

ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Political Life

1 – 2023

Редакційна політика

«Політичне життя» – загальнополітичний, навчальний, науковий, науково-популярний журнал, присвячений дослідженням у сфері соціально-політичного та соціогуманітарного наукового знання. Тематика поданих статей має відповідати актуальним проблемам соціально-політичної реальності та сучасного політичного дискурсу. Практичне значення авторських статей має бути спрямоване на дослідження та рекомендації, які розкривають – світові, загальнонаціональні та регіональні політичні процеси; актуальні проблеми міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій; шляхи вдосконалення державного управління та місцевого самоврядування.

Публікація статей в межах зареєстрованого обсягу журналу є безкоштовною.

Журнал «Політичне життя» включено до категорії «Б» переліку фахових видань з політичних наук згідно наказу МОН України № 886 від 02.07.2020 р.

Журнал індексується у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus:
<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=46655>.

*Журнал «Політичне життя» №1, 2023 р. публікується за рішенням Вченої Ради
Донецького національного університету імені Василя Стуса.
Протокол № 4 від 03.03.2023 р.*

Редакційна колегія:

Нагорняк Т. Л., д. політ. н., професор,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*головний редактор*)

Польовий М. А., д. політ. н., професор,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*заступник головного редактора*)

Осмоловська А. О., д. філос. з політ. н.,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (*відповідальний секретар*)

Брусиловська О. І., д. політ. н., професор, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Іваницька О. П., д. і. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Лендєл М. О., д. політ. н., професор, Ужгородський національний університет

Мацшишина І. В., к. політ. н., доцент Донецький національний університет імені Василя Стуса

Мелеганіч Г. І., к. політ. н., доцент, Ужгородський національний університет

Осін В. В., к. політ. н., доцент, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Примуш М. В., д. політ. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Синовець П. А., к. політ. н., доцент, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Чальцева О. М., д. політ. н., доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Andrei Taranu, Prof., dr., v-ce dean of the Faculty of Political Science, National School of Political Science and Administration in Bucharest (Romania)

Arkadiusz Modrzejewski, Prof. UG, dr hab., Department of Political Science, University of Gdansk (Poland), Донецький національний університет імені Василя Стуса

Daniela La Foresta, Prof., dr., Department of Political Science, Naples Federico II University (Italy)

Lucia Mokra, doc. JUDr., PhD., PhD., dean of Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University in Bratislava (Slovakia)

Rafał Raczyński, dr., assistant professor at the Department of History and Political Science, Pomeranian University in Slupsk (Poland)

Tatiana Papiashvili, dr hab., International Black Sea University in Tbilisi (Georgia)

DOI 10.31558/2519-2949.2023.1

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ 22504-12404ПР від 27.01.2017

З М І С Т

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

<i>Нагорняк Т. Л.</i> КРИЗОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ПЕРЕМІЩЕНИХ ЗВО УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	4
<i>Лавриненко Г. А.</i> КОНСТРУКТИВНЕ РОЗВ'ЯЗАННЯ КОНФЛІКТІВ: ФОРМИ, СТРАТЕГІЇ І СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ.....	15
<i>Naumkina S. M., Lichkovska M. R.</i> THE PHENOMENON OF CHINA'S MODERNIZATION AS ONE OF THE ALTERNATIVE WAYS OF THE NEW WORLD ORDER	24
<i>Ягунов Д. В.</i> «НОМО DISCIPLINATUS» ЯК ОБ'ЄКТ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ (ДО ПИТАННЯ ПРО СИМУЛЯКРИЗАЦІЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАПОБІГАННЯ КАТУВАННЯМ У ХХІ СТОЛІТТІ).....	28

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

<i>Голденштейн К. О.</i> ОСНОВНІ НАПРЯМИ І СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИМВОЛІКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	38
<i>Шайгородський Ю. Ж.</i> ЕЛЕКТОРАЛЬНА АКТИВНІСТЬ ЯК ІНДИКАТОР СУСПІЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ	45

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

<i>Влзніак О. А.</i> «LUBLIN TRIANGLE» – A NEW TREND IN REGIONAL INTEGRATION PROCESES	53
<i>Дудко І. Д.</i> ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ КУРС Д. ТРАМПА В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ НОВОГО СВІТОПОРЯДКУ	62
<i>Jijeishvili K., Khevturiani A.</i> CONTEMPORARY TRENDS IN GEORGIA-EU RELATIONS AND THE RUSSIAN FACTOR.....	69
<i>Тихоненко І. В.</i> УКРАЇНА У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ США ЗА АДМІНІСТРАЦІЇ ДЖ. БАЙДЕНА: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ВИМІР	74
ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ	82

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

DOI 10.31558/2519-2949.2023.1.1

УДК 37.07:005.21

ORCID ID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-6416-5774>

Нагорняк Т. Л., Донецький національний університет імені Василя Стуса

КРИЗОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ПЕРЕМІЩЕНИХ ЗВО УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ефективна робота ЗВО – результат синергії кількох чинників, серед яких – система управління через впровадження ефективного врядування та імплементація системи менеджменту якості у відповідності до міжнародних стандартів (ISO 9001). Ключовими умовами функціонування такої системи в умовах кризи є стратегічне планування розвитку ЗВО, розподіл повноважень і відповідальності між всіма керівниками та співробітниками, проведення самоаналізу в формі внутрішніх аудитів, самооцінки, аналізу системи менеджменту якості та запровадження управлінських практик розвитку потенціалу ЗВО. Стаття містить досвід українських закладів вищої освіти, що були переміщені в період 2014 – 2022 років, в наслідок війни України з росією на своїй території. Авторка мала на меті узагальнити власний досвід переміщення, управління релокованим університетом і кейси з консультування інших переміщених ЗВО в рамках проєктів і програм імені Фулбрайта в Україні. Таке узагальнення практик кризового менеджменту університетами в умовах воєнного стану можуть стати корисними як з дослідницької точки зору, так і з практичної, бо повернення цих університетів потребуватиме знову оперативних інструментів. Серед них – управлінський аудит після переміщення, практики і механізми командотворення та стратегічного управління з урахування нового ринку праці та запитів суспільства, система оцінки ефективності управлінської та викладацької діяльності, система управлінських практик задля розвитку потенціалу ЗВО. Реалізація управлінських кроків через комплексний аудит кадрових, управлінських, комунікаційних, матеріально-технічних ресурсів і соціального капіталу університету; виявлення проблем й точок зростання; послідовне розв'язання задач і зміцнення позицій з метою розвитку і примноження потенціалу можуть стати ефективними відновлення діяльності ЗВО в нових локаціях та національної вищої освіти на шляху відновлення України у воєнний і післявоєнний час.

Ключові слова: управління університетом, ЗВО, вища освіта України, відновлення України у воєнний і післявоєнний період, кризовий менеджмент.

Актуальність і постановка проблеми. Україна на шляху боротьби за свободу і незалежність проходить сьогодні жорстокий і унікальний шлях. Разом зі всією Україною переміщені ЗВО стають носіями нетипового для більшості університетів світу досвіду відновлення своєї діяльності з нуля в нових локаціях і без цільової державної підтримки. У зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України та з метою збереження життя та здоров'я громадян України, створення безпечного освітнього середовища в умовах воєнного стану для учасників освітнього процесу з Донецької, Луганської, Херсонської, окремих регіонів Запорізької та Харківської областей, де тривають активні бойові дії, станом на кінець вересня 2022 року за інформацією МОН України тимчасово переміщено 30 закладів вищої освіти, 44 заклади фахової передвищої та 65 відокремлених структурних підрозділів закладів фахової передвищої, вищої освіти державної, комунальної та приватної форми власності[4].

Це вимушене рішення стало викликом для кожного закладу, який мав організувати свою діяльність в новому регіоні, та випробуванням на зрілість менеджменту їх колективів.

Маємо визнати, що вплив зовнішнього середовища на українську академічну спільноту в останні десятиліття тяжіє до негативного – фрагментарні регулюючі та підтримуючі чинники

не забезпечують очікуваного ефекту через відсутність системної освітньої політики, зорієнтованої на інноваційний імператив. На фоні нових масштабних викликів 2020-2022 років, обумовлених пандемією та військовою агресією РФ, українська академічна спільнота набуває ознак критичного біфуркаційного стану, який унеможливує адаптивно-еволюційну траєкторію поступу у майбутнє. Ті університети, які усвідомлюють це сьогодні та мають потенціал і сміливість реагувати на виклики як на стимули, концентрувати ресурси та ризикувати, обираючи ефективні інноваційні рішення і будуть формувати порядок денний на етапі післявоєнної відбудови європейської незалежної України

Мета наукового дослідження. Авторка мала на меті узагальнити досвід українських закладів вищої освіти, що були переміщені в період 2014 – 2022 років, в наслідок війни України з росією на своїй території, власний досвід переміщення, управління релокованим університетом (ДонНУ імені Василя Стуса) і кейси з консультування інших переміщених ЗВО в рамках проєктів і програм імені Фулбрайта в Україні. Таке узагальнення практик кризового менеджменту університетами в умовах воєнного стану може стати корисними як з дослідницької точки зору, так і з практичної, бо повернення цих університетів потребуватиме знову оперативних інструментів. Серед них – управлінський аудит після переміщення, практики і механізми командотворення та стратегічного управління з урахування нового ринку праці та запитів суспільства, система оцінки ефективності управлінської та викладацької діяльності, система управлінських практик задля розвитку потенціалу ЗВО. Реалізація управлінських кроків через комплексний аудит кадрових, управлінських, комунікаційних, матеріально-технічних ресурсів і соціального капіталу університету; виявлення проблем й точок зростання; послідовне розв’язання задач і зміцнення позицій з метою розвитку і примноження потенціалу можуть стати ефективними відновлення діяльності ЗВО в нових локаціях та національної вищої освіти на шляху відновлення України у воєнний і післявоєнний час.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Теоретико-методологічну основу дослідження становить авторське узагальнення міждисциплінарних наукових розвідок, кейсів переміщених університетів України в період 2014 – 2022 років і матеріалів аналітичних та прикладних досліджень, звітів експертних груп Національного агентства з якості вищої освіти України за результатами акредитаційних експертиз освітніх програм ЗВО. Серед дослідників управлінських практик, що спрямовані на розвиток потенціалу університету – Lazarsfeld P.F., Bateman H., McAdam K., Bolden R., Jones S., Davis H., Gentle P. Jongbloed B. and Kaiser F., Harvey L., Green, D., McCaffery P., Sztompka P. Питанням формування кадрової політики організацій присвячені роботи таких науковців, як McAdam K. і Батеман Х., Лабаджян М. і Стрехова С., Борщ В. і Белякова В. Методики управління ресурсами університету, лідерський потенціал українських ЗВО, особливості формування локальних систем забезпечення якості вітчизняних університетів досліджували українські науковці Рашкевич Ю., Добко Т., Калашнікова С., Квіт С., Фініков Т. та інші. Аналітичні матеріали щодо менеджменту в переміщених українських університетах знайшли своє відображення як в наукових публікаціях таких авторів, як Ніколаєв Є., Рій Г., Шемелинець І., так і в дослідницьких звітах «Вокс Україна», проєкту «Assessment of the institutional capacity of the target displaced higher educational institutions», прийнятих програмах та стратегіях відбудови України у повоєнний період, оглядах прогностичних оцінок вітчизняних та зарубіжних експертів тощо.

Виклад основного матеріалу. У переміщених ЗВО навчаються сьогодні близько 60 тисячі здобувачів і працює майже 7 тисяч викладачів. Університети розмістилися в 16 містах чотирнадцяти областей України [4]. Аналіз інституційних можливостей обраних університетів, які зазнали переміщення з 2014 року був проведений в межах проєкту «Assessment of the institutional capacity of the target displaced higher educational institutions», що здійснювався на основі використання відкритих даних системи (звітів експертних груп за результатами акредитаційних експертиз) [5], і показав, що досліджені переміщені ЗВО в своїй діяльності потребують стратегічного управління розвитком і вдосконалення системи якості вищої освіти.

Управлінський аудит після переміщення, формування команди і переосмислення місії ЗВО в нових умовах.

Проблема, з якою стикаються всі ЗВО в процесі переміщення, це – потреба в ретельному управлінському аудиті стану інструментів управління та наявності менеджерів, готових

відновлювати діяльність університету в новій місцевості. Управлінський аудит має відповісти ректору на такі питання:

- чи укомплектована управлінська команда;
- чи є команда ректора (проректори і керівники структурних підрозділів) є одностайними з достатнім рівнем знань і управлінських компетентностей;
- чи всі повноваження делеговані і всі ділянки управління ЗВО знаходяться під контролем;
- чи всі інструменти управління відновлені і працюють. Йдеться про інструменти управління: якістю освітніх послуг; безпекою; лояльністю; матеріально-технічною базою; факторами фінансової стабільності, репутацією ЗВО.

Окремим напрямом аудиту команди керівників ЗВО може стати *виявлення рівня емоційного інтелекту і управлінських якостей*.

Бізнес – методика визначення одного з 16 типів особистості та використання його потенціалу на користь ЗВО – *інструмент управління талантами*. Її можна здійснити шляхом організації онлайн-тестування і напрацювання карти управлінського потенціалу команди керівників ЗВО [18].

В умовах переміщення і 3-го, 7-го 9-го року перебування в умовах війни та за межами малої Батьківщини, особливої уваги набуває *навчання керівників емоційному інтелекту* (самоконтролю, знанням власних «емоційних включень», самомотивації, здатності бачити «емоційні включення» інших, вмінню побудувати ефективні відносини з оточенням). Корисним може стати відповідний тест [17].

Коли управлінський аудит проведений і команда керівників ЗВО сформована, ще однією проблемою для закладу, що змінив локацію своєї діяльності, стає *переосмислення місії університету та підходів до організації менеджменту університетом*. Колегіальність управління ЗВО та впровадження елементів корпоративного управління через розробку системи менеджменту якості є вимогою часу, що дозволяє вітчизняним ЗВО реалізувати університетську автономію, покращити інвестиційну привабливість, посилити свою конкурентоспроможність на ринку освітніх послуг, отримати визнання з боку споживачів освітніх послуг. Система менеджменту якості включає в себе скорочення адміністративно-управлінської вертикалі в ЗВО та здійснюється за рахунок залучення всього персоналу до напрацювання менеджерських практик у напрямках:

- формування змісту освіти на вимогу ринку;
- якості основних і додаткових освітніх послуг з метою відновлення національної економіки України та її регіонів;
- організації дослідницької діяльності та комерціалізації науки;
- соціально-виховної роботи;
- адміністративної діяльності;
- правового забезпечення;
- фінансової стабільності;
- інформаційно-комунікаційного брендингу.

Тому, в нових умовах важливим кроком відновлення діяльності є *створення чи коригування чинної Стратегії розвитку ЗВО*. Як доводить європейська практика імплементації ESG – 2015 та політика оптимізації ЗВО, запорукою ефективного стратегічного менеджменту ЗВО є передусім наявність продуманої стратегії розвитку, до реалізації якої має бути залучений кожний працівник. *Стратегічний менеджмент ЗВО* після переміщення має формуватися через *аналіз – планування – впровадження – новий аналіз*. Ключовим документом самоідентифікації закладу та пріоритетів його розвитку є *Стратегія розвитку ЗВО* – це інтегрований у часі і просторі *довгостроковий чи короткостроковий, гнучкий курс*, спрямований на досягнення закладом широкої *впізнаваності, репутаційної та фінансової стійкості, провідних позицій у конкурентному середовищі* шляхом реалізації *послідовних* кроків із вимірюваними індикаторами реалізації та зафіксованими відповідальними, *що призводить до зміни поточного стану ЗВО на бажане*.

Зазвичай ЗВО творить *загальну стратегію* свого розвитку та *функціональні* (допоміжні). *Загальні стратегії* (виходячи зі стану ЗВО і мети розвитку) зорієнтовані на стабілізацію, зростання або скорочення(виживання). *Функціональні стратегії* допомагають реалізовувати загальну. Вони формуються за напрямками діяльності та інструментами стратегічного управління (маркетингова, комунікаційна, кадрова, фінансова, матеріально-технічного забезпечення, інтернаціоналізації, лояльності тощо).

Стратегія розвитку ЗВО має бути:

- цілісним і гнучким документом;
- містити: місію, бачення (візію), цінності (за бажанням), пріоритети/напрями розвитку, завдання в межах пріоритетів/напрямів, наскрізні завдання для всіх напрямів (за необхідності), цільові показники реалізації та продукти впровадження Стратегії (може бути окремим документом);
- сформованою навколо однозначних за трактуванням понять і категорій для всієї громади і зовнішніх стейкхолдерів;
- зрозумілою кожному причетному до її реалізації та зовнішнім стейкхолдерам;
- структурованою просто;
- візуалізованою яскраво для запам'ятовування.

Тривалість створення Стратегії на практиці займає від 3 місяців до 1 року. Все залежить від інтенсивності роботи, талант-менеджменту і стану ЗВО.

Етапи створення Стратегії:

1. *Підготовчий* (створення Команди Стратегів з Консультантом, кабінетне дослідження, підготовка профілю ЗВО, збір спеціальної інформації для SWOT-аналізу). Напрацювання Профілю ЗВО, що містить максимально повну кількісно-якісну інформацію – статистичні дані, динаміку ключових показників розвитку, вичерпний аналіз зовнішнього середовища (нового), точки зростання, стратегічні проблеми, історична довідка, видатні імена і події в історії розвитку, базова інформація для визначення стратегічних та оперативних цілей.

2. *Створення Стратегії* (уточнення Команди Стратегів). Стратегічні сесії і фасилітаційні наради. Напрацювання місії, бачення, пріоритетів розвитку. Проведення SWOT – аналізу, напрацювання стратегічних задач і пріоритетів, кореляція з попередніми, декомпозиція задач, формування системи заходів під кожну задачу, фіксація цільових і поточних показників. КРІ як один з ефективних інструментів стратегічного управління. Громадське обговорення проєкту Стратегії розвитку. Формування документів. Прийняття Стратегії.

3. *Імплементация Стратегії* (уточнення Команди виконавців Стратегії). Координація імплементації. Декомпозиція місії та бачення, пріоритетів і задач розвитку на інших рівнях (у перспективних планах факультетів, кафедр, індивідуальній траєкторії викладача). Індикатори моніторингу впровадження, звітні документи і публічні івенти. Напрацювання функціональних стратегій розвитку території. Коригування загальної Стратегії за необхідності. Система заохочень на підставі виконання КРІ і результатів провадження стратегічних документів.

Ключові умови реалізації стратегії – це розуміння стратегічних пріоритетів, визначення зон відповідальності працівників та структурних підрозділів і орієнтація на досягнення стратегічних завдань при плануванні поточної діяльності. Тобто, для реалізації стратегії необхідна система, яка буде спрямовувати діяльність кожного працівника на досягнення стратегічних пріоритетів через:

- чітко визначені цілі і завдання стратегічного і поточного характеру (закріплені в положеннях про підрозділи, посадових інструкціях);
- вимірювання і аналіз досягнутих результатів та визначення потреб удосконалення системи (шляхом самоаналізу, внутрікорпоративних комунікацій (навчання, стратегічні сесії, семінари, опитування) та формування «політики знизу»);
- узгодження системи стимулювання праці з результатами діяльності (працівника і структурного підрозділу).

Оцінювання результатів діяльності керівників і працівників як інструмент стратегічного менеджменту.

Задля підвищення ефективності стратегічного менеджменту в Університеті може бути розроблена та імплементована функціональна стратегія організаційно-управлінського забезпечення, що покликана забезпечити формування і реалізацію якісних управлінських рішень на основі ефективної управлінської моделі та організаційної структури Університету, які здатні утримувати стабільне зростання в умовах складності та невизначеності зовнішнього середовища для формування стійких конкурентних позицій Університету в глобальному науковому і освітньому просторі.

Стратегія організаційно-управлінського забезпечення передбачає:

1) оновлення моделі управління Університетом на засадах корпоративних принципів у відповідності до чинного законодавства та сучасних викликів; оптимізацію організаційної

структури управління Університетом у відповідності до стратегічних пріоритетів (стратегічна сегментація, декомпозиція цілей) та закріплення відповідальності;

2) сприяння формуванню стратегічного управлінського мислення та управлінської культури керівників;

3) сприяння усвідомленню керівниками всіх рівнів і працівниками філософії корпоративної моделі управління: партнерські відносини, робота на спільний результат, реалізація лідерського потенціалу кожного працівника. Інструментами для цього є:

- управлінська модель, організаційна структура, функціонально-посадовий розподіл повноважень і відповідальності;

- внутрішня система забезпечення якості (управлінських рішень, освітніх і наукових результатів, комунікацій);

- профілі керівних посад (вимоги, компетенції, обов'язки, критерії ефективності);

- сучасні методи прийняття і реалізації управлінських рішень (проектний менеджмент, тимчасові творчі групи, стратегічні сесії, ефективні наради);

- система стратегічного тактичного і оперативного планування (на основі узгодження стратегічних пріоритетів і довгострокових цілей з середньостроковими і короткостроковими та планування на цій основі поточної діяльності);

- моніторинг результатів діяльності по досягненню стратегічних пріоритетів, результатів індивідуальної та колективної праці (рейтингування викладачів та дослідників, визначення КПЕ персональних і для підрозділів Університету).

Саме ключові показники ефективності діяльності є найдієвішим способом забезпечити спрямування діяльності кожного працівника на стратегічні пріоритети організації. Крім того, впровадження системи КПЕ в Університеті покликано забезпечити:

- контроль поточних та довгострокових показників діяльності Університету;

- об'єктивну оцінку ефективності на рівні Університету, структурних підрозділів, працівників;

- раціональне використання ресурсів (грошових, матеріальних, часових);

- рефлексивно-активну управлінську культуру;

- культуру продуктивного діалогу (по вертикалі та горизонталі).

Впровадження системи КПЕ в ЗВО – складний і тривалий процес, що проходить завжди у декілька етапів:

1. Першим етапом цього процесу може стати напрацювання експертною групою цільових показників діяльності ректора, проректорів, структурних підрозділів та їх подальше обговорення і коригування на різних рівнях. При розробці КПЕ враховують загальноприйняті вимоги до індикаторів ефективності, згідно яких вони повинні: безпосередньо або опосередковано забезпечувати досягнення стратегічних цілей розвитку, оцінювати результати в динаміці, бути сформульованими у відповідності до SMART-критеріїв цілепокладання (конкретність, вимірюваність, досяжність, релевантність, обмеженість у часі). Усі індикатори ефективності визначаються за принципом декомпозиції цілей, базуються на досягненні стратегічних завдань і стали конкретними тактичними кроками.

2. Другий етап – інституційне затвердження та імплементація дворівневої системи оцінювання ефективності діяльності структурних підрозділів на основі КПЕ. Система КПЕ може містити індикатори з функціональною диференціацією на КПЕ I рівня (ректор, проректори) та КПЕ II рівня (керівники структурних підрозділів – декани, завідувачі кафедр, керівники центрів, відділів, відокремлених підрозділів).

3. Третій етап – апробація і підбиття підсумків пілотного етапу. Вдосконалення КПЕ відповідно до коригування стратегічних документів і системи заохочення кращих. Кореляція КПЕ з іншими кількісними показниками діяльності в динаміці (рейтинговими позиціями, результатами опитування здобувачів, задоволеністю працівників).

Результати виконання КПЕ мають стати предметом обговорення на стратегічних нарадах менеджменту Університету, підставою для пошуку та систематизації причин відхилень та актуалізації показників на наступний період. Заміщення вакантних посад науково-педагогічними працівниками та керівниками нефакультетських структурних підрозділів на підставі карти КПЕ, персональні контракти з НПП і завідувачами кращих кафедр (за показниками діяльності), кореляція перспективних планів розвитку факультетів і кафедр

зі стратегіями Університету (основною і функціональними) – результат впровадження КПЕ як інструменту стратегічного менеджменту.

Серед документів, які подаються для участі у конкурсі на заміщення вакантних посад НПП, наприклад у ДонНУ імені Василя Стуса, аплікант подає зокрема ті, які дозволяють конкурсній комісії зробити висновок про рівень його професіоналізму: ключові показники ефективності НПП; звіт про роботу за останні 5 років; картку проведення самоаналізу відповідності НПП Ліцензійним умовам провадження освітньої діяльності; документи, що підтверджують професійну та академічну активність; інші документи, які, на думку претендента, можуть підтвердити його рівень освіти, досвід роботи, професійний рівень та ділову репутацію.

Зауважимо, що наразі постає низка питань щодо коректного втілення КПЕ для ЗВО в українських реаліях.

По-перше, ключові індикатори ефективності діяльності керівників ЗВО виглядають асинхронними і неспрямованими на реалізацію Стратегії розвитку національної вищої освіти України за відсутності КПЕ міністра освіти і науки України та його команди;

По-друге, цільові показники потребують конкретних формулювань та цільових значень, адже встановлення лінійного зростання показників є неприпустимим в умовах ринкової економіки та економіки знань. Також необхідним є урахування специфіки кожного окремо взятого ЗВО (регіону, де він функціонує; матеріально-технічної бази, рівня розвитку економіки тощо) в частині вибіркового показників.

По-третє, значна частина пропонованих МОН України цільових показників не мають належної законодавчої бази (наприклад, відсутнє положення про облік працевлаштування випускників; наявність тарифної сітки значно обмежує можливості для запровадження диференційованої оплати праці; відсутні законодавчі підстави для встановлення частки дисциплін, що викладаються англійською мовою тощо).

Система управлінських практик задля розвитку потенціалу ЗВО.

З метою належної реалізації Стратегії розвитку ЗВО, важливо напрацювати власну систему управлінських практик щодо розвитку його потенціалу. *Потенціал ЗВО* – як сукупність взаємопов'язаних відкритих і прихованих ресурсів закладу вищої освіти – здатні проявлятися через кількісні та якісні показники його діяльності та свідчити про конкурентоспроможність закладу і його вплив на суспільство в частині освітнього, наукового, лідерського та інноваційного розвитку. *А система управлінських практик ЗВО* – це послідовна і обґрунтована сукупність управлінських рішень і дій, що покликані забезпечити умови для успішної реалізації стратегії розвитку потенціалу закладу задля його конкурентного функціонування в умовах ринку праці, здійснення своєї соціальної місії та м'якої адаптації до глобальних, національних і регіональних викликів.

Система управлінських практик ЗВО забезпечується впровадженням:

- інструментів стратегічного планування та управління в умовах зовнішніх викликів (війни, пандемії, формульного фінансування ЗВО тощо);
- інструментів, спрямованих на розвиток інноваційного потенціалу ЗВО, що містить інтелектуальні, кадрові, матеріальні, фінансові, інформаційні та інші ресурси, без яких перспективне функціонування закладу неможливе;
- моделі колегіального управління закладом – врядування освітньо-науковою системою разом із студентським самоврядуванням;
- цілісної локальної системи забезпечення якості вищої освіти;
- механізмів прагматизації змісту освіти;
- інституційного підходу до управління культурою якості;
- інноваційних підходів до навчання, викладання і навчання через дослідження;
- системи заходів, спрямованих на розвиток і зміцнення наукового потенціалу ЗВО та створення умов для індивідуальної траєкторії розвитку кожного учасника освітнього процесу;
- заходів, спрямованих на збереження і розвиток Living learning community зі своїм унікальним університетським духом.

Таким чином, система управлінських практик ЗВО як послідовна і обґрунтована сукупність рішень і дій управлінської команди має бути спрямована на розвиток потенціалу закладу – його відкритих і прихованих ресурсів, що виражені кількісними та якісними індикаторами рівня конкурентоспроможності закладу та його впливу на суспільство.

Розвиток потенціалу закладу вищої освіти в системі управлінських практик може виглядати наступним чином:

1) виявлення, закріплення, збереження і примноження кадрового ядра ЗВО, зміцнення управлінського потенціалу ЗВО – команди та атмосфери спільного розвитку однодумців, зниження плинності кадрів, стимулювання підвищення ефективності професійної діяльності кадрів; створення сприятливого клімату для креативних рішень, інновацій на основі забезпечення мотивації кожного учасника освітнього процесу;

2) *розвиток інноваційного потенціалу ЗВО* шляхом реалізації системи заходів щодо визнання його в системі міжнародних та національних рейтингів, інформаційної присутності закладу в медіапросторі, збільшення обсягів фінансування, позитивній динаміці контингенту, успіху зовнішнього оцінювання (акредитації, академічної репутації, оцінки роботодавців), напрацювання мережі взаємовідносин (проектних, грантових, практик зміцнення соціального капіталу) ЗВО з владою, громадою і бізнесом;

3) *виявлення і розвиток лідерського потенціалу ЗВО* за напрямками діяльності. Сприяння розвитку студентського самоврядування, внутрішньокорпоративному і зовнішньому навчання з колегіального управління. Системні заміри KPI та створення системи матеріальних і нематеріальних заохочень учасників і керівників для кращих практик. Розвиток субсидіарних практик управління та запровадження дієвих Наглядової ради, Ради з якості вищої освіти, офісу Освітнього Омбудсмена. Отримання нових можливостей для НПП щодо збільшення своєї ролі в управлінні університетом і створення нових каналів для комунікацій з керівництвом закладу;

4) *поширення культури якості освіти і науки* через якісне кадрове забезпечення ОП і ОНП, доступність освіти, прозорість і об'єктивність системи і критеріїв оцінювання, залученість кожного викладача і структурного підрозділу до реалізації стратегії розвитку потенціалу ЗВО через індикатори рейтингування, задоволеність здобувачів і роботодавців якістю змісту освіти, розвиток неформальної та інформальної освіти, запровадження системи персональних контрактів. Колаборація ресурсів для відкриття міжлісциплінарних ОП. Формування різнорівневої системи забезпечення культури якості через експертів спеціальності, фіксації статусу Гарантів ОП і Керівників спеціальностей, функціонування Ради з якості. Запровадження ESG заходів (тренінгів, майстер-класів, кейсів кращих практик), спрямованих на зміну філософії навчання і викладання. Створення гнучких дослідницьких груп і комерціалізація продуктів діяльності. Інноваційний формат підготовки докторів філософії та докторів наук. Партнерські взаємовідносини між викладачем і здобувачем, спільні наукові групи, академічний діалог, інтерактивне навчання, дослідницькі практики, академічне менторство, альтернативні формати підсумкових контролів. Успішні акредитації ОП. Система заходів, спрямованих на розвиток і зміцнення наукового потенціалу ЗВО Створення умов для розвитку науки та її популяризації. Фінансова підтримка науки у ЗВО. Активізація діяльності СНТ, молодіжних наукових рад, продуктів наукового менторства, Наукових парків ЗВО.

5) *здатність ЗВО продукувати суспільні блага, формування цінності й просувати Україну в світі* шляхом збереження і розвитку living learning community зі своїм унікальним університетським духом, зниження ризиків професійного вигорання, надання психологічної і професійної допомоги тим, хто її потребує, зміцнення психологічного клімату і продукування системи загальнолюдських, державницьких і національних цінностей, створення суспільних благ через соціально корисні проекти, профільні експертизи, вплив на законотворчу діяльність України і стратегічний розвиток регіону завдяки створенню продуктів наукової діяльності, що змінюють середовище навколо ЗВО.

Висновки. Майже 9 років війни України з росією продемонстрували неготовність держави до ефективного і цілеспрямованого управління процесом евакуації, змін юридичної адреси юридичних осіб, відновлення діяльності ЗВО в новій місцевості та рекомендацій з підготовки до процесу повернення на відвойовану територію після перемоги. ЗВО, в умовах відсутності державних цільових програм підтримки, проходили свій складний шлях, що в одних випадках призводив до поглинання слабких сильними, в інших – «очищення» від пасивів і не тільки відновлення діяльності, але й успішну реалізацію своєї місії та сигнальної функції університету – формування цінностей, суспільних благ, інноваційних трендів розвитку вищої освіти, презентацію успішних кейсів розв'язання стратегічних задач, зміцнення рейтингових позицій ЗВО в умовах невизначеності.

Зміна юридичної адреси і релокація мали різні результати та розділили всі переміщені ЗВО на три категорії:

- *«потенційно поглинуті ЗВО»*, які втратили більшу частину контингенту здобувачів освіти і кадрового складу, важко адаптуються до нових умов діяльності, мають слабку команду управлінців і недостатній потенціал розвитку;

- *«потенційно спроможні ЗВО»*, які за умов спеціальної підтримки держави або інвесторів здатні забезпечити на достатньому рівні виконання базових функцій і стати учасниками реінтеграційних процесів;

- *«ЗВО – фенікси»*, які відроджені в новій місцевості, демонструють високі рейтингові позиції діяльності та реальні перспективи розвитку в якості потужних регіональних центрів України.

Україна – 2022 – це поле війни, в якому вже проглядаються тенденції відновлення і розбудови післявоєнної вищої освіти, науки і освіти дорослих. Виходячи з Плану відновлення України [13], переміщеним ЗВО слід віднайти свою нішу і скоригувати стратегії розвитку відповідно до таких передбачених завдань.

1. *Модернізації вищої освіти в контексті сприяння розвитку людського потенціалу, науки та інновацій*, що передбачає:

- перехід на 3-річний бакалаврат та 2-річну магістратуру;
- об'єднання університетів в потужні регіональні центри;
- корпоратизацію і можливу подальшу точкову приватизацію університетів;
- створення механізму ендавмент-фондів для ЗВО;
- зміну системи управління і надання фінансової автономії;
- встановлення реальної вартості навчання у ЗВО для надання якісних освітніх послуг із запровадженням безвідсоткових кредитів на навчання;
- перезавантаження роботи з іноземними студентами через зручний та прозорий вступ для іноземних громадян;
- розвиток англійських освітніх програм;
- створення Агенції оборонних і безпекових досліджень, що відповідатиме за формування держзамовлення;
- фінансування для розвитку спільної дослідницької інфраструктури;
- створення системи стимулів для синергії розвитку науки і економіки – стимули для інвесторів і меценатів;
- повноправна інтеграція України до Європейського дослідницького простору.

2. *Цифрової трансформації освіти*, що передбачає розробку і реалізацію таких національних проектів:

- електронний освітній паспорт (EDID) – інформація про освітню траєкторію та документи про освіту людини в смартфоні;
- освітній LinkedIn з верифікованою інформацією;
- єдина база освітніх даних – достовірні та актуальні дані у сфері освіти та освітня аналітика використовуються для формування політики у визначених сферах на всіх рівнях прийняття рішень (політика заснована на даних);

- державна дистанційна школа (School for the Ukrainian Nation (SUN))

3. *Розвитку освіти протягом життя через :*

- становлення і розвиток інституцій системи освіти дорослих: створення ефективної і доступної мережі надавачів освітніх послуг (не менше одного центру освіти дорослих на район або населений пункт з кількістю населення не менше 20 тис. осіб);
- створення дорадчо-координаційного, представницького органу – ради з питань освіти дорослих та громадянської освіти;
- фінансове забезпечення системи освіти дорослих: затвердження програм освіти дорослих державного, регіонального та місцевого рівнів (з можливістю фінансування відповідними бюджетами);
- розширення ваучерної системи оплати освітніх послуг на освіту дорослих;
- визнання результатів навчання, набутих шляхом неформальної та інформальної освіти, що створить сприятливі умови для особистісного та професійного розвитку кожної особи, корисної суспільної діяльності, адаптації.

Бібліографічний список:

1. Борщ В. І., Белякова В.В. Формування і реалізація кадрової політики на підприємствах України. Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. 2017. Том 16. №3 (37). С. 175-187.
2. Від контролю до культури якості: перезавантаження процесів забезпечення якості в українській вищій школі: практичний посібник / За ред. С. Гришко, Т.Добко... Львів: Вид-во: Компанія «Манускрипт». 2014. 168с.
3. Вокс Україна // <https://voxukraine.org/u-chuzhyh-stinah-yak-dolayut-problemy-peremishheni-universytety/>
4. Заклади вищої освіти, переміщені через повномасштабне військове вторгнення росії // <https://drive.google.com/file/d/1zH0Pf6X3vju8YrGD-mPDAIhSL21kWYuW/view>
5. Звіти експертних груп Національного Агентства із якості вищої освіти України за результатами акредитаційних експертиз // <https://public.naq.gov.ua>
6. Калашнікова С. Розвиток лідерського потенціалу сучасного університету // http://www.iied.org.ua/images/biblioteka/Liderstvo/rozvitok_lidersk_potencialu_Universitets_Kalashnikova.S_2016_46c.pdf
7. Лугова В.М. «Науковий потенціал ВНЗ України та результативність його використання» / Економіка і суспільство. 2017. Вип.8. с. 27 С.547 – 555.
8. Лук'янова Л. Законодавче забезпечення освіти дорослих: зарубіжний досвід / Лариса Лук'янова; Українська Асоціація освіти дорослих. – К.: ТОВ «ДКС-Центр», 2017. 147 с.
9. Механізми реалізації ефективного врядування в університетах України в умовах євроінтеграції: Колективна монографія / Авторський колектив: І. Драч, С. Калашнікова, О. Паламарчук, В. Рябченко, Л. Червона; за заг. ред.С. Калашнікової. – Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2020. – 223 с.
10. Нагорняк Т.Л. Розвиток потенціалу закладу вищої освіти в системі управлінських практик. // Економіка і організація управління. – 2020 – № 4(40) – С. 187-197. <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2020.4>
11. Ніколаєв Є., Рій Г., Шемелинець І. У чужих стінах: як долають проблеми переміщені університети.
12. Одегов Ю.Г., Лабаджян М.Г. Кадровая политика и кадровое планирование: учебник для вузов. М.: Издательство Юрайт, 2014. 444 с.
13. План відновлення України // <https://recovery.gov.ua>
14. Рач В.А. Проектно-орієнтовані моделі управління та оцінки діяльності вищих навчальних закладів / В.А. Рач, А.Ю. Борзенко-Мірошніченко // Управління проектами та розвиток виробництва: Зб.наук.пр. Луганськ: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2009. №1(29). С. 81-89.
15. Рашкевич Ю. Болонський процес і нова парадигма вищої освіти // http://www.iied.org.ua/images/doc/04_2016_Rashkevych_BolonskyiProcessNewParadigmHE.pdf
16. Розвиток інституційного потенціалу університетів у контексті глобального лідерства: колективна монографія / Авторський колектив: Є. Балджи, І. Драч, С. Калашнікова, О. Коваленко, С. Курбатов, Н. Невмержицька, О. Паламарчук, В. Рябченко, Л. Червона; за заг. ред. С. Калашнікової. – Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2017. 205 с.
17. Тест (діагностика емоційного інтелекту) // <https://www.pdau.edu.ua/content/diagnostyka-emosiynogo-intelektu-n-holl>
18. Тест 16 типів особистостей // <https://www.16personalities.com/uk/typy-osobystosti>
19. Фініков Т., Сухарські Р., Шляхта Б. Проект «Інноваційний університет і лідерство» та формування соціального капіталу українського академічного співтовариства // Інноваційний університет і лідерство: проект і мікропроекти – IV. – Варшава: Fundacja "Instytut Artes Liberales", 2020. – С. 15 – 54.
20. Фоломєєв М. Популяризація науки та освітні пропозиції: комунікативні практики українських університетів // Іноваційний університет і лідерство: проект і мікропроекти. – Варшава: Fundacja " Instytut Artes Liberales", 2020. – С. 155-177.
21. Черниш О.В. Стратегічне управління освітньою діяльністю у ЗВО. Економіка і суспільство. 2018. №19. С.689 – 698.
22. Bateman H. McAdam K. Dictionary of Human Resource and Personnel Management. London: A&C Black Publishers, 2006. 199 p.
23. Bolden R., Jones S., Davis H., Gentle P. Development and Sustaining Shared Leadership in Higher Education. London: LFHE. 2015. 47 p.
24. Lazarsfeld P.F. Friendship as a social process / Paul F. Lazarsfeld, Robert K.Merton // The Varied Sociology of Paul F. Lazarsfeld / Ed. By P.L. Kendall. – New York: Columbia University Press, 1954. – P. 298 – 348.
25. Sztompka P. Kapitał społeczny. Teoria przestrzeni międzyludzkiej / Piotr Sztompka. – Krakow: Znak, 2016. – 384 p.

References:

1. Borsch V. I., Belyakova V.V. Formuvannya i realizatsiya kadrovoyi polityki na pidpriemstvah UkraYini. Rinkova ekonomika: suchasna teoriya i praktika upravlinnya. 2017. Tom 16. No3 (37). S. 175-187.
2. Vid kontrolyu do kulturi yakosti: perezavantazhenntya protsesiv zabezpechennya yakosti v ukraYinskly vischly shkoll: prakt.posibnik / Za red. S. Grishko, T.Dobko... Lviv: Vid-vo: Kompaniya «Manuskript». 2014. 168s.
3. Voks UkraYinahttps://voxukraine.org/u-chuzhyh-stinah-yak-dolayut-problemy-peremishheni-universytety/

4. Zakladi vischoYi osvIti, peremIschenI cherez povnomasshtabne vlyskove vtorgnennya rosIYi // <https://drive.google.com/file/d/1zH0Pf6X3vju8YrxD-mPDAIhSL21kWYuW/view>
5. ZvIti ekspertnih grup NatsIonalnogo Agentstva Iz yakostI vischoYi osvIti UkraYini za rezultatami akreditatsIynih ekspertiz // <https://public.naq.gov.ua>
6. Kalashnikova S. Rozvitok Ilderskogo potentsIalu suchasnogo unIversitetu //
7. Lugova V.M. «Naukoviy potentsIal VNZ UkraYini ta rezultativnIst yogo vikoristannya» / EkonomIka I suspIlstvo. 2017. Vip.8. s. 27 S.547 – 555.
8. Luk'yanova L. Zakonodavche zabezpechennya osvIti doroslih: zarubIzhniy dosvId / Larisa Luk'yanova; UkraYinska AsotsIatsIya osvIti doroslih. – K.: TOV «DKS-Tsentr», 2017. 147 s.
9. MehanIzmi reallzatsIYi efektyvnogo vryaduvannya v unIversitetah UkraYini v umovah EvroIntegratsIYi: Kolektivna monografIya / Avtorskiy kolektiv: I. Drach, S. Kalashnikova, O. Palamarchuk, V. Ryabchenko, L. Chervona; za zag. red.S. KalashnikovoYi. – KiYiv: Institut vischoYi osvIti NAPN UkraYini, 2020. – 223 s.
10. Nagornyak T.L. Rozvitok potentsIalu zakladu vischoYi osvIti v sistemI upravlnskih praktik. // EkonomIka I organIzatsIya upravlnnya. – 2020 – # 4(40) – S. 187-197. <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2020.4>
11. Nikolaev E., RiY G., Shemelinets I. U chuzhiih stInah: yak dolayut problemi peremIschenI unIversiteti.
12. Odegov Yu.G., Labadzhyan M.G. Kadrovaya politika i kadrovoe planirovanie: uchebnik dlya vuzov. M.: Izdatelstvo Yurayt, 2014. 444 s.
13. Plan vIidnolennya UkraYini // <https://recovery.gov.ua>
14. Rach V.A. Proektno-orIentovanI modelI upravlnnya ta otsInki dIyalnostI vischiih navchalnih zakladIv / V.A. Rach, A.Yu. Borzenko-MiroshnIchenko // Upravlnnya proektami ta rozvitok virobnitstva: Zb.nauk.pr. Lugansk: vidvo SNU Im. V.Dalya, 2009. No1(29). S. 81-89.
15. Rashkevich Yu. Bolonskiy protses I nova paradigma vischoYi osvIti // http://www.ihed.org.ua/images/doc/04_2016_Rashkevych_BolonskiyProcessNewParadigmHE.pdf
16. Rozvitok InstitutIynogo potentsIalu unIversitetIv u kontekstI globalnogo Ilderstva: kolektivna monografIya / Avtorskiy kolektiv: E. Baldzhi, I. Drach, S. Kalashnikova, O. Kovalenko, S. Kurbatov, N. Nevmerzhitska, O. Palamarchuk, V. Ryabchenko, L. Chervona; za zag. red. S. KalashnikovoYi. – KiYiv: Institut vischoYi osvIti NAPN UkraYini, 2017. 205 s.
17. Test (dIagnostika emotsIynogo Intelektu) // <https://www.pdau.edu.ua/content/diagnostyka-emociynogo-intelektu-n-holl>
18. Test 16 tipIv osobistostey // <https://www.16personalities.com/uk/typy-osobystosti>
19. FInIkov T., Suharski R., Shlyahta B. Proekt «InnovatsIyniy unIversitet I Ilderstvo» ta formuvannya sotsIalnogo kapItalu ukraYinskogo akademIchnogo spIvtovaristva // InnovatsIyniy unIversitet I Ilderstvo: proekt I mIkroproekti – IV. – Varshava: Fundacija “Instytut Artes Liberales”, 2020. – S. 15 – 54.
20. Folomeev M. PopulyarizatsIya nauki ta osvItlnI propozitsIYi: komunikativnI praktiki ukraYinskih unIversitetIv // InovatsIyniy unIversitet I Ilderstvo: proekt I mIkroproekti. – Varshava: Fundacija " Instytut Artes Liberales", 2020. – S. 155-177.
21. Chernish O.V. StrategIchno upravlnnya osvItnoyu dIyalnIstyu u ZVO. EkonomIka I suspIlstvo. 2018. No19. S.689 – 698.
22. Bateman H. McAdam K. Dictionary of Human Resource and Personnel Management. London: A&C Black Publishers, 2006. 199 p.
23. Bolden R., Jones S., Davis H., Gentle P. Development and Sustaining Shared Leadership in Higher Education. London: LFHE. 2015. 47 p.
24. Lazarsfeld P.F. Friendship as a social process / Paul F. Lazarsfeld, Robert K.Merton // The Varied Sociology of Paul F. Lazarsfeld / Ed. By P.L. Kendall. – New York: Columbia University Press, 1954. – P. 298 – 348.
26. Sztompka P. Kapitał społeczny. Teoria przestrzeni międzyludzkiej / Piotr Sztompka. – Krakow: Znak, 2016. – 384 p.

Nagornyak T. L. Crisis management of Ukrainian displaced universities in the war and post-war periods

The effective work of ZVO is the result of the synergy of several factors, among which is the management system through the introduction of effective governance and the implementation of the quality management system in accordance with international standards (ISO 9001). The key conditions for the functioning of such a system are the strategic planning of the development of higher educational institutions, the distribution of powers and responsibilities among all managers and employees, conducting self-analysis in the form of internal audits, self-assessment, analysis of the quality management system, and the introduction of managerial practices for developing the potential of higher education institutions. The article contains the experience of Ukrainian institutions of higher education that were relocated in the period 2014-2022 as a result of Ukraine's war with Russia on its territory. The author aimed to summarize her own experience of relocation, management of a relocated university, and cases of consulting other displaced higher education institutions within the framework of Fulbright projects

and programs in Ukraine. Such a generalization of crisis management practices by universities under martial law can be useful both from a research point of view and from a practical point of view because the return of these universities will again require operational tools. Among them are a management audit after relocation, practices and mechanisms of team building and strategic management taking into account the new labor market and society's demands, a system for evaluating the effectiveness of management and teaching activities, a system of management practices for the development of higher education potential. Implementation of management steps through a comprehensive audit of personnel, management, communication, material and technical resources and social capital of the university; identification of problems and growth points; consistent problem-solving and strengthening of positions for the purpose of development and increase of potential can become effective in reviving the activities of higher education institutions in new locations and national higher education on the way to the recovery of Ukraine in war and post-war times.

Keywords: *university management, higher education in Ukraine, recovery of Ukraine in the war and post-war periods, crisis management, Ukrainian displaced universities.*

КОНСТРУКТИВНЕ РОЗВ'ЯЗАННЯ КОНФЛІКТІВ: ФОРМИ, СТРАТЕГІЇ І СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ

У статті автором здійснено спробу концептуалізувати основні форми завершення конфлікту, серед яких виділені основні: розв'язання, врегулювання, загасання, усунення, переростання в інший конфлікт. Автором визначено, що розв'язання конфлікту – це спільна діяльність його учасників, спрямована на припинення протидії і вирішення проблеми, яка привела до зіткнення. Варіант завершення конфлікту розглядається автором статті як результат боротьби з погляду стану сторін і їхнє відношення до об'єкта конфлікту. Встановлено, що критерієм конструктивного розв'язання конфлікту є рівень розв'язання протиріччя, що лежить в основі конфлікту, і перемога в ньому правого опонента. Автор наголошує на тому, що більшість умов і факторів успішного розв'язання конфліктів носить психологічний характер, тому що відображає особливості поведінки і взаємодії опонентів. Доведено, що розв'язання конфлікту є багатоступінчастим процесом, що містить у собі аналіз і оцінку ситуації, вибір способу розв'язання конфлікту, формування плану дій, його реалізацію, оцінку ефективності своїх дій.

Автор зазначає, що принципове значення для того, яким способом завершиться конфлікт, має вибір опонентом стратегії виходу з нього. При завершенні конфлікту не завжди розв'язується протиріччя, що лежить у його основі. Для досягнення компромісу може бути рекомендована техніка відкритої розмови. Автором встановлено, що безпосереднє розв'язання конфлікту є процесом, що включає аналіз і оцінку ситуації, вибір способу розв'язання конфлікту, формування операціонального складу дій, реалізацію плану і (чи) його корекцію, оцінку ефективності дій. Основними стратегіями розв'язання конфлікту є суперництво, співробітництво, компроміс, пристосування і відхід від вирішення проблеми.

Ключові слова: розв'язання конфлікту, врегулювання конфлікту, загасання конфлікту, усунення конфлікту, стратегія розв'язання конфлікту.

XXI століття остаточно розвіяло ілюзії про те, що в міру розвитку цивілізації, зростання культури і добробуту людей, світ людських відносин буде ставати все більш гармонійним і благополучним, а соціальні потрясіння, війни етнічні і релігійні зіткнення залишаться у минулому. Розуміння цього приводить до більш реалістичного погляду на світ конфліктів: якщо ми не можемо уникнути конфліктів, ми повинні навчитися їх вирішувати. А для цього важливі знання щодо методів їх конструктивного завершення.

Основні форми завершення конфлікту – це: розв'язання, врегулювання, загасання, усунення, переростання в інший конфлікт.

Розв'язання конфлікту – це спільна діяльність його учасників, спрямована на припинення протидії і вирішення проблеми, яка привела до зіткнення. Розв'язання конфлікту передбачає активність обох сторін із перетворення умов, у яких вони взаємодіють, та усунення причин конфлікту. Для розв'язання конфлікту необхідна зміна самих опонентів (чи хоча б одного з них), їхніх позицій, які вони відстоювали в конфлікті. Часто розв'язання конфлікту ґрунтується на зміні ставлення опонентів до його об'єкта чи один до одного.

Врегулювання конфлікту відрізняється від розв'язання тим, що в усуненні протиріччя між опонентами бере участь третя сторона. Її участь можлива як за згодою протиборчих сторін, так і без їхньої згоди.

При завершенні конфлікту не завжди розв'язується протиріччя, що лежить у його основі. Тільки близько 62% конфліктів між керівниками і підлеглими розв'язується чи регулюється. У 38% конфліктів протиріччя не розв'язується чи загострюється. Це відбувається тоді, коли конфлікт загасає (6%), переростає в інший (15%) чи усувається адміністративним шляхом (17%).

Загасання конфлікту – це тимчасове припинення протидії при збереженні основних ознак конфлікту: протиріччя і напружених відносин. Конфлікт переходить із «видимої» форми у приховану. Загасання конфлікту зазвичай відбувається в результаті:

- виснаження ресурсів обох сторін, необхідних для боротьби;
- утрати мотиву до боротьби, зниження важливості об'єкта конфлікту;
- переорієнтації мотивації опонентів (виникнення нових проблем, більш важливих, ніж боротьба в конфлікті).

Під усуненням конфлікту розуміють такий вплив на нього, у результаті якого ліквідуються основні структурні елементи конфлікту. Незважаючи на «неконструктивність» усунення, існують ситуації, які вимагають швидких і рішучих впливів на конфлікт (загроза насильства, загибелі людей, дефіцит часу чи матеріальних можливостей). Усунення конфлікту можливе за допомогою наступних способів:

- вилучення з конфлікту одного з опонентів;
- припинення взаємодії опонентів на тривалий час;
- усунення об'єкта конфлікту;
- усунення дефіциту об'єкта конфлікту (у третьої сторони є можливість забезпечити кожному з конфлікуючих сторін об'єктом, до володіння яким вони прагнули).

Основні форми завершення конфлікту зазначені на рис. 1.

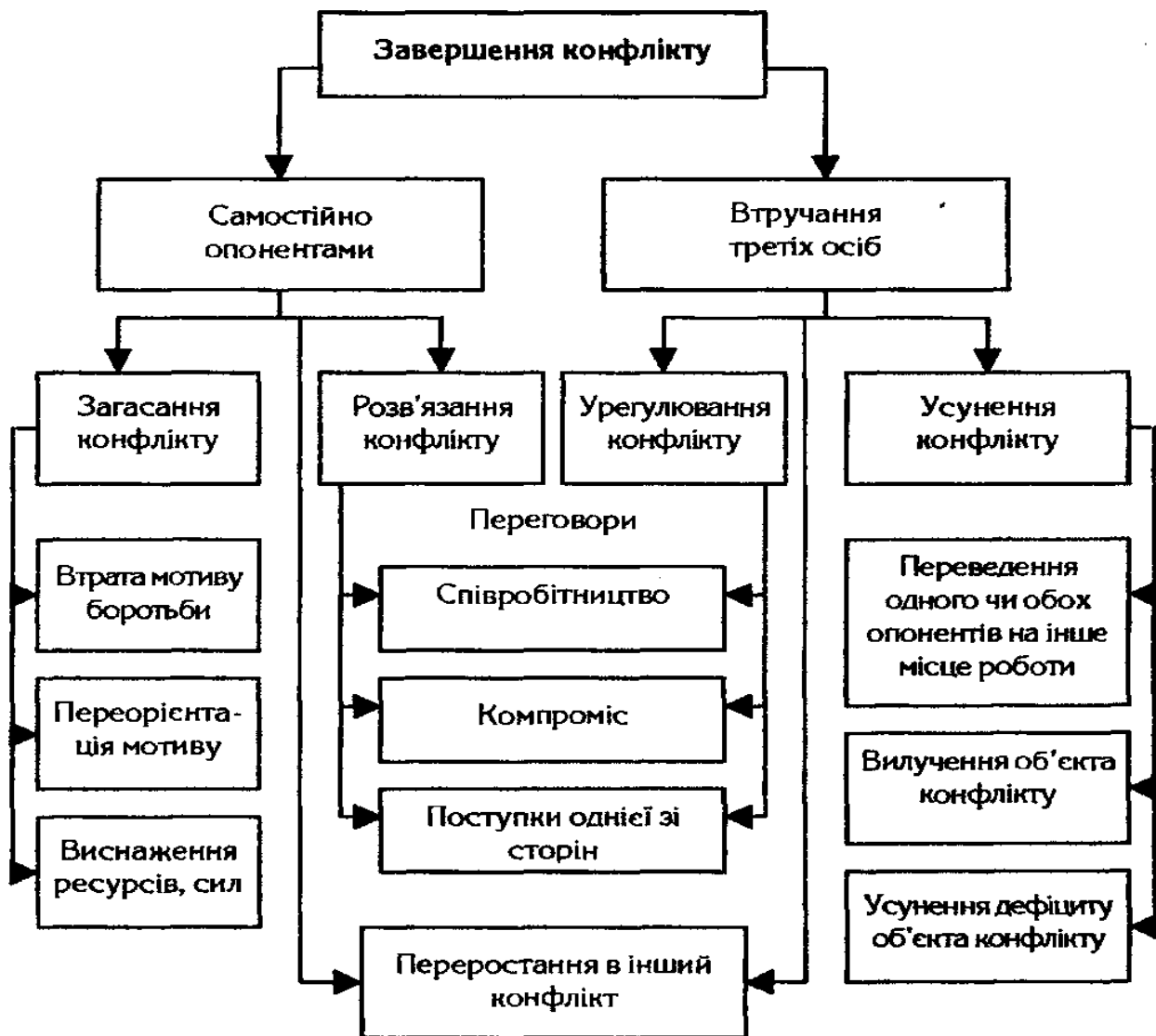

Рис. 1. Основні форми завершення конфлікту

Переростання в інший конфлікт відбувається, коли у відносинах сторін виникає нове, більш важливе протиріччя і відбувається зміна об'єкта конфлікту.

Варіант завершення конфлікту розглядається як результат боротьби з погляду стану сторін і їхнє відношення до об'єкта конфлікту. Варіантами завершення конфлікту можуть бути:

- усунення однієї чи обох сторін;
- припинення конфлікту з можливістю його поновлення;
- перемога однієї зі сторін (оволодіння об'єктом конфлікту);
- розподіл об'єкта конфлікту (симетричний чи асиметричний);
- згода про правила спільного використання об'єкта;
- рівнозначна компенсація однієї зі сторін за оволодіння об'єктом іншою стороною;
- відмова обох сторін від зазіхань на даний об'єкт;
- альтернативне визначення таких об'єктів, які задовольняють інтереси обох сторін.

Важливим є питання про критерії розв'язання конфлікту. На думку американського конфліктолога М. Дойча [2], основним критерієм розв'язання конфлікту є задоволеність сторін його результатами.

Критеріями конструктивного розв'язання конфлікту є рівень розв'язання протиріччя, що лежить в основі конфлікту, і перемога в ньому правого опонента. Важливо, щоб при розв'язанні конфлікту було знайдено розв'язання проблеми, через яку він виник. Чим повніше розв'язане протиріччя, тим більше шансів для нормалізації відносин між учасниками, менша ймовірність переростання конфлікту в нове протиборство. Не менш істотною є перемога правої сторони. Ствердження істини, перемога справедливості сприятливо позначаються на соціально-психологічному кліматі організації, ефективності спільної діяльності, служать попередженням особам, які потенційно можуть прагнути досягти сумнівної з правової чи моральної точки зору мети за допомогою конфлікту. Необхідно пам'ятати, що в неправій сторони теж є свої інтереси. Якщо їх взагалі ігнорувати, не прагнути переорієнтувати мотивацію неправого опонента, то це надалі може викликати нові конфлікти.

Більшість умов і факторів успішного розв'язання конфліктів носить психологічний характер, тому що відображає особливості поведінки і взаємодії опонентів. Деякі дослідники виділяють організаційні, історичні, правові й інші фактори. Розглянемо їх докладніше.

Припинення конфліктної взаємодії – перша й очевидна умова початку розв'язання будь-якого конфлікту. Доти, доки будуть вживатися якісь заходи з однієї чи з двох сторін із посилення своєї позиції чи послаблення позиції опонента за допомогою насильства, мова про розв'язання конфлікту йти не може.

Пошук загальних чи близьких за змістом точок дотику в цілях, інтересах опонентів є двостороннім процесом і передбачає аналіз як своїх цілей і інтересів, так і цілей та інтересів іншої сторони. Якщо сторони хочуть розв'язати конфлікт, вони повинні зосередитися на інтересах, а не на особистості опонента.

При розв'язанні конфлікту зберігається стійке негативне ставлення сторін одна до одної. Воно виражається в негативній думці про опонента й у негативних емоціях щодо нього. Щоб приступити до розв'язання конфлікту, необхідно пом'якшити це негативне ставлення. Головне – знизити інтенсивність негативних емоцій, пережитих щодо опонента [5].

Одночасно доцільно перестати бачити в опоненті ворога, супротивника. Важливо зрозуміти, що проблему, через яку виник конфлікт, краще вирішувати спільно, об'єднавши зусилля. Цьому сприяє, по-перше, критичний аналіз власної позиції і дій. Виявлення і визнання власних помилок знижує негативне сприйняття опонента. По-друге, необхідно докласти зусилля, щоб зрозуміти інтереси іншого. Зрозуміти – не значить прийняти чи виправдати. Однак це розширить уявлення про опонента, зробить його більш об'єктивним. По-третє, доцільно виділити конструктивний початок у поведінці, навіть у намірах опонента. Не буває абсолютно поганих чи абсолютно гарних людей чи соціальних груп. У кожному є щось позитивне, на нього і необхідно спиратися при розв'язанні конфлікту.

Важливо зменшити негативні емоції протилежної сторони. Серед прийомів виділяють такі, як позитивна оцінка деяких дій опонента, готовність йти на зближення позицій, звернення до третьої сторони, яка авторитетна для опонента, критичне ставлення до самого себе, урівноважена власна поведінка та ін.

Об'єктивне обговорення проблеми, з'ясування суті конфлікту, вміння сторін бачити головне сприяють успішному пошуку вирішення протиріччя. Акцентування уваги на другорядних питаннях, турбота тільки про свої інтереси знижують шанси конструктивного розв'язання проблеми.

Коли сторони поєднують зусилля із завершення конфлікту, необхідне врахування статусів (посадового становища) один одного. Сторона, яка займає становище підлеглого чи має статус молодшого, повинна усвідомлювати рамки поступок, які може собі дозволити її опонент. Занадто радикальні вимоги можуть спровокувати сильну сторону на повернення до конфліктного протиборства [9].

Ще одна немало вагома умова – вибір оптимальної стратегії розв'язання, яка відповідає даним обставинам.

Успішність завершення конфліктів залежить від того, як конфлікуючі сторони враховують фактори, що роблять вплив на цей процес. До них відносяться наступні:

- час: наявність часу для обговорення проблеми, з'ясування позицій і інтересів, вироблення рішень. Скорочення часу вдвічі від наявного в розпорядженні для досягнення згоди, веде до підвищення ймовірності вибору альтернативи, що відрізняється більшою агресивністю;

- третя сторона: участь у завершенні конфлікту нейтральних осіб (інститутів), які допомагають опонентам вирішити проблему.

- своєчасність: сторони приступають до розв'язання конфлікту на ранніх стадіях його розвитку. Логіка проста: менше протидії – менше збитку – менше образи і претензій – більше можливостей для того, щоб домовитися.

- рівновага сил: якщо конфлікуючі сторони приблизно рівні за можливостями (рівні статуси, посадове становище, озброєння і т. д.), то вони змушені шукати шляхи до мирного розв'язання проблеми. Конфлікти більш конструктивно розв'язуються тоді, коли між опонентами немає залежності по роботі;

- культура: високий рівень загальної культури опонентів знижує ймовірність насильницького розвитку конфлікту. З'ясовано, що конфлікти в органах державного управління розв'язуються більш конструктивно при наявності в опонентів високих ділових і моральних якостей;

- єдність цінностей: наявність згоди між конфлікуючими сторонами з приводу того, яким повинно бути прийнятне рішення.

- досвід (приклад): наявність досвіду вирішення подібних проблем хоча б в одного з опонентів, а також знання прикладів розв'язання аналогічних конфліктів;

- стосунки: гарні стосунки між опонентами до конфлікту сприяють більш повному розв'язанню протиріччя. Наприклад, у міцних родинах, де між подружжям існують щирі взаємини, конфлікти розв'язуються більш продуктивно, ніж у проблемних родинах.

Розв'язання конфлікту є багатоступінчастим процесом, який містить у собі аналіз і оцінку ситуації, вибір способу розв'язання конфлікту, формування плану дій, його реалізацію, оцінку ефективності своїх дій.

Аналітичний етап передбачає збір і оцінку інформації з наступних проблем:

- об'єкт конфлікту (матеріальний, соціальний чи ідеальний; подільний чи неподільний; чи може бути вилучений або замінений; яка його доступність для кожної зі сторін);

- опонент (загальні дані про нього, його психологічні особливості; стосунки опонента з керівництвом; можливості із посилення свого рангу; його цілі, інтереси, позиція; правові і моральні основи його вимог; попередні дії в конфлікті, допущені помилки; у чому інтереси збігаються, а в чому – ні та ін.);

- власна позиція (цілі, цінності, інтереси, дії в конфлікті; правова і моральна основи власних вимог, їх аргументованість і доказовість; допущені помилки і можливість їхнього визнання перед опонентом і ін.);

- причини і безпосередній привід, які привели до конфлікту;

- соціальне середовище (ситуація в організації, соціальній групі; які завдання вирішує організація, опонент, як конфлікт впливає на них; хто і як підтримує кожного з опонентів: яка реакція керівництва, громадськості, підлеглих, якщо вони є в опонентів; що їм відомо про конфлікт);

- вторинна рефлексія (уявлення суб'єкта про те, як його опонент сприймає конфліктну ситуацію, як він сприймає мене, моє уявлення про конфлікт і т. д.).

Джерелами інформації виступають особисті спостереження, бесіди з керівництвом, підлеглими, неформальними лідерами, своїми друзями і друзями опонентів, свідками конфлікту та ін.

Проаналізувавши й оцінивши конфліктну ситуацію, опоненти прогнозують варіанти розв'язання конфлікту і визначають способи його розв'язання, які відповідають своїм інтересам і ситуації. Прогнозуються: найбільш сприятливий розвиток подій; найменш сприятливий розвиток

подій; найбільш реальний розвиток подій; як розв'яжеться протиріччя, якщо просто припинити активні дії в конфлікті.

Важливо визначити критерії розв'язання конфлікту, до того ж вони повинні визнаватися обома сторонами. До них відносять: правові норми; моральні принципи; думку авторитетних осіб; прецеденти вирішення аналогічних проблем у минулому, традиції.

Дії з реалізації наміченого плану проводять згідно з обраним способом розв'язання конфлікту. Якщо необхідно, то виробляється корекція раніше наміченого плану (повернення до обговорення; висування альтернатив; висування нових аргументів; звертання до третіх осіб; обговорення додаткових поступок).

Контроль ефективності вчасних дій передбачає критичні відповіді самому собі на питання: навіщо я це роблю? чого хочу досягти? що ускладнює реалізацію наміченого плану? чи справедливі мої дії? які необхідно почати дії з усунення перешкод розв'язання конфлікту? та ін.

Після завершення конфлікту доцільно проаналізувати помилки власної поведінки узагальнити отримані знання і досвід вирішення проблеми, спробувати нормалізувати стосунки з недавнім опонентом, зняти дискомфорт (якщо він виник) у стосунках з навколишніми, мінімізувати негативні наслідки конфлікту у власному стані, діяльності і поведінці.

Принципове значення для того, яким способом завершиться конфлікт, має вибір опонентом стратегії виходу з нього.

Стратегія виходу з конфлікту є основною лінією поведінки опонента на його заключному етапі. Виділяють п'ять основних стратегій: суперництво, компроміс, співробітництво, уникнення і пристосування (К. Томас). Вибір стратегії виходу з конфлікту залежить від різних факторів. Як правило вказують на особистісні особливості опонента, рівень нанесеного опоненту збитку і власного збитку, наявність ресурсів, статус опонента, можливі наслідки, важливість проблеми, яка розв'язується, тривалість конфлікту та ін. [6].

Суперництво полягає в нав'язуванні іншій стороні кращого для себе вирішення. Суперництво виправдане у випадках: беззаперечної конструктивності запропонованого вирішення; вигідності результату для всієї групи, організації, а не для окремої особистості чи мікрогрупи; важливості результату боротьби для того, хто проводить цю стратегію; відсутності часу на умовляння опонента.

Багато дослідників вважають цю стратегію збитковою для вирішення проблем, тому що вона не надає можливості опоненту реалізувати свої інтереси. Однак життя подає багато прикладів, коли суперництво виявляється ефективним. Агресора, який захоплює чужу територію, доцільно зупинити твердою стратегією, а не умовляннями. Проти злочинця, що зазіхає на життя іншої людини, також необхідно використовувати дану стратегію. Суперництво доцільне в екстремальних і принципових ситуаціях, при дефіциті часу і високій імовірності небезпечних наслідків [8].

Компроміс полягає в бажанні опонентів завершити конфлікт частковими поступками. Він характеризується відмовою від частини вимог, які раніше висувалися, готовністю визнати претензії іншої сторони частково обґрунтованими, готовністю пробачити. Компроміс ефективний у випадках: розуміння опонентом, що він і суперник мають рівні можливості; наявності взаємовиключних інтересів; задоволення тимчасовим рішенням; загрози втратити все. Сьогодні компроміс – стратегія завершення конфліктів, яка найбільш часто використовується.

Пристосування, чи поступка, розглядається як вимушена чи добровільна відмова від боротьби і своїх позицій. Прийняти таку стратегію опонента змушують різні мотиви: усвідомлення своєї неправоти, необхідність збереження добрих відносин з опонентом, значна залежність від нього; незначність проблеми. Крім того, до такого виходу з конфлікту приводить значний збиток, отриманий під час боротьби, загроза ще більш серйозних негативних наслідків, відсутність шансів на інший результат, тиск третьої сторони.

Відхід від вирішення проблеми чи уникнення, є спробою піти з конфлікту при мінімумі втрат. Відрізняється від аналогічної стратегії поведінки під час конфлікту тим, що опонент переходить до неї після невдалих спроб реалізувати свої інтереси за допомогою активних стратегій. Власне розмова йде не про розв'язання, а про загасання конфлікту. Відхід може бути цілком конструктивною реакцією на тривалий конфлікт. Уникнення застосовується при відсутності сил і часу для вирішення протиріччя, прагненні виграти час, наявності труднощів у визначенні лінії своєї поведінки, небажанні вирішувати проблему взагалі.

Співробітництво вважається найбільш ефективною стратегією поведінки в конфлікті. Воно передбачає спрямованість опонентів на конструктивне обговорення проблеми, розгляд іншої сторони

не як супротивника, а як союзника в пошуку рішення. Найбільш ефективно в ситуаціях значної взаємозалежності опонентів, схильності обох ігнорувати відмінності у владі, важливості рішення для обох сторін, неупередженості учасників. Поєднання стратегій визначає яким чином розв'яжеться протиріччя, що лежить в основі конфлікту [9].

Ще в 1942 р. американський соціальний психолог М. Фоллет [4] звертала увагу на необхідність розв'язання конфліктів, а не придушення їх. Серед способів вона виділила перемогу однієї зі сторін, компроміс та інтеграцію. Під інтеграцією розумілося нове рішення, при якому виконуються умови обох сторін, причому жодна з них не несе серйозних збитків. Надалі даний спосіб розв'язання конфлікту одержав назву «співробітництво».

Залежність способу розв'язання конфлікту від стратегій, які обираються опонентами:

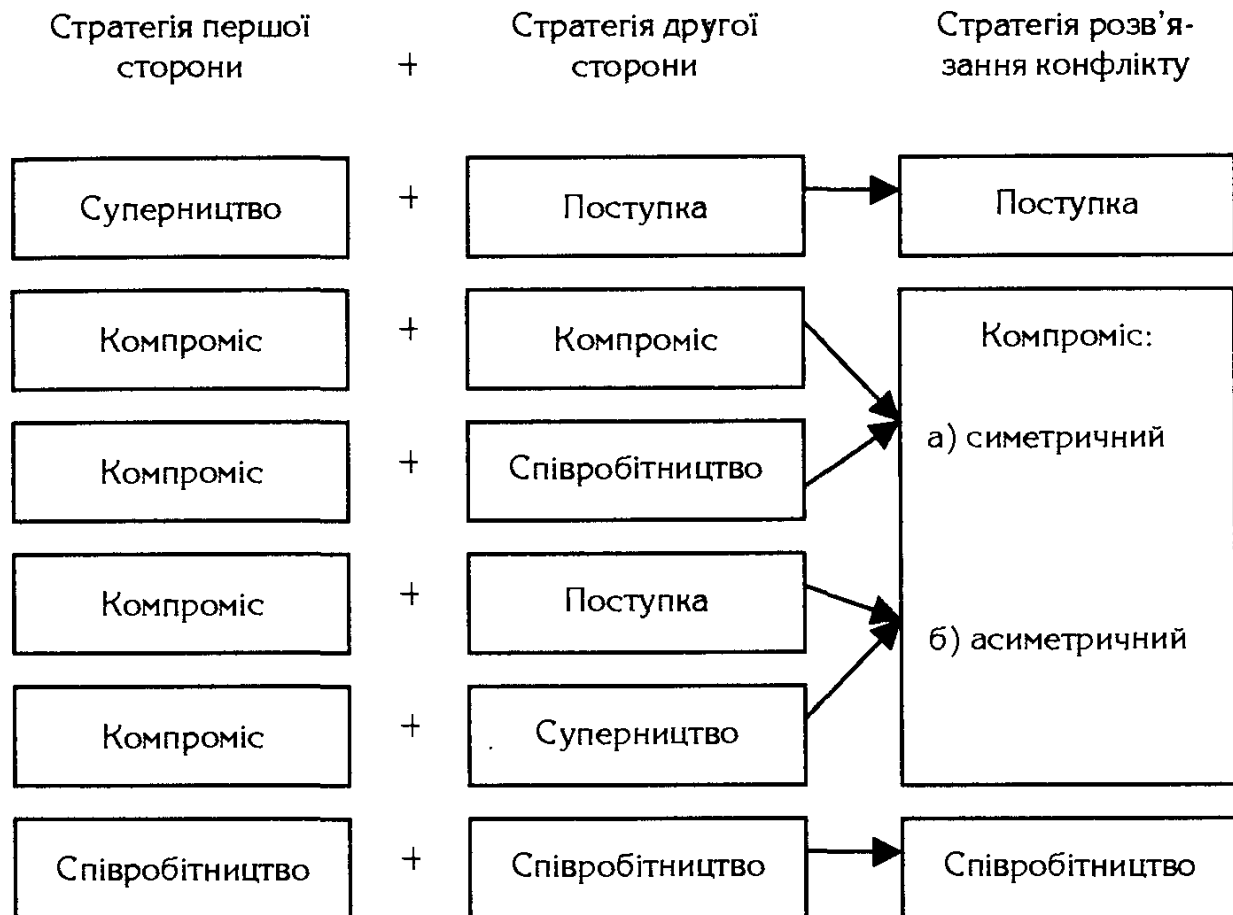

Рис. 2. Залежність способу розв'язання конфлікту від стратегій, які обираються опонентами.

Найбільш імовірне використання компромісу, тому що кроки назустріч, які робить хоча б одна зі сторін, дозволяють досягти асиметричної (одна сторона поступається більше, інша – менше) чи симетричної (сторони роблять приблизно рівні взаємні поступки) угоди. Цінність компромісу в тому, що він може бути досягнутий у тих випадках, коли сторони вибирають різні стратегії. Таке часто буває в житті.

Розглянуті способи розв'язання конфлікту на практиці реалізуються шляхом силового придушення однієї зі сторін чи шляхом переговорів (компроміс, співробітництво, а іноді і поступка). Силове придушення є продовженням застосування стратегії суперництва. У цьому випадку сильна сторона досягає своїх цілей, домагається від опонента відмови від первинних вимог. Сторона, яка поступилася, виконує вимоги опонента, чи вибачається за допущені недоліки в діяльності, поведінці чи спілкуванні. Якщо ж сторони розуміють, що проблема важлива для кожної з них і вона варта того, щоб її вирішити з урахуванням обох сторін інтересів, то вони використовують шлях переговорів [9].

Важливо нормалізувати відносини опонентів напередодні переговорного процесу. Одним із прийомів, що дозволяє зробити це, є техніка Прізн (послідовні і реципрокні ініціативи в зниженні напруги (С. Ліндскольд та ін.). Метод прізн запропонований соціальним психологом Ч. Осгудом [1] і успішно застосовується при розв'язанні конфліктів різного рівня: міжнародних, міжгрупових, міжособистісних (Б. Бете, В. Сміт). Він містить наступні правила:

- робити відверті, публічні заяви про те, що одна зі сторін конфлікту хоче зупинити ескалацію конфлікту;
- пояснювати, що примирливі кроки обов'язково будуть здійснені. Повідомити, що, як і коли буде зроблено;
- виконувати обіцяне;
- спонукувати опонента до обміну поступками, але не вимагати їх як умову виконання власних обіцянок;
- поступки повинні здійснюватися протягом досить тривалого часу і навіть у тому разі, якщо інша сторона не відповідає взаємністю. Вони не повинні приводити до збільшення вразливості сторони, яка їх здійснює.

Прикладом успішного використання методу Прізн є поїздка в 1977 р. президента Єгипту А. Садата в Єрусалим. Відносини між Єгиптом та Ізраїлем у той час були дуже напруженими, і поїздка дала можливість підвищити взаємну довіру і підготувала ґрунт для переговорів.

В основі компромісу лежить технологія «поступок зближення» чи, як її ще називають, – торг. Вважається, що компроміс має недоліки: суперечки з приводу позицій приводять до урізаних угод; створюється ґрунт для хитрощів; можливе погіршення відносин, тому що можуть бути загрози, тиск, зрив контактів; за наявності декількох сторін торг ускладнюється і т. п.

Незважаючи на це, в реальному житті компроміс застосовується часто. Для його досягнення може бути рекомендована техніка відкритої розмови, яка полягає в наступному:

- заявити, що конфлікт не вигідний обом;
- запропонувати конфлікт припинити;
- визнати свої помилки, уже зроблені в конфлікті. Вони напевно є, і визнати їх для вас майже нічого не варто;
- зробити поступки опоненту, де це можливо, у тому, що в конфлікті не є для вас головним. У будь-якому конфлікті можна знайти кілька дрібниць, якими поступитися нічого не варто. Можна поступитися й у серйозних, але не принципових речах;
- висловити побажання про поступки, необхідні з боку опонента. Вони, як правило, належать до ваших основних інтересів у конфлікті;
- спокійно, без негативних емоцій обговорити взаємні поступки, при необхідності і можливості скорегувати їх;
- якщо вдалося домовитися, то якимось зафіксувати, що конфлікт вичерпаний.

Спосіб співробітництва доцільно здійснювати за методом «принципових переговорів». Він зводиться до наступного:

1. Відділення людей від проблеми: розмежуйте взаємовідносини з опонентом від проблеми; поставте себе на його місце; не піддавайтеся своїм побоюванням; покажіть готовність розібратися з проблемою; будьте твердим щодо проблеми і м'яким до людей.

2. Увага інтересам, а не позиціям: запитуйте «чому?» і «чому немає?»; фіксуйте базові інтереси і їхню кількість; шукайте загальні інтереси; пояснюйте життєвість і важливість ваших інтересів; визнайте інтереси опонента частиною проблеми.

3. Пропонуйте взаємовигідні варіанти: не шукайте єдину відповідь на проблему; відокремте пошук варіантів від їхньої оцінки; розширюйте коло варіантів вирішення проблеми; шукайте взаємну вигоду; з'ясуйте, чому надає перевагу інша сторона.

4. Використовуйте об'єктивні критерії: будьте відкриті для доводів іншої сторони; не піддавайтеся тиску, а тільки принципу; з кожної частини проблеми використовуйте об'єктивні критерії; використовуйте кілька критеріїв; використовуйте справедливі критерії.

Таким чином, завершення конфлікту є припиненням конфлікту з будь-яких причин. Основними формами завершення конфлікту є розв'язання, врегулювання, загасання, усунення, переростання в інший конфлікт. Результат конфлікту – це результат боротьби з погляду стану сторін та їхнього відношення до об'єкта конфлікту. Основними критеріями конструктивного розв'язання конфлікту є рівень розв'язання протиріччя і перемога в ньому правого опонента.

Серед умов конструктивного розв'язання конфлікту виділяють: припинення конфліктної взаємодії, пошук загального в цілях та інтересах, зниження негативних емоцій, зміна свого ставлення до опонента, зниження негативних емоцій опонента, об'єктивне обговорення проблеми, врахування статусів (посадового становища) один одного, вибір оптимальної стратегії розв'язання конфлікту. На результативність розв'язання конфлікту впливають фактори часу, третьої сторони, своєчасності, рівноваги сил, культури, єдності цінностей, досвіду (прикладу) і відносин.

Безпосереднє розв'язання конфлікту є процесом, що включає аналіз і оцінку ситуації, вибір способу розв'язання конфлікту, формування операціонального складу дій, реалізацію плану і (чи) його корекцію, оцінку ефективності дій. Основними стратегіями розв'язання конфлікту є суперництво, співробітництво, компроміс, пристосування і відхід від вирішення проблеми.

Залежно від обраних стратегій можливе розв'язання конфлікту способом силового придушення (поступка опонента) чи шляхом переговорів (компроміс чи співробітництво). Компроміс може бути досягнутий за допомогою техніки відкритої розмови, а співробітництво – за допомогою методу принципових переговорів.

Бібліографічний список:

1. Charles E. Osgood, Psycholinguistics, Cross-Cultural Universals, and Prospects for Mankind. Praeger Publishers, 1988. 402 p.
2. Coser A. Lewis. Conflict and Consensus. London: Free Pr, 1984. 436 p.
3. Deutsch Morton. The Handbook of Conflict Resolution: Theory and Practice. (2nd ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass, 2006. 1264 p.
4. Follett, M. P. The New State: Group Organization the Solution of Popular Government. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press, 1998.
5. Metcalf H. C., L. Urwick. Dynamic Administration. The Collected Papers of Mary Parker Follett. Copyright, 2003. 322 p.
6. Thomas, Kenneth W.; Kilmann, Ralph H. "Comparison of Four Instruments Measuring Conflict Behavior". Psychological Reports. 42 (3 suppl), 1978. P. 1139–1145.
7. Гірник А.М. Основи конфліктології. Київ : ВГІ НАОУ, 2001. 225 с.
8. Конфліктологія.: Навчальний посібник. Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2012. 65 с.
9. Примуш М.В., Ключев О.В. Політична Конфліктологія: теорія і практика: навч. посіб. Донецьк, 2011. 144 с.

References:

1. Charles E. Osgood, Psycholinguistics, Cross-Cultural Universals, and Prospects for Mankind. Praeger Publishers, 1988. 402 p.
2. Coser A. Lewis. Conflict and Consensus. London: Free Pr, 1984. 436 p.
3. Deutsch Morton. The Handbook of Conflict Resolution: Theory and Practice. (2nd ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass, 2006. 1264 p.
4. Follett, M. P. The New State: Group Organization the Solution of Popular Government. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press, 1998.
5. Metcalf H. C., L. Urwick. Dynamic Administration. The Collected Papers of Mary Parker Follett. Copyright, 2003. 322 p.
6. Thomas, Kenneth W.; Kilmann, Ralph H. "Comparison of Four Instruments Measuring Conflict Behavior". Psychological Reports. 42 (3 suppl), 1978. P. 1139–1145.
7. Hirnyk A.M. Osnovy konfliktologii. Kyiv : VGI NAOU, 2001. 225 s.
8. Konfliktologhiia.: Navchalnyi posibnyk. Natsionalnyi universytet «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Kharkiv, 2012. 65 s.
9. Prymush M.V., Kliuzhev O.V. Politychna Konfliktologhiia: teoriia i praktyka: navch. posib. Donetsk, 2011. 144 s.

Lavrynenko H. A. Constructive resolution of conflicts: forms, strategies and methods of solution

In the article, the author made an attempt to conceptualize the main forms of ending the conflict, among which the main ones are highlighted: resolution, settlement, extinction, elimination, development into another conflict. The author determined that the resolution of the conflict is a joint activity of its participants, aimed at stopping opposition and solving the problem that led to the conflict. The option of ending the conflict is considered by the author of the article as a result of the struggle from the point of view of the state of the parties and their relationship to the object of the conflict. It was established that the criterion for constructive resolution of the conflict is the level of resolution of the contradiction underlying

the conflict and the victory of the right-wing opponent in it. The author emphasizes that most of the conditions and factors for successful resolution of conflicts are psychological in nature because they reflect the peculiarities of the behavior and interaction of opponents. It has been proven that conflict resolution is a multi-stage process that includes analysis and assessment of the situation, choosing a way to resolve the conflict, forming an action plan, its implementation, and evaluating the effectiveness of one's actions.

The author notes that the opponent's choice of a strategy for exiting the conflict is of fundamental importance for how the conflict will end. Ending a conflict does not always resolve the underlying contradiction. An open conversation technique may be recommended to reach a compromise. The author established that the direct resolution of the conflict is a process that includes the analysis and assessment of the situation, the choice of a way to resolve the conflict, the formation of an operational composition of actions, the implementation of the plan and (or) its correction, and the evaluation of the effectiveness of actions. The main strategies for conflict resolution are rivalry, cooperation, compromise, adaptation, and withdrawal from solving the problem.

Keywords: *conflict resolution, conflict settlement, conflict extinction, elimination of conflict, conflict resolution strategy.*

DOI 10.31558/2519-2949.2023.1.3

УДК 321.7:316.32

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1125-647X>

Naumkina S. M., State University «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2608-5255>

Lichkovska M. R., State University «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky»

THE PHENOMENON OF CHINA'S MODERNIZATION AS ONE OF THE ALTERNATIVE WAYS OF THE NEW WORLD ORDER

The purpose of the article is to substantiate the uniqueness of the socio-political and economic development of China, which was able to perform «a mini-economic miracle», taking a leading position in the world, and at the same time practically without radically changing its ideological attitudes.

The article argues that China is a unique country that combined Western and Eastern traditions and became the Asia-Pacific region leader.

The period of the cultural revolution (from the 50th to the end of 70th of XX century) revealed not optimal model of social development and the beginning of the search for new directions of development. The Chinese revolution has been recognized the political and ideological phenomenon, and the phenomenon of Chinese culture and history that has made it is possible to study it in the context of the development of Chinese civilization. The end of 70th of XX century at the first time in modern Chinese history marked the beginning of the implementation model distinctive and original way of China's development.

The correctness of the statement is substantiated that the political regime in China can hardly be called classical democracy, if we use the methods of Western countries. However, Chinese researchers have rightly concluded that it is better «managed democracy» rather than uncontrollable chaos. Consider the features of Chinese political development it may be noted that modernization caused by a number of objective reasons is open-ended. This is due to the fact that political modernization as such has not been the aim of the reforms. The development of China's political system is a very gradual and careful adaptation of existing control systems to the changing social, economic and political conditions.

Keywords: *the socio-political and economic development, social system, reforms, democracy, modernization, political process, global crisis, leader, ideology.*

It can be argued that China is a unique country that combined Western and Eastern traditions and became the Asia-Pacific region leader.

During the first phase the Chinese civilization has managed to overcome the inertia and to set in motion the traditional culture that is not subordinate to the reform momentum, thereby creating the conditions for a transition to a new qualitative state. Reforms in the second phase should be transformed into a new reality of a stable social system.

The purpose of the article is to substantiate the uniqueness of the socio-political and economic development of China, which was able to perform a "mini-economic miracle", taking a leading position in the world, and at the same time practically without radically changing its ideological attitudes.

Count of the Chinese model of modernization decided to lead from the middle of the XIX century. As a result of the «Opium Wars» it's began an intensive entering of the European powers to China. From the 50th to the end of 70th of XX century – the period of the cultural revolution, which revealed not optimal model of social development and the beginning of the search for new directions of development. The Chinese revolution has been recognized the political and ideological phenomenon, and the phenomenon of Chinese culture and history that has made it is possible to study it in the context of the development of Chinese civilization. The end of 70th of XX century at the first time in modern Chinese history marked the beginning of

the implementation model distinctive and original way of China's development. Liberation from ideological stereotypes confirms national identity as a separate category, and the idea of «modernization of Chinese style» pressed the theory of socialist construction [2], which made it possible to formulate the basic contradiction of socialist construction in China, it's between the economic determinism of Marxist theory and the social and cultural reality, contumacious characteristic for the West to the laws of social development.

It was necessary to solve the main task for the successful modernization. Task means to ensure the stability of the progressive movement. The concept of building socialism with Chinese characteristics, that put forward by the government in the early 80s, it had to solve the problem. The authority of the government was in directly effectiveness of the reform and implementation of its results in social, economic and political practices.

Three tasks were designated priority that means to improve quality of life, reduce the gap between the leading countries and solve the problem of national unification. The development of commodity production, the recognition of multiculturalism and approval of capitalist enclaves in the free economic zones that have removed the ideological and theoretical limitations for the peaceful restoration of the national sovereignty throughout the country [See detail: 2].

The concept of «one country – two systems» proposed a social system, which is based on the ethnic and cultural unity, not on the social and economic system. So focusing on the main discussions about stability and democracy and at the same time makes the interest in the Confucianism and Chinese civilization. Natural revival of Confucian norms reduced social tension in the country that at a certain stage was supported by authority. As a result, the Chinese civilization has restored the traditional principle of regulation of public life. This process was not through the authority of the forces, but through the power of authority and tradition.

Axiomatic is the claim that the most important criterion of maturity of the social system is its ability to reproduce. The transfer of power from Deng Xiaoping to Jiang Zemin became the first successful experience of political continuity in the modern Chinese history, that forming a new identity. The experience of socialist construction could integrate the western industrial culture into national tradition and created the mobilizational phenomenon, which became the basis for further development.

For China, which has kept the core of civilization, it was not allowed to put up with the role of one of the parts of the modern world. China are suitable only the absolute subjectivity, not only full independence, but also avant-garde, mobilization identity, which preserving the power of the Chinese Communist Party, the current model of society and a new type of development that ensure the adequacy of civilization to new challenges.

Unlike the European countries, which lost in the natural and historic transformation into a modern society of several hundred years, gradually adapting to the new conditions and changing traditional values, China has kept them in a much greater degree, showing a different synthesis of the measure with a new material culture.

There are many scientific schools in English literature have the opposite points of view about the nature of China's development path.

To the beginning of the XXI century China have a new model, overcoming the conflicts between the political regime and material culture, tradition and material and technical progress, which is inevitably reflected to the results of modernization and so to the type of development. The well-known researcher of the Chinese civilization A. V. Vinogradov said that the final outcome of modernization depends on the integrity of civilization, which allowing mobilization and preserving old institutions, as well as the purposeful activity of political parties and their leaders, using social and cultural traditions to solve modern political problems [2].

The final stage of formation of the modernization model is the formation of an effective political system. The most important features are its mechanisms of reproduction of power, it means to ensure its optimal and effective turnover, allowing timely respond to the challenges and threats of the modern age and give adequate answers.

The growing influence of China open discussion about role of Chinese civilization in the world processes, which are the needs of awareness and a comprehensive studying of the results of its social development.

Scientists involved in the study of the Chinese phenomenon confirm that contradictory process of gaining the power of civilization in China cross the creative power of Confucian values was filling the political culture of the country. The maintaining the internal closure of the deep core of moral traditions gives the rising to the desire of researchers to new «discoveries» in explaining of the laws to develop

China [1]. Moreover, in the prediction of optimal models of further development of the country, in the discussion of the future global role of Chinese civilization meaningful understanding of political culture of performance is becoming increasingly important. The political culture of the differentiation process continues began at the turn of the century. It is also due to the formation of a qualitatively new relationship between the state and society, the changes in the structure of the interests of social groups and non-social factors and the international environment.

In China had not the system of classes like it in Europe or the caste system like it in India. So according to the opinion of the director of the study of East Asia Institute of the University of Singapore Mr. Zheng Yongnian, for several millennia, the Chinese believe in the formula, no one was born like a ruler, prince, or general officer [See: 3]. Secondly, the middle class in China is still in the stage of formation, and its members are not much in general. Thirdly, there are increased the level of education of people in all social groups, which affects to the political activity and political participation in the electoral and in the political process as a whole. Educational reform in China began in the 90s of XX century. Its successful conduction gave the rise to the rapid development of the economy and the introduction of advanced technologies in production.

There is big interest for the study is the fact that in «Greater China» lives different political systems – China and the Republic of China (Taiwan). Single cultural tradition realized two models in many ways the opposite of the political process. Despite some similarities, which originally united them, for example, as a common political and cultural basis, the role of the leader party and the leader's personality, its have demonstrated the fundamental ideological differences.

The final result of the negotiation process is still difficult to predict, because it takes place in a deep conflict of interest. It may be noted that in terms of the prospects for unification is a very undesirable development of political nationalism in Taiwan, and the state nationalism in China, although both of processes are already developing. However, the most important goal of the modern Chinese state policy is to form a society of the «middle-income» and «great harmony».

Due to the nature of western modernization, the typical for countries in the Asia and Pacific region, it is appropriate to issue the relationship between modernization and democracy. Immediately it should be emphasized that the level of democracy in China has not unity. Thus, the American futurist John Naisbitt, who is the author of the work of the China named «Megatrends of China. Eight pillars of the new society». It describes the China's political system as a «vertical democracy» in which, in contrast to the western, has a «horizontal» political vector goes from top to bottom. However, this term is a vertical democracy is not accepted by all scientists.

There is also such a point of view of Western and American scientists that modern China is not a liberal-democratic state. For example, well-known American political scientist F. Zakaria said that the political regime of modern China as an illiberal democracy [4; 5].

Of course, the political regime in China can hardly be called classical democracy, if we use the methods of Western countries. However, Chinese researchers have rightly concluded that it is better «managed democracy» rather than uncontrollable chaos.

Conclusions. So, it can be argued, that the Chinese reality used more adequate concept of «managed democracy», which is based on these basic concepts and values such as the democratic rule of law, justice, sincere trust and love the friendly, vital activity, stability and control, harmony between the person and nature.

Consider the features of Chinese political development it may be noted that modernization caused by a number of objective reasons is open-ended. This is due to the fact that political modernization as such has not been the aim of the reforms. The development of China's political system is a very gradual and careful adaptation of existing control systems to the changing social, economic and political conditions.

China is a unique state that was able to perform a «mini-economic miracle», taking a leading position in the world, and at the same time practically without radically changing its ideological attitudes.

References:

1. Abramova N. A. Politicheskaya kultura Kitaya, tradicii i sovremennost: avtoreferat dis. dokt. filos. nauk, specialnost: 09.00.11. Ulan-Ude, 2002. 42 s.
2. Vinogradov A. V. K metodologii izucheniya kitajskoj modernizacii. *Problemy Dalnego Vostoka*. 2006. № 3. S. 15-127.
3. Nejsbit Dzh. «Vertikalnaya demokratiya» v Kitae. URL: <http://www.intertrends.ru/twenty-first/008.html>
4. Zakariya F. Vozniknovenie neliberalnykh demokratij. *Logos*. 2014. № 2 (42). S. 55–70.
5. Zakariya F. Neliberalnaya demokratiya pyat let spustya : sudba demokratii v dvadcat pervom veke. *Logos*. 2020. №2 (42). S. 71–78.

Бібліографічний список:

1. Абрамова Н.А. Политическая культура Китая, традиции и современность: автореф. дис. д.филол.н. специальность 09.00.11. Улан-Удэ, 2002. 42 с.
2. Виноградов А.В. К методологии изучения китайской модернизации. *Проблемы Дальнего Востока*. 2006. № 3. С. 15-127.
3. Несбит Дж. "Вертикальная демократия" в Китае. URL: <http://www.intertrends.ru/twenty-first/008.html>
4. Закария Ф. Возникновение нелиберальных демократий. *Logos*. 2014. № 2 (42). С. 55–70.
5. Закария Ф. Нелиберальная демократия пять лет спустя: судьба демократии в двадцать первом веке. *Logos*. 2020. №2 (42). С. 71–78.

Наумкіна С. М., Личковська М. Р. Феномен модернізації Китаю як один з альтернативних шляхів сучасного світового порядку

Метою статті є обґрунтування унікальності соціально-політичного та економічного розвитку Китаю, який зміг здійснити «міні-економічне диво», посівши лідируючі позиції у світі, і при цьому практично безрадикально зміни своїх ідеологічних установок.

У статті стверджується, що Китай – унікальна країна, яка поєднала західні та східні традиції та стала лідером Азійсько-Тихоокеанського регіону. Вказано на існування унікального феномену співіснування двох частин однієї країни – материкового Китаю та Тайваню, урядування яких водночас належить до різних типів політичних режимів та обидві частини підтримують сподівання на свою перемогу об'єднанні в результаті мирного змагання.

Період культурної революції (з 50-х до кінця 70-х рр. ХХ ст.) виявив не оптимальну модель суспільного розвитку та початок пошуку нових напрямків розвитку. Китайська реноменом китайської культури та історії, що дозволило вивчати її в контексті розвитку китайської цивілізації. Кінець 70-х років ХХ століття вперше в сучасній історії Китаю ознаменував початок реалізації моделі самобутнього і оригінального шляху розвитку Китаю.

Обґрунтовано правильність твердження, що політичний режим у Китаї навряд чи можна назвати класичною демократією, якщо використовувати методи західних країн. Однак китайські дослідники слушно дійшли висновку, що краще «керована демократія», ніж неконтрольований хаос. Розглянувши особливості політичного розвитку Китаю, можна відзначити, що модернізація, зумовлена низкою об'єктивних причин, є відкритою. Це пов'язано з тим, що політична модернізація як така не була метою реформ. Розвиток політичної системи Китаю – це дуже поступова і ретельна адаптація існуючих систем контролю до мінливих соціальних, економічних і політичних умов.

Ключові слова: *соціально-політичний та економічний розвиток, соціальний устрій, реформи, демократія, модернізація, політичний процес, глобальна криза, новий світовий порядок, лідер, ідеологія, демократія.*

DOI 10.31558/2519-2949.2023.1.4

УДК 323:343.4

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2822-2268>

Ягунов Д. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса

«НОМО DISCIPLINATUS» ЯК ОБ'ЄКТ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ (ДО ПИТАННЯ ПРО СИМУЛЯКРИЗАЦІЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАПОБІГАННЯ КАТУВАННЯМ У ХХІ СТОЛІТТІ).

Проблема, що аналізується у цій статті, пов'язана з соціальним феноменом катування, а також з політичними передумовами поширення зазначеного феномену у ХХІ столітті.

У ХХІ столітті катування стало категорією не скільки юридичної, стільки політичної науки, формуючи важливу частину сучасного політичного дискурсу взаємовідносин влади та соціуму. Катування, формально заборонені універсальними й регіональними стандартами прав людини та законодавством усіх сучасних держав, у ХХІ столітті стали важливим інструментом політики соціального контролю.

Незважаючи на формальне перебування катування поза законом, катування сьогодні існує саме як інструмент політики соціального контролю та широко використовується як соціальна практика. Ця неформальна політика має категорично негативну конотацію, що не виключає її існування як об'єктивної складової сучасних відносин влади навіть за відсутності формально задекларованих суб'єктів.

Тортури не зникли як соціальне явище навіть у другій половині ХХ століття, як це стверджується у рамках класично-формального підходу. Тортури з боку агентів держави та представників політичних еліт були й залишаються сферою особливого управління.

Катування та нелюдське поводження наразі широко використовується у відносинах влади різними політичними акторами, де у політичному обігу перебуває гнучка та, відповідно, небезпечна з огляду на стандарти прав людини формула заборони тортур – «absolute in principle but relative in application».

Невидимість катувань та нелюдського поводження у ХХІ столітті аж ніяк не означає відсутність таких соціальних практик. Будь-який політичний режим намагається контролювати населення, де катування та нелюдське поводження можна вважати свого роду «побічним продуктом» механізмів паноптичного соціального контролю – таким собі «ексцесом виконавців нижчої ланки» у процесі «убезпечення суспільства». У той же час вищі ланки, як раз навпаки, активно декларують пошук нових, більш дієвих та сучасних формальних методів протидії катуванням.

З одного боку, національні системи кримінальної юстиції (включаючи пенітенціарні системи) не можуть впоратися з формально задекларованими завданнями – поводитися з девіантами виключно у рамках формальних процедур, закріплених у національному законодавстві на фоні збільшення класів, типів, видів та, як наслідок, кількості девіантів.

З іншого боку, самі громадяни в обмін на свою «свободу» вимагають ще більшого «убезпечення», де для них вже не мають значення шляхи та методи досягнення відповідної концентрації безпеки. Практична можливість застосування тортур до «терориста» з метою отримання відомостей про подальші терористичні акти або до «небезпечного вбивці» з метою отримати його зізнання відкриває «скриньку Пандори», де з'являється широка та водночас вкрай небезпечна перспектива застосування катувань проти усіх «небезпечних» «інших». Причому реєстри «небезпечних інших» мають небезпеку піддаватися розширенню.

Яскравим прикладом того, наскільки ззовні задекларована національними державами суб'єктна політика запобігання катуванням переплітається з безсуб'єктною політикою катувань, є підтримка сучасними державами в'язничної субкультури та неформальної ієрархії у своїх пенітенціарних системах. Головним тут є саме задеклароване протиставлення між державною владою та владою неформальною, де держава, абсолютно не соромлячись, підписує принизливий для себе пакт про надання їй гарантій «гарантій безпеки» у начебто державній

пенітенціарній системі в обмін на «ліцензію на застосування катувань», що надається «неформальним лідерам».

Тому проблематику цієї статті можна сформулювати за допомогою наступного питання, яке, здається, є риторичним: якщо зрештою навіть у XIII столітті Робіна Гуда приборкав шериф Нотінгема, то чому у XXI столітті сучасна держава не може приборкати «неформальних лідерів», поступаючись їм великою часткою державної влади та надаючи приватним акторам «ліцензію» на катування?

Ключові слова: катування, нелюдське поводження, Європейський суд з прав людини, ЄСПЛ, Конвенція про захист прав людини, Європейський комітет з питань запобігання катуванням, ЄКЗК, Рада Європи, «посиленні методи допиту», запобігання катуванням та нелюдському поводженню, розслідування випадків катувань та нелюдського поводження, передумови катувань та нелюдського поводження у XXI столітті, паноптикон, паноптична дисципліна, модуляції соціального контролю.

Проблема, що аналізується у цій статті, пов'язана з соціальним феноменом катування та нелюдського поводження, а також з політичними передумовами поширення зазначеного феномену у XXI столітті у більшості сучасних держав.

Головна авторська теза, подана у цій статті, полягає в тому, що у XXI столітті катування та нелюдське поводження стали категорією не скільки юридичної, стільки політичної науки, формуючи важливу частину сучасного політичного дискурсу взаємовідносин влади та соціуму, ігнорувати який не уявляється можливим.

У цій статті ми доводимо, що катування, формально заборонені універсальними й регіональними стандартами прав людини та законодавством усіх сучасних держав, у XXI столітті стали важливим прихованим інструментом політики соціального контролю, що формується поза формальними нормативно-правовими рамками та, що є більш важливим, нерідко *безсуб'єктно* (хоча в окремих випадках катування та нелюдське поводження можуть набувати правового оформлення та *суб'єктних* ознак).

Через це саме політична наука має значно більший потенціал щодо глибшого дослідження феномену катування та нелюдського поводження, а також передумов та причин поширення цього феномену в XXI столітті.

Проблематика цієї статті вже була предметом дослідження автора. Ця стаття продовженням авторських досліджень щодо причин та передумов поширення катувань та нелюдського поводження у XXI столітті [1; 2].

У попередніх наших публікаціях ми наголошували на великій небезпеці спрощеного (формально-юридичного) підходу до феномену катування та нелюдського поводження, який, як на переконання окремих вітчизняних авторів, теоретично має зникати (або принаймні зменшуватися) в процесі глобального розвитку через ефекти міжнародного права, гуманізацію кримінального законодавства, зменшення кількості в'язничного населення тощо.

На початку цієї статті ми б хотіли навести приклад, який наочно ілюструє проблематику цієї статті та демонструє ступень актуальності питань, що порушуються у статті.

У лютому 2023 року світ дізнався про плани влади Сальвадору та відповідні дії з їх реалізації щодо розміщення в одній новозбудованій в'язниці понад 40 тисяч ув'язнених, взятих під варту в цій країні в рамках надзвичайного стану після сплеску вбивств та інших насильницьких злочинів.

Нова мегав'язниця у Теколуці складається з восьми будівель. За словами уряду, кожна має 32 камери площею близько 100 квадратних метрів, де можуть утримувати понад 100 ув'язнених. Тобто, на кожного ув'язненого припадатиме менше 1 кв.м. житлові площі, а у кожній камері буде розміщуватися лише дві раковини та два туалети. Фотографії, поширені усіма світовими засобами масової інформації, демонструють першу велику групу ув'язнених – татуйованих, босих та одягнутих лише у шорти, яких заводять до приміщення. Ув'язнених залишають сидіти на підлозі, заклавши руки за голови, де їх розміщують щільно один до одного, лицем до потилиці, перш ніж їх заводити до камер.

Будь-яка особа, яка має хоча б поверхове уявлення про пенітенціарні установи та права людини у пенітенціарній системі, порушить питання: як можна на початку XXI століття утримувати людей в таких умовах, причому утримувати на фоні численних оонівських та регіональних стандартів з прав людини та глобального цивілізаційного розвитку?

Після цього, як і раніше, для цілей цього дослідження ми наголошуємо: стереотип, що у XXI столітті завдяки «гуманізації соціальних відносин» катувань стало менше, є небезпечним для цілей самої політики запобігання катуванням, включаючи її віктимологічні аспекти.

Тому ми продовжуємо відстоювати раніше сформувану нами тезу, що у XXI столітті продовжує мати місце тенденція розширення застосування катування та нелюдського поводження як у відкритих, так і завуальованих формах, що реалізується здебільшого у рамках позанормативної *безсуб'єктної* політики для цілей поширення соціального контролю, надаючи якісно нове значення відносинам влади та суспільства.

Застосування катування та нелюдського поводження до «небезпечних девіантів», «злочинців», «терористів», «хижаків» та інших типів *«небезпечних осіб»* стало поширеною практикою навіть у західних та інших демократичних країнах, не зважаючи на те, що розгалужена та апробована система формально-правових гарантій та запобіжників, створена у другій половині XX століття та розвинута на початку XXI століття, допомогла зробити практики катувань та нелюдського поводження максимально рідким явищем, наскільки це можливо (особливо на європейському регіональному рівні – завдяки Раді Європи, Європейському комітету з питань запобігання катуванням (надалі – ЄКЗК) та Європейському суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ)).

Таким чином, незважаючи на формальне перебування катування та нелюдського поводження поза національним законом та стандартами прав людини, катування та нелюдське поводження сьогодні існують саме як *інструмент політики соціального контролю* та широко використовується як соціальна практика, дослідження якої потребує не вузького юридичного аналізу поняття катування як формальної дефініції, а саме дослідження цього феномену (явища) крізь призму політичної науки з метою віднайти відповідь на питання: які фактори сприяють поширенню практик катування та нелюдського поводження майже у всіх сучасних державах на фоні задекларованої універсальності концепції прав людини та реалізації задекларованої публічної політики із запобігання катуванням на глобальному, регіональному та національному рівнях?

Ця неформальна політика має категорично *негативну* конотацію, що не виключає існування такої політики як *об'єктивної* складової сучасних відносин влади навіть за відсутності формально задекларованих *суб'єктів* такої політики.

У наших більш ранніх дослідженнях феномену катування та нелюдського поводження XXI століття ми наголошуємо на трьох факторах, що вплинули на зникнення формалізованих тортур як *засобу доказування* у кримінальному процесі та *виду покарання* у відносинах влади наприкінці XVIII – початку XIX ст. ст., а головне – як *легітимізованої суб'єктної політики*: 1) класично-філантропічний; 2) прагматичний; 3) дисциплінарний [1; 2].

Визнаючи кумулятивний ефект усіх трьох зазначених вище факторів, ми вважаємо за потрібне досліджувати соціальні практики катувань переважно в якості *інструменту безсуб'єктної політики* в контексті впливу саме *«дисциплінарного»* фактору, що обумовив відхід політики катувань від її *суб'єктної форми* (що демонструє право на використання сили) та «розчинив» тортури усередині дисциплінарно-карцерних механізмів здійснення влади.

Саме цей підхід, який сформулювали німецькі вчені Георг Руше та Отто Кіркхаймер, а також французький філософ Мішель Фуко, пояснює «зовнішнє» зникнення тортур тим, що для цілей соціального контролю в умовах капіталізму, що народжувався та набирав обертів, методи паноптичного дисциплінування суспільства та розкидування соціально-контрольних мереж були набагато кращими та економічно більш вигідними, ніж жорсткі формалізовані публічні процедури, спрямовані проти тіла, яке в часи Середньовіччя нерідко здебільшого було єдиною власністю людини. Якщо у часи Середньовіччя саме публічні катування та тілесні покарання символізували та демонстрували необмежену владу государя або феодала, то з початку XVIII століття численні методи соціального контролю та нагляду паноптичної природи відносно швидко витіснили жорстокі тілесні каральні практики. Все це знаменувало остаточне завершення епохи панування I модуляції соціально-контрольних практик – *модуляції бінарної законності* (за визначенням М. Фуко). Водночас саме цей період відповідав початку II модуляції – *модуляції дисципліни*.

М. Фуко ґрунтовно пояснює причини переходу від *«законності»* до *«дисципліни»* через те, що влада, для якої суверенітет був модальністю, виявилася недостатньою для управління економікою і політичними процесами в суспільстві, що переживало демографічний вибух та індустріалізацію. Аналогічним чином *функціональність* пояснює виникнення начебто *«виправної»* в'язниці як виду та місця покарання: застосовування тортур припинилося не тому, що це перестало вважатися гуманним,

а лише тому, що це стало *економічно не вигідно*: «*Homo penalis*, тобто людина, яка карається законом і яка може бути покараною законом, цей *Homo penalis* [насправді] ... є *Homo economicus*» [3, с. 312]. Водночас, це не означає, що катування зникли: вони лише «відійшли у тінь», зберігши неформальний статус та значення важливого засобу паноптичного соціального контролю.

Взявши за основу наукові погляди Мішеля Фуко, можна зазначити, що у XXI столітті формально задекларований *Homo penalis* насправді стає не тільки *Homo economicus*, проте й *Homo disciplinatus*, де численні форми катування та нелюдського поводження використовуються агентами держави та приватними акторами (за ліцензією, наданою державою) як відкриті, так і завуальовані інструменти соціального контролю над широкими верствами населення, які мають перебувати у сфері дії паноптичних дисциплінарних механізмів.

Досліджуючи трансформацію модуляцій покарання («законність» – «дисципліна» – «безпека»), Мішель Фуко робить важливий наголос: процес переходу від середньовічної кримінально-правової тілесної корпоральності до сучасної модуляції покарання «занадто поспішно і категорично пояснили процесом «гуманізації», відмахнувшись тим самим від необхідності подальшого аналізу.

Так само, вважаємо, традиційний кримінально-правовий та кримінологічний аналіз сучасних національних систем кримінальної юстиції виключно у категоріях більшої гуманізованості, результативності та прогресивності створює негативні наслідки для політики запобігання катуванням та процедур розслідування випадків катувань, адже в основі такої превентивної діяльності перебувають *міф гуманізації* та заздалегідь задекларована державою неспроможність держави ефективно запобігати випадкам катування та нелюдського поводження, що приховує справжні причини катування та нелюдського поводження як політичного феномену.

Формально-правовий підхід, що ми згадали вище, з його ключовою категорією «гуманізації» не може пояснити ще більше поширення катувань та нелюдського поводження у XXI столітті. Тим не менш, феномен катування – це об'єктивна реальність, яку не можна ігнорувати в процесі політичного аналізу сучасних відносин влади. Відтак, беручи до уваги поширеність феномену катування у майже усіх країнах світу, а головне – *політичний запит* на застосування нелюдського поводження на рівні національної держави, можна постулювати наявність *безсуб'єктної політики катувань*, у рамках формування якої соціальні практики катування розглядається якщо не інструмент, то принаймні передбачуваний побічний результат (хоча ми схильні до категорії «*інструменту*»).

Існує усталений погляд соціологів та кримінологів на проблематику злочинності, що злочинність – це *нормальне явище* для будь-якого суспільства, проте – наголосимо – у певних обсягах та проявах. Завелика концентрація девіантності та злочинності є ознакою *аномії*.

Так само наявність певної кількості випадків катувань та жорсткого поводження є *нормальним явищем* для суспільства, проте – наголосимо – у надзвичайно малих проявах. І завелика концентрація катування та нелюдського поводження – це ознака не лише *аномії*, проте й того, що вказані практики стали *вигідними державі* – як з точки зору економіки, так із точки зору поширення паноптичної дисципліни.

Катування та нелюдське поводження наразі широко використовується у відносинах влади різними політичними акторами, де у політичному обігу перебуває гнучка та, відповідно, небезпечна з огляду на стандарти прав людини формула заборони тортур – «*absolute in principle but relative in application*». Причому, для американського політичного поля запроваджено категорично неприйнятний для європейської політики висновок, що регулювання застосування тортур краще, аніж заборона [4, с. 614].

Проте навіть, на перший погляд, нейтральні або навіть просоціальні політичні ініціативи, стратегії та проекти у суспільстві XXI століття опосередковано зумовлюють використання катувань та нелюдського поводження через певні форми ланцюгових реакцій, що головним чином пов'язане з хвильовими кампаніями «боротьби зі злочинністю», спрямованими на підвищення рівня розкриття злочинів (чим здебільшого характеризуються пострадянські країни), а також зі згаданим вище збільшенням видів, типів та класів девіантів у сучасних суспільствах внаслідок «*moral panic*» перед «загрозами злочинності».

Надаючи авторське обґрунтування поширення феномена катувань та нелюдського поводження у XXI столітті, розвиваючи модулярну концепцію Мішеля Фуко, концепцію «пунітивного міста» Стенлі Коена, ми продовжуємо формувати власну концепцію переходу сучасних суспільств до IV модуляції соціально-контрольних та каральних практик – *постсучасної модуляції паноптичного менеджменту ризиків* [5, с. 146].

На нашу думку, саме «убезпечення суспільства» є ключовою тезою, яка пояснює поширення феномену катувань та нелюдського поводження у XXI столітті на фоні задекларованої нульової толерантності до таких соціальних практик.

Тому, наслідуючи підхід М. Фуко і С. Коена до «поширення дисципліни», «розкидування мереж» та «управління злочинністю», а також підхід Е. Гідденса щодо «островів безпеки» у сучасному капіталістичному суспільстві, наголошуючи, що тортури не зникли як соціальне явище навіть у другій половині XX століття, як це стверджується у рамках класично-формального підходу, ми постулюємо, що тортури з боку агентів держави та представників політичних еліт були й залишаються сферою *особливого управління*, що надає підстави підтримати думку окремих авторів щодо тези про «*managing torture*» (одним із зовнішніх проявів «*managing torture*» стала легалізація тортур, які з другої половини XX століття отримали назву «*enhanced interrogation techniques*»).

Здебільшого невидимість катувань та нелюдського поводження у XXI столітті аж ніяк не означає відсутність таких соціальних практик. Будь-який політичний режим намагається контролювати населення (особливо ті, прошарки, які вважаються небезпечними або принаймні «ненадійними» для функціонування такого режиму), де катування та нелюдське поводження можна вважати свого роду «побічним продуктом» механізмів паноптичного соціального контролю – таким собі «*ексцесом виконавців нижчої ланки*» у процесі «убезпечення суспільства». У той же час вищі ланки, як раз навпаки, активно декларують пошук нових, більш дієвих та сучасних формальних методів протидії катуванням.

Тому іншим проявом «*managing torture*» є перманентне порушення прав людини у пенітенціарних установах та інших місцях несвободи, що нерідко набуває форми постійного відступу від стандартів ЄКЗК, де Комітет нерідко використовує формулу «*Комітет ще раз наголошує*» або «*Комітет ще раз рекомендує*».

У цьому контексті необхідно нагадати, що катування – це, по-перше, не лише найтяжчий прояв цього феномену, пов'язаний з намаганнями отримати інформації від жертви або покарати жертву. Як ЄСПЛ, так і ЄКЗК за десятиліття своєї роботи значно розширили перелік дій або бездіяльності агентів держави, які підпадають під ознаки катування або нелюдського поводження, які нерідко можуть навіть і не розглядаються громадянами саме як катування або нелюдське поводження.

Крім того, говорячи про поширення феномену катування та нелюдського поводження у XXI столітті, потрібно зробити особливий акцент: зазначений феномен не може існувати без соціальної підтримки самих громадян, які віддають свою свободу в обмін на «убезпечення суспільства». В умовах, користуючись термінологією Ульріха Бека, «суспільств безпеки», коли «свобода» розчинилася у мережах «убезпечення», «захисту суспільства» та «*gated communities*», і коли кожна політична криза актуалізує питання ще більшого «захисту суспільства» від «загроз злочинності», «нелегальної міграції», «небезпечних хижаків» та «тероризму», процес завуальованого стимулювання застосування й навіть легалізації тортур набирає нових обертів, набуваючи ще більших ознак *політики* з тенденцією до подальшої формалізації та *суб'єктності*.

Відтак ми можемо сформулювати власну позицію з приводу природи тортур, які сьогодні застосовуються агентами держави, що кореспондує поглядам Стенлі Коена, Мішеля Фуко, Ульріха Бека та Зігмунта Баумана, щодо глобалізованих «*туристів*», локалізованих «*бродяг*» та насичення політичного тіла суспільства «*безпекою*» з метою ще більшого соціального контролю над кожним рухом та навіть – станом на сьогодні – думками пересічного громадянина.

Політичні еліти насичують суспільство важливими для відносин влади месиджами: так, тортури – це огидно. Більше того, тортури – це безмежно огидно. Проте, мовляв, світ, на жаль, змінився настільки, що перед громадянами стоїть принциповий вибір: або «пожертвувати» одним терористом (небезпечним злочинцем, девіантом тощо), або допустити brutальне порушення прав або навіть загибель сотень «законослухняних та добропорядних громадян», тим самим піддаючи симулякризації проблему катувань та нелюдського поводження.

Це пояснює не лише відновлення катувань та нелюдського поводження як феномену у другій половині XX століття, проте й на додаток – поширення цього феномену у XXI столітті, де особливого значення набувають погляди Мішеля Фуко та Стенлі Коена щодо розкидування мереж соціального контролю та, як наслідок, збільшення класів, типів та видів девіантів, яких потрібно контролювати для цілей того самого «убезпечення».

З одного боку, національні системи кримінальної юстиції (включаючи пенітенціарні системи) не можуть впоратися з формально задекларованими завданнями – поводитися з девіантами виключно

у рамках формальних процедур, закріплених у національному законодавстві на фоні збільшення класів, типів, видів та, як наслідок, *кількості* девіантів.

З іншого боку, самі громадяни, народжені у часи III та, що є більш важливим, IV модуляції соціально-контрольних практик, в обмін на свою «свободу» вимагають ще більшого «убезпечення», де для них вже не мають значення шляхи та методи досягнення відповідної *концентрації безпеки*. Підтвердженням цього є дані численних соціологічних досліджень та опитувань населення країн Європи та Північної Америки, де від третини до половини громадян допускають застосування тортур до терористів з метою того самого задекларованого державою «убезпечення». Причому це все відбувається на фоні тотального соціального контролю за простором, рухами та думками з боку держави, політичних еліт та могутніх приватних акторів. Проте головним є те, що практична можливість застосування тортур до «терориста» з метою отримання відомостей про подальші терористичні акти або до «небезпечного вбивці» з метою отримати його зізнання відкриває «скриньку Пандори», де з'являється широка та водночас вкрай небезпечна перспектива застосування катувань проти усіх «небезпечних» «інших» – *dangerous offenders, persistent offenders, predators, sex offenders*, членів злочинних організацій та інших «небезпечних злочинців». Причому реєстри «небезпечних» «інших» мають явну небезпеку піддаватися розширенню.

Яскравим прикладом того, наскільки ззовні задекларована національними державами *суб'єктна політика запобігання катуванням* переплітається з *безсуб'єктною політикою катувань*, є підтримка сучасними державами в'язничної субкультури та неформальної ієрархії у своїх національних пенітенціарних системах.

Так, у своїй доповіді за результатами візиту у 2018 році до Молдови ЄКЗК наголосив на *перманентній* проблемі насильства між ув'язненими, що існує десятиліттями, і яка набула форми «*явища*» та «*глибоко вкоріненій проблеми*», «*далекої від усунення*» [6, Para 13, P. 7-8].

Враховуючи перманентну присутність таких епізодів у пенітенціарних установах та їх серйозність, ЄКЗК рекомендує державі активізувати свої зусилля для боротьби з таким явищем, як насильство у в'язницях [7, Para 38, P. 23].

Більше того, коли самі держави визнають факт наявності такого *явища* та декларують свою політику протидії такому *явищу*, то виникає питання: чи не є офіційне визнання невдачі протидії *явищу* доказом того, що держава насправді таке явище *підтримує*? [6, Para 14, P. 7]. Особливо в світлі факту, що існує очевидна негласна співпраця між державною владою та неформальною ієрархією ув'язнених щодо підтримання «порядку» серед ув'язнених та забезпечення «безперервної роботи» пенітенціарних установ [8, Para 49, P. 28].

У своїх доповідях ЄКЗК вказує на існування «неформальних *владних* структур у середовищі засуджених», боротьба з якими державою декларується як «*контрпродуктивна*», де держава відчуває себе «*безпорадною* у своїх намаганнях приборкати *владу* «високопоставлених» ув'язнених» [6, Para 20, P. 9], а тому держава підписує неформальну угоду з «неформальними лідерами» щодо підтримання порядку серед ув'язнених, де така угода забезпечує «стабільне функціонування» пенітенціарних установ [6, Para 20, P. 9].

Дійсно, коли держава «визнає, що вважає себе змушеною розділити частину своєї відповідальності за порядок та безпеку з «*привілейованими ув'язненими*», це додатково порушує питання про *політичну*, але аж ніяк не юридичну природу подібного стану справ у багатьох сучасних країнах.

Наголосимо: станом на сьогодні у багатьох країнах Європи та світу офіційно визнається, що неформальна ієрархія ув'язнених, або *кастова система* є ключовою основою життя пенітенціарних систем. Її традиції диктують внутрішній порядок та мають пріоритет над офіційними правилами, за якими теоретично має реалізовуватися «*влада карати*» [9, Para 39, P. 20].

Продовжуючи цю ж тезу, необхідно наголосити, що такий стан справ, що існує у багатьох європейських (і не тільки європейських) в'язницях, «має серйозні *ерозійні наслідки* для всієї системи кримінального правосуддя» [6, Para 21, P. 9]. Ба більше, за таких обставин будь-яка публічна політика реабілітації девіантів втрачає сенс, а стримуючий ефект кримінального покарання у вигляді позбавлення волі також практично втрачається. Крім того, що такий стан справ сприяє створенню небезпечного середовища у місцях позбавлення волі, адже він спотворює мету ув'язнення та роль пенітенціарної системи [6, Para 21, P. 9].

Приклади ситуації, наведеної вище, є характерними не лише для країн колишнього СРСР, в яких до цього часу існує надзвичайно сильний вплив «злочинних традицій», невід'ємних від офіційної

політики внутрішніх справ та безпеки та, що є більш важливим, сформованих у рамках офіційної політики внутрішніх справ та безпеки. Так, насильство між ув'язненими залишається «тривожним явищем» навіть в англійських в'язницях, не зважаючи на великий досвід британського пенітенціарного відомства у сфері в'язничного менеджменту, динамічної безпеки та реабілітації девіантів [7, Para 38, P. 23].

Як зазначав ЄКЗК у доповіді за результатами візиту до Кіпру у 2004 році, «у делегації склалося враження, що керівництво не бажає посісти проактивну позицію» щодо протидії неформальній владі професійних злочинців [10, Para 61, P. 27]. Згодом Комітетом було підкреслено, що офіційні заходи, задекларовані державою щодо вирішення проблеми насильства у пенітенціарній системі, здається, мали лише *обмежений успіх* [11, Para 78, P. 42], що в сукупності «сприяло створенню *небезпечної середовища* для ув'язнених» [11, Para 77, P. 42]. ЄКЗК говорить про необхідність термінового перегляду політику запобігання насильству у пенітенціарній системі та запровадження комплексної політики протидії булінгу [11, Para 78, P. 42], підкреслюючи при цьому перманенту невдачу уряду з впровадження такої політики у минулому.

Безумовно, в основі феномену перманентного в'язничного насильства та невдачі офіційної політики з протидії цьому феномену перебуває *розподіл матеріальних благ*, на що також вказував ЄКЗК: випадки насильства між ув'язненими майже виключно пов'язані з існуванням *чорного ринку* заборонених речовин і предметів, та, як наслідок, боргами деяких ув'язнених [12, Para 37, P. 20].

Проте економічна основа політики катувань має під собою щось набагато більше, ніж чорний ринок у пенітенціарних системах. Йдеться про те, що пенітенціарні системи більшості сучасних держав стимулюють існування нелегальних економічних відносин не лише у самих в'язницях, проте у системах кримінальної юстиції у більш широкому контексті, що впливає також і на суспільство. У країнах колишнього СРСР неформальний в'язничний бюджет, заснований на організованому вимаганні матеріальних цінностей з ув'язнених та членів їх сімей, сягає багатьох мільйонів євро щороку, де у припиненні наповнення такого бюджету не зацікавлена, як правило, сама формальна система кримінальної юстиції, включаючи топ-менеджерів пенітенціарних систем.

Відповідь на це можна знайти і в іншій площині.

З одного боку, ХХІ століття – це час тотальної діджиталізації, новітніх інформаційних технологій, новітніх засобів таємного спостереження та контролю (що є важливим), нових відносин влади, нових наукових досягнень, нових механізмів, спрямованих на подолання економічних та соціальних проблем суспільств (у тому числі тих, що розглядаються як причини злочинності).

З іншого боку, це – наявність та широке поширення у ХХІ столітті майже середньовічних забобонів, ритуалів, знаків, неформальних напівтаємних кодексів поведінки, татувань, «принципів», «понять», гасел тощо на фоні задекларованої неспроможності більшості держав надати достатнє фінансування на приведення умов утримання ув'язнених до стандарту, який щонайменше виключав би «*мінімальний рівень жорстокості*».

Проте головним тут є саме задеклароване протиставлення між *державною владою* та *владою неформальною*, де держава, абсолютно не соромлячись, відкрито підписує явно принизливий для себе пакт про надання їй гарантій «гарантій безпеки» у начебто *державній* пенітенціарній системі в обмін на «ліцензію на застосування катувань», що надається «неформальним лідерам».

Є очевидним, що продемонстрована державою картина є ілюзорною, де таким за симулякром маскується пряма зацікавленість держави тримати під «парасолькою» паноптичної дисципліни максимально велику кількість усіх задекларованих та потенційних девіантів (хоча більшість з них такими не є), та водночас наповнювати та використовувати неформальний бюджет пенітенціарної системи для своїх власних потреб.

Тому проблематику цієї статті можна сформулювати за допомогою наступного питання, яке, здається, є риторичним: якщо навіть у ХІІІ столітті Робіна Гуда зрештою приборкав шериф Нотінгема, то чому у ХХІ столітті сучасна держава не може приборкати «неформальних лідерів», поступаючись їм великою часткою державної влади та надаючи зазначеним приватним акторам «ліцензію» на катування?

Підсумовуючи викладене вище, можна ще раз наголосити, що політика запобігання катуванням та боротьби з соціальними практиками катування у ХХІ столітті – це відображення складного дуалістичного політичного процесу: спроба ще більшого «убезпечення суспільства» з одночасним фіаско такого «убезпечення», де одночасно йдеться про задекларовану спробу «запобігання катуванням» з констатацією фіаско такої «боротьби».

Насамкінець, зауважимо на одному важливому, як на нашу думку, аспекті.

Катування, що застосовується агентами держави до громадян, та катування, що застосовується приватними акторами до тих же громадян, є двома сторонами тієї ж самої медалі, де аналогічні дії застосовуються у рамках тієї ж самої системи владних відносин, що є економічно вигідним державі та спрямованим на досягнення ефекту паноптичного контролю над максимально великою кількістю задекларованих та потенційних девіантів.

Для держави характерним є те, що кожного разу, коли катування стає занадто жорстоким навіть для сприйняття конкретним суспільством, або має місце витік інформації, внаслідок чого подія набуває резонансу, то держава поспішає оголосити своїх агентів такими, які не мали мандату від держави на застосування катування або іншого жорсткого поводження. Держава починає себе поводити, як ящірка, яка в момент небезпеки просто відкидає свій хвіст, розуміючи, що той скоро виросте заново, перекладаючи усю політичну, юридичну та моральну відповідальність на своїх же учорашніх агентів.

Незважаючи на зовнішню примітивність такої стратегії, вона спрацьовує у більшості випадків, особливо якщо громадянське суспільство толерує жорстоке поводження. Тому у цьому контексті вважаємо за доречне навести позицію ЄКЗК: *держава має визнати, що існування жорстокого поводження з боку її агентів є фактом, де жорстоке поводження аж ніяк не є результатом окремих дій декількох ізгоїв з числа її агентів*. Отже, катування – це складова, інструмент та водночас наслідок політичного курсу, за який держава має нести відповідальність.

Підсумовуючи викладе вище, необхідно зробити особливий наголос: катування та нелюдське поводження – це не юридична категорія, проте, у першу чергу, політична. Аналіз феномену катування та нелюдського поводження лише у формальних рамках національних систем кримінальної юстиції є небезпечним не лише для суспільства та самих жертв катувань, проте також для тих, хто застосовує катування, особливо беручи до уваги вельми сумнівну результативність та ефективність катувань (відповідальність за які згодом покладається саме на платників податків, які вимагають «більшої безпеки»).

Катування та нелюдське поводження крізь призму політичного аналізу – це об'єктивний елемент сучасних політичних відносин, невід'ємна складова відносин влади та водночас продукт поширення дисципліни паноптичного зразку в суспільстві XXI століття.

У суспільстві XXI століття практики катування та нелюдського поводження існують у рамках двох взаємопов'язаних політичних сфер, де однією зі сфер виступає формалізована суб'єктна політика запобігання катуванням, що формується та реалізується у рамках універсальних регіональних та національних структур.

Другою сферою виступає *безсуб'єктна* політика катувань, яка формується у рамках постсучасної модуляції паноптичного менеджменту ризиків, де катування та нелюдське поводження є інструментом соціального контролю над новим типом людини – *Homo disciplinatus*.

Бібліографічний список:

1. Ягунов Д. «Malleus Maleficarum» of modern society: preconditions and prevalence of torture in XXI century and the policy of combating torture. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія Політичні науки*, 2020. 5. С. 58-97.
2. Ягунов Д.В. Катування як елемент соціального контролю у XXI столітті (політичні та правові аспекти). *Політичне життя*, 2021, 1. С. 66-83.
3. Фуко М. Рождение биополитики. Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1978 – 1979 учебном году. СПб.: Наука, 2010. 448 с.
4. Bagaric M., Clarke J. Not Enough Official Torture in the World? The Circumstances in Which Torture Is Morally Justifiable. *University of San Francisco Law Review*, Spring 2005. P. 581-616.
5. Ягунов Д. Пенітенціарна політика як складова соціального контролю. Одеса: Фенікс, 2020. 674 с.
6. Report on the visit to the Moldova carried out by the CPT from 5 to 11 June 2018.
URL: www.coe.int/en/web/cpt/states (дата звернення – 01.02.2023).
7. Report on the periodic visit to the United Kingdom carried out by the CPT from 8 to 21 June 2021.
URL: www.coe.int/en/web/cpt/states (дата звернення – 01.02.2023).
8. Report on the visit to Moldova carried out by the CPT from 28 January to 7 February 2020.
URL: www.coe.int/en/web/cpt/states (дата звернення – 01.02.2023).
9. Report on the periodic visit to Lithuania carried out by the CPT from 10 to 20 December 2021.
URL: www.coe.int/en/web/cpt/states (дата звернення – 01.02.2023).
10. Report on the visit to Cyprus carried out by the CPT from 8 to 17 December 2004.
URL: www.coe.int/en/web/cpt/states (дата звернення – 01.02.2023).

11. Report on the visit to Cyprus carried out by the CPT from 2 to 9 February 2017.
URL: www.coe.int/en/web/cpt/states (дата звернення – 01.02.2023).
12. Report on the visit to Slovenia carried out by CPT from 28 March to 4 April 2017.
URL: www.coe.int/en/web/cpt/states (дата звернення – 01.03.2023).
13. Report on the visit to Montenegro carried out by the CPT from 9 to 16 October 2017.
URL: www.coe.int/en/web/cpt/states (дата звернення – 01.03.2023).

References:

1. Yagunov D. «Malleus Maleficarum» of modern society: preconditions and prevalence of torture in XXI century and the policy of combating torture ["Malleus Maleficarum" of modern society: preconditions and prevalence of torture in XXI century and the policy of combating torture]. *Visnik Donec'kogo nacional'nogo universitetu imeni Vasilya Stusa. Seriya Politichni nauki*, 2020. 5. S. 58-97.
2. Yagunov D.V. Katuvannya yak element social'nogo kontrolyu u XXI stolitti (politichni ta pravovi aspekti) [Torture as an element of social control in the 21st century (political and legal aspects)]. *Politichne zhittya*, 2021, 1. S. 66-83).
3. Fuko M. Rozhdenie biopolitiki. Kurs lekcij, pročitannyh v Kollezh de Frans v 1978 – 1979 uchebno godu [The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978 – 1979]. SPb.: Nauka, 2010. 448 s.
4. Bagaric M., Clarke J. Not Enough Official Torture in the World? The Circumstances in Which Torture Is Morally Justifiable. *University of San Francisco Law Review*, Spring 2005. P. 581-616.
5. Yagunov D. Penitenciarna politika yak skladova social'nogo kontrolyu [Prison policy as a component of social control]. Odesa: Feniks, 2020. 674 s.
6. Report on the visit to the Moldova carried out by the CPT from 5 to 11 June 2018.
URL: www.coe.int/en/web/cpt/states (дата звернення – 01.02.2023).
7. Report on the periodic visit to the United Kingdom carried out by the CPT from 8 to 21 June 2021.
URL: www.coe.int/en/web/cpt/states (дата звернення – 01.02.2023).
8. Report on the visit to Moldova carried out by the CPT from 28 January to 7 February 2020.
URL: www.coe.int/en/web/cpt/states (дата звернення – 01.02.2023).
9. Report on the periodic visit to Lithuania carried out by the CPT from 10 to 20 December 2021.
URL: www.coe.int/en/web/cpt/states (дата звернення – 01.02.2023).
10. Report on the visit to Cyprus carried out by the CPT from 8 to 17 December 2004.
URL: www.coe.int/en/web/cpt/states (дата звернення – 01.02.2023).
11. Report on the visit to Cyprus carried out by the CPT from 2 to 9 February 2017.
URL: www.coe.int/en/web/cpt/states (дата звернення – 01.02.2023).
12. Report on the visit to Slovenia carried out by CPT from 28 March to 4 April 2017.
URL: www.coe.int/en/web/cpt/states (дата звернення – 01.03.2023).
13. Report on the visit to Montenegro carried out by the CPT from 9 to 16 October 2017.
URL: www.coe.int/en/web/cpt/states (дата звернення – 01.03.2023).

Yagunov D. V. «Homo disciplinatus» as an object of the policy of social control (to the question of the simulacrumisation of the national policy of preventing torture in the 21st century).

The problem presented in this article is related to the social phenomenon of torture, as well as the political prerequisites for the spread of this phenomenon in the 21st century.

In the 21st century, torture became a category not so much of legal as of political science, shaping an important part of the modern political discourse on the relationship between government and society. Torture, formally prohibited by universal and regional human rights standards and the national legislation of all modern states, has become an important tool of social control policy.

Despite the formal outlawing of torture, today torture exists precisely as a tool of social control policy and is widely used as a social practice. This informal policy has a negative connotation, which does not exclude its existence as an objective component of modern power relations even without formally declared subjects.

Torture did not disappear as a social phenomenon even in the second half of the 20th century, as it is claimed within the framework of the classical approach. Torture by agents of the state and representatives of political elites was and remains the sphere of special management.

Torture is currently widely used in power relations by various political actors based on the formula of the prohibition of torture – "absolute in principle but relative in application".

The invisibility of torture in the 21st century does not mean the absence of such social practices. Any political regime tries to control the population, where torture can be considered a kind of "by-product" of mechanisms of panoptic social control or as a kind of "excess of the lower-level performers" in the

process of "securing society". At the same time, the higher echelons, on the contrary, actively declare the search for new, more effective, and modern formal methods of combating torture.

On the one hand, national criminal justice systems (including penitentiary systems) cannot cope with the formally declared tasks of dealing with deviants exclusively within the framework of formal procedures enshrined in national legislation against the background of an increase in classes, types, types and, as a result, the number of deviants.

On the other hand, the citizens themselves, in exchange for their "freedom", demand even greater "security", where the ways and methods of achieving the appropriate concentration of security are no longer important for them. The practical possibility of using torture on a "terrorist" to obtain information about further terrorist acts or on a "dangerous murderer" to obtain his confession opens a "Pandora's box", where a wide and at the same time extremely dangerous prospect of using torture against all "dangerous" people considered as "others". Moreover, registries of "dangerous others" is in danger of being expanded.

A striking example of the extent to which the externally declared subject policy of the prevention of torture by nation states is intertwined with the policy of torture is the support of modern states for prison subcultures and informal hierarchies in their prison systems. The main thing here is the very declared opposition between the state power and the informal power, where the state, completely unashamed, signs a pact to provide it with "security guarantees" in a supposedly state penitentiary system in exchange for a "license to use torture" that is granted "informal leaders".

Therefore, the problematic of this paper can be formulated with the following question, which seems to be rhetorical: if in the end, even in the 13th century, Robin Hood was tamed by the Sheriff of Nottingham, then why in the 21st century the modern state cannot tame "informal leaders", giving them a large share of state power and giving private actors a "license" to torture?

Keywords: torture, ill-treatment, European Court of Human Rights, ECtHR, Convention for the Protection of Human Rights, ECHR, European Committee for the Prevention of Torture, CPT, Council of Europe, «enhanced interrogation methods», prevention of torture and ill-treatment treatment, investigation of torture and ill-treatment, prerequisites of torture and ill-treatment treatment in the 21st century, panopticon, panoptic discipline, modulations of social control.

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

DOI 10.31558/2519-2949.2023.1.5

УДК 321.01: 342.228

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6977-9716>

*Голденштейн К. О., Інститут держави і права ім. В.М.Корецького
НАН України*

ОСНОВНІ НАПРЯМИ І СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИМВОЛІКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У пропонованій статті розглядаються основні напрями і специфіка використання символіки в сучасній Україні. Розглянуто сутність та особливості використання державних символів. Охарактеризовано процес формування символічними засобами національної ідентичності. З'ясовано системний розвиток військової символіки як чинника протистояння зовнішній агресії. Осмислено процес утвердження символів незламності української нації в умовах російсько-української війни. Виявлено специфіку формування топоніміки, адекватної потребам забезпечення державного суверенітету і національного розвитку.

На основі дослідження нинішньої символічної реальності в Україні з'ясовано, що її дослідження дозволяє в сучасних умовах виявляти здатність до інтерпретацій та емоційного сприйняття політичних явищ і процесів, глибинно пізнавати істинну суть певного політичного порядку. Окреслення символічних способів реалізації політичної діяльності, перетворення існуючої дійсності, конструювання реальності, формування нового світогляду дозволяє глибше осмислювати можливості і труднощі процесу національної ідентифікації та протистояння зовнішнім впливам. Ідеологія за відсутності плюралізму не залишає людині простору для власних ідей та аргументації, розділяє людей на «своїх» і «чужих». Масована символізація, що здійснюється через символічне управління, дозволяє спотворювати свідомість мас. Підтвердженням цього слугує підтримка російським населенням злочинної війни проти України. У відповідності з цим українська символіка, що відображає особливості минулої і сучасної історії українського народу, здатна слугувати потужною зброєю, що наближає перемогу України в російсько-українській війні.

Ключові слова: *символічна реальність, політична символіка, державна символіка, національно-державні символи, військова символіка, символи незламності української нації, національна топоніміка.*

В умовах сучасного розвитку держави й суспільства, коли домінантою людської життєдіяльності стають інформаційно-комунікаційні відносини, важливу роль відіграють символи. У відповідності з цим використання політичної символіки як активного різновиду комунікації розглядається в якості невід'ємної складової загальної політики держави. Політична символіка є одним із чинників модернізації держави й суспільства, умовою політичної консолідації нації. За її допомогою формується довіра громадян до влади. Ефективно здійснювана політика в цьому напрямі слугує засобом зворотного зв'язку влади з населенням, впливає на процеси його мобілізації, політичної участі; дозволяє втілювати програми загальнодержавних перетворень та територіального розвитку; слугує перевіреною засобом легітимації влади. Розвиток демократії потребує вироблення цілеспрямованої політики щодо використання політичної символіки, оскільки вона наділена здатністю впливати на наявні в конкретно взятій країні соціокультурні цінності, соціальні норми та пов'язані з ними орієнтації громадян, зразки необхідної поведінки.

Метою даної статті є розгляд важливих напрямів і специфіки використання політичної символіки в сучасній Україні. До основних завдань віднесено: розгляд сутності та особливостей використання державних символів; характеристика процесу формування символічними засобами національної ідентичності; з'ясування системного розвитку військової символіки як чинника протистояння

зовнішній агресії; осмислення особливостей утвердження символів незламності української нації в умовах російсько-української війни; виявлення специфіки формування топоніміки, адекватної потребам забезпечення державного суверенітету і національного розвитку.

До проблеми символізації політики зверталися у своїх працях такі зарубіжні вчені, як Р. Барт, Ж. Бодріяр, П. Бурдьє, Ю. Габермас, Е. Галас, К. Дойч, М. Едельман, Ш. Ейзенштадт, М. Еліаде, Н. Еліас, Е. Кассіер, Г. Лассвелл, Т. Мейер, Дж. Мід, Д. Расмуссен, Ж. Сегела, В. Тернер, А. Уайтхед, Е. Фромм, М. Фуко та ін. В Україні ця проблема висвітлена у працях таких вчених, як С. Балан, В. Бурлачук, В. Васютинський, В. Дрешпак, К. Євсєєв, Г. Ільтьо, В. Карпов, Ю. Левенець, Е. Мамонтова, В. Мішегліна, Т. Нагорняк, П. Олещук, В. Пахолок, В. Полянська, О. Славіна, М. Слободянюк, П. Стецюк, Н. Шаптала, В. Ярошенко. Спираючись на здобутки зазначених авторів та враховуючи підвищену увагу до політичної символіки в Україні, спровоковану подіями останніх двох десятиліть, варто продовжувати дослідження, пов'язані з символізацією дійсності та прагнути наново осмислити найважливіші напрями застосування політичної символіки. У всякому разі нинішня українська дійсність пропонує щораз більше матеріалу для осмислення цієї проблематики.

Символи в розвитку держави й суспільства слугують інструментами спілкування, пізнання, інтеграції, консолідації. До ресурсів політики, пов'язаної із застосуванням символів, відносяться мас-медіа, державна стратегія, національна ідеологія, політичні послання керівників держави. Оцінюючи узагальнено застосування символіки, В. Бурлачук зазначає: «Та енергія, з якою утверджуються чи заперечуються символічні системи в історії суспільства, спонукає припустити, що за символічною системою, за всією цією сукупністю слів, жестів і речей стоять відносини влади. Тому що тільки боротьба за владу чи проти влади може викликати до життя такий сплеск соціальних емоцій» [1, с. 111]. Влада зазвичай прагне використовувати символи, зважаючи на те, що значна частина суспільства внаслідок стійкості історичного досвіду, традиції або політичної інерції, пов'язаної з попереднім політичним режимом, зокрема з відсутністю свободи, звикла сприймати символи в якості елементів реальної політики. Головною метою символічної боротьби є монополія на встановлення влади над ситуацією. Використання політичної символіки на благо суспільства чи зі злими намірами залежить від характеру політичного режиму.

Тоталітарні та жорстко авторитарні режими використовують політичну символіку як засіб маніпулювання громадською думкою, застосування гібридної агресії. Зважаючи на це, К. Євсєєв доходить наступного висновку: «У тоталітарних суспільствах політика містить істотний символічний складник. Символічна політика створює ситуацію, за якої політичний режим, формально залишаючись демократичним, по суті, є тоталітарним, адже “естетичне насилля” забезпечує тотальний контроль політичної свідомості» [2, с. 322]. Частіше за все це породжує відрив від соціальної реальності, внаслідок чого з часом постає розрив між бажаним і дійсним і, як наслідок, – несприйняття нав'язуваних символів масовою свідомістю.

Демократичні режими використовують політичну символіку як спосіб розширення політичної участі, взаємодії влади й суспільства, удосконалення системи державного управління. Оскільки символи володіють значним потенціалом психологічного впливу, завдяки їх використанню політичні лідери і в демократичних країнах можуть займатися популізмом, створювати видимість перетворень, ігноруючи реальний стан справ у державі. В ідеалі ж за умов демократичного розвитку «використання символів у політичній діяльності має бути спрямоване на підвищення рівня власної легітимності та досягнення позитивних результатів» [3]. Від початку здобуття незалежності політична символіка активно використовується на користь демократичного розвитку і в Україні. Спробуємо окреслити деякі важливі напрями її застосування, які останнім часом набули сутнісного значення для збереження суверенітету, забезпечення державотворчого процесу і консолідації суспільства.

Починаючи з XIX ст. незмінними атрибутами, що символізують суверенітет держави, є державний прапор, державний герб і державний гімн. Утверджуючи історичну спадкоємність державотворення та символічно супроводжуючи процес формування політичної нації, державні символи виконують політичну, дипломатичну, ідеологічну, соціальну, комунікативну, ідентифікаційну функції. Як зазначає Е. Мамонтова, сучасні державні символи у своїй сукупності становлять єдиний комплекс символічної атрибуції державного суверенітету. Відповідно: «Державний символ є специфічним різновидом символу політичного. Причому у кожного державного символу є своя особлива місія. Так, прапор окреслює та позначає державну територію. Він є уособленням держави, її найбільш абстрактним, а отже й максимально ємним та лаконічним

символом. Герб у графічній формі втілює свідомість, світосприйняття та історію народу, що створив державу не як політико-адміністративний інститут, а як державу-світ, державу універсум, як форму й систему свого матеріального і духовного буття. Гімн оспівує державу і є словесним музичним втіленням ідеї прапора і герба» [4, с. 23]. Державні символи є незаперечним доказом незалежності та міжнародного авторитету держави. Зазвичай вони глибинно пов'язані з національною історією країни. Так герб України своїми витокami сягає княжої доби. Державний прапор пов'язаний з попередніми державотворчими зусиллями. Слова державного гімну відображають трагізм і звитягу національно-визвольної боротьби українського народу. Шанування державних символів є обов'язком кожного громадянина держави, оскільки вони затверджуються нормативно-правовими актами та спрямовані на утвердження конкретної державності.

У розширеному тлумаченні дотичні до держави символи визначаються як національно-державні. До них відносяться об'єкти, явища, образи, знаки, що чуттєво впливають на свідомість людей та відображають історію національного державотворення. Ефективне застосування символічних ресурсів державотворення дозволяє здійснювати контроль над громадською думкою, сприяє досягненню консенсусу із життєво важливих для даної країни питань. Національно-державні символи значною мірою впливають на почуття громадян, виховують молоде покоління, консолідують громадян довкола суспільно значимих ідей, сприяють формуванню цілісного образу держави.

Національні символи, які в умовах перехідного розвитку держави й суспільства зазвичай політизуються, виступають фундаментом і захисним редутом культури, цінностей певної нації. Кожен народ упродовж своєї історії формує неповторну систему національних символів. І саме вони значною мірою впливають на процеси національної ідентифікації та самоідентифікації особистості. На основі цієї системи утворюється громадянська ідентичність, що «як ототожнення самого себе зі спільнотою громадян певної країни передбачає не тільки усвідомлення формального зв'язку в форматі «права-обов'язки» (який уособлює позиція «Я – громадянин»), а і відчуття громадянської солідарності, що виникає на основі спільних цінностей та досвіду громадянської співпраці» [5, с. 225]. Звідси важливою складовою процесу набуття національної ідентичності є громадянськість, що означає готовність людини, громадянина до активної участі у справах суспільства й держави.

У цьому контексті В. Ярошенко виокремлює кілька груп символів, які справляють вплив на набуття якостей громадянськості:

Символи-ідеї («усі вербальні політичні мотиви, які несуть собою презентаційну, агітаційну та мобілізаційну функції, презентуючи країну та з'ясовуючи світоглядні, соціокультурні, політичні та національні принципи її мешканців»).

Поведінкові символи («упорядкована система дій, сукупність універсальних сюжетів та моделей поведінки, що повторюються циклічно у певному соціальному просторі чи ініційовані під конкретну політичну подію»: мітинги, протестні акції, мирні переговори, вшанування пам'яті полеглих та ін.).

Символи-персони («політичні діячі-лідери, які виступають від імені держави-нації»: воїни-захисники, видатні представники нації, борці за свободу і незалежність України).

Національно-державна символіка («державні символи, утворені як державно-національна цінність, які використовуються на різних рівнях, підкреслюючи свій законний статус»: герб, прапор, гімн, архітектурні ансамблі, пам'ятники, зображення моральних авторитетів нації та ін.) [6, с. 127–128]. Консолідуючи громадянське суспільство, національна ідентичність через посередництво символів виступає могутнім чинником політичної мобілізації. В Україні це, зокрема, виявляється в символічних гаслах «Слава Україні!» та «Нація понад усе!». Усталена в символічній репрезентації, національна ідентичність сприяє соціальній згуртованості громадян довкола спільних завдань, таких як перемога в російсько-українській війні, євроінтеграція, вступ до НАТО та ін.

Одним із ключових напрямів символічної політики в умовах протистояння зовнішній російській агресії постав системний розвиток військової символіки. Особливо актуальною сьогодні виявляється думка її дослідника В. Карпова, висловлена ним ще в 2016 році: «Практика показує, що сучасні суспільно-політичні та військові виклики не лише не послабили роль та значення символів, а навпаки, поглибили його, загостривши увагу на принципі означення державної приналежності військового формування та принципі ідейної відповідності змісту символів ідеалам, які відстоюються у збройній боротьбі» [7, с. 10]. Зрештою розуміння цього дійшло до захисників України ще на початку 1990-х років, коли нагально постала проблема відмежування від радянських символів і традицій. До того ж військова символіка, як відомо, має в Україні багату історію та традиції.

Саме в цей складний період національної історії напівстихийно, з ініціативи патріотично налаштованих військовослужбовців-українців, почали з'являтися символічні ознаки армійського українства – кокарди з раніше забороненим тризубом. І вже в 1993 році почали надходити до військ офіційно затверджені першим міністром оборони України генералом К. Морозовим нарукавні емблеми, де поєдналися синьо-жовті кольори українського прапора, малий Державний Герб України з тризубом і китиці червоної калини.

У широкому розмаїтті нарукавних емблем поступово відобразилась вся героїчна історія України з ознаками козацької звитяги, поземельної геральдики. М. Слободянюк зазначає, що національно-патріотичні почуття українських воїнів особливо загострилися від 2014 року – з початком збройної агресії Росії проти України: «Емблематика українських добровольчих батальйонів, батальйонів територіальної оборони, які створювалися заново і укомплектовувалися вояками, призваними з резерву, з цивільного життя, рясніє саме патріотичними символами. Тут і символи, які використовувались на Майдані під час Революції Гідності, символіка з образами захисників України – Запорізьких козаків, різні додаткові жартівливі нашивки, які підкреслювали відчуття жертвності українських військовослужбовців у захисті своєї землі» [8, с. 54].

Окрім емблематики військових формувань та керівних органів силових структур до основних різновидів військової символіки відносяться: вексилологія (прапори, знамена, штандарти); фалеристика (державні нагороди, відомчі відзнаки, нагрудні кваліфікаційні знаки); уніформістика (елементи та атрибути військової форми). Причому всі ці різновиди зазнали кардинальних змін. Радикально змінився і символічний лексикон, до якого додалися такі характеристики української звитяги й незламності, як «Аеропорт», «кіборг». У 2018 році Верховна Рада України затвердила вітання «Слава Україні!» – «Героям слава!» як офіційне у лавах Збройних Сил України та Національної поліції.

З початком широкомасштабної війни Росії проти України мужність українських захисників символічно відобразилась в емоційній відповіді захисника острова Зміїний екіпажу ракетного крейсера «Москва»: «Русский военный корабль иди нах...!» Ця фраза набула міжнародної популярності. Тим більше, що той самий російський корабель 13 квітня 2022 року був потоплений у Чорному морі українськими ракетами «Нептун». На честь цієї події «Укрпошта» мільйонними тиражами випустила дві поштові марки, які розійшлися з небувалою швидкістю. Один із примірників першої з випущених марок навіть було продано на аукціоні за п'ять мільйонів гривень. Кошти від продажу пішли на допомогу Збройним Силам України. Український лексикон завдяки мужнім захисникам збагатився такими словами і словосполученнями, як «Привид Києва», «Азовсталь», «Пес Патрон», «Доброго вечора, ми з України!» та ін.

В умовах російсько-української війни символізація дійсності набула ознак важливого способу загальнонаціонального протистояння дезінформації і агресії загарбників. Як наслідок, утвердився цілий комплекс символів незламності української нації, які підхопили і почали активно поширювати в мережах блогери, журналісти, звичайні користувачі. Символічного значення почали набувати звичайні слова і речі. Це стосується, зокрема, слова «паляниця». Щодо цього несподіваного феномена українська журналістка Д. Кречетова зазначає: «Слово “паляниця” стало своєрідним “паролем”, за допомогою якого українці, зокрема військові, відрізняють “своїх” від “чужих”. До війни його лише зрідка можна було почути від пересічного громадянина, а зараз деякі використовують це кодове слово цілком серйозно. Українці обрали слово “паляниця” кодовим не дарма, адже “сусіди” мало того, що плутають поняття, так ще й не можуть його правильно вимовити» [9]. Ще одним несподіваним символом незламності українців стала кухонна шафка з керамічним півником васильківської майоліки, що якимось дивом уціліла на стіні зруйнованого в місті Бородянці багатоквартирного будинку. Згодом цей символ передали до Національного музею Революції Гідності.

Справжньою візитівкою України стала відома пісня «Ой, у лузі червона калина», яку переспівали відомі й маловідомі виконавці по всьому світу. До цього додалася пісенна творчість таких відомих українських виконавців, як Н. Могилевська, О. Пономарьов, С. Вакарчук, М. Барських. Знаковою подією на культурному фронті постала пісня «Стефанія», з якою гурт «Kalush Orchestra» здобув для України перемогу в пісенному конкурсі «Євробачення» 2022 року.

Важливу роль в сучасних умовах відіграє топоніміка як чинник ідеологічно зумовленої знакової реальності. Йдеться про назви адміністративно-територіальних одиниць, вулиць, майданів, державних установ. У цьому контексті В. Пахолок, пов'язуючи дану проблему з домінуванням певних цінностей, слушно зазначає: «Використання політичної топоніміки дозволяє заощадити ресурси та час у формуванні визначених політичних цінностей. Частота

згадуваності топонімів позначається на інтеграційних властивостях символу. Крім того, має тривалий ефект, оскільки топоніми не піддаються частим змінам» [10, с. 235]. З цією думкою варто погодитись, оскільки українська історія підтверджує роль топоніміки як засобу ідеологічно зумовлених, спланованих дій з метою впливу на почуття, мотиви та критичне мислення людей. З потраплянням України у сферу російського імперського, а потім радянського впливів було спотворено до невпізнанності історичну українську топоніміку і, як наслідок, – свідомість та історичну пам'ять цілих поколінь. Відповідно деколонізація, дерусифікація та декомунізація українських топонімів постали в умовах розв'язаної в 2014 році Росією війни проти України в якості одного з першочергових завдань.

Російсько-радянська ідеологія безжалісно перекраляла топоніміку українських міст, селищ і сіл, нав'язавши тисячі назв на честь російських міст, письменників, політичних діячів, вождів і героїв. Процес повернення історичної пам'яті під різними приводами розтягнувся в Україні на три десятиліття. Це лиш підтверджує рівень спотворення національної культури. Відповідно, на думку журналістки Л. Гаврилової, доносити до свідомості українців треба дві прості істини: «По-перше, не існує таких грошей, про які можна було б сказати «це дорого», коли йдеться про порятунок національної історичної пам'яті. Тому що все це мало працювати на ствердження радянсько-російського домінування, а у людей – генерувати комплекс меншовартості з пелюшок. По-друге, це не дорого. Це – реально копійки. Тож не треба поширювати ворожі міфи. Наскільки затято Росія тримається за цей свій «плацдарм» на українській землі – особливо виразно стало видно у ці дні. Що зараз насамперед роблять росіяни в наших окупованих містах? Правильно, повертають старі назви, намагаються відновити своїх ідолів» [11].

Широкомасштабне вторгнення Росії в Україну змусило активізувати процес перейменування попередніх назв. Зрештою до свідомості українців не лише в Києві, а й у Миколаєві, Одесі, Харкові та інших русифікованих містах почала доходити сформульована кореспондентом «АрміяInform» О. Теревеком істина: «Для сучасної України декомунізація та деколонізація – це дещо важливіше, ніж просто позбавлення рудиментів радянського минулого у вигляді комуністичних топонімів, пам'ятників вождям чи назв чужих міст, річок, гір та імен. В нинішніх умовах цей процес означає деколонізацію й дерусифікацію в цілому, що дорівнює самозбереженню нації» [12]. На користь змін, які відбулися у свідомості українських високопосадовців і звичайних людей свідчать результати опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова за підтримки програми MATRA з 13 по 21 грудня 2022 року. Ще недавно перейменування топонімів видавалося багатьом людям, особливо на сході й півдні України, суперечливим. Нині позитивно до перейменувань ставляться: загалом в Україні – 59%, на заході – 83,6%, в центрі – 55,3%, на півдні – 22,8%, на сході – 52,3%. Також близько 73% українців схвалюють державне рішення про засудження СРСР як комуністичного тоталітарного режиму, що здійснював політику державного терору. Така думка домінує в усіх регіонах, а незгодних із цим – не більше 14% (близько 14% на півдні та 12% на сході України) [13]. Відтак маємо всі підстави вважати процес повернення української пам'яті незворотним. А значить і повернення українських найменувань натомість нав'язаних окупаційною владою слід сприймати в умовах війни як лінію фронту, що проходить по душах і серцях українців.

Опанування символічної реальності дозволяє в сучасних умовах виявляти здатність до інтерпретацій та емоційного сприйняття політичних явищ і процесів, глибинно пізнавати істинну суть певного політичного порядку. Окреслення символічних способів реалізації політичної діяльності, перетворення існуючої дійсності, конструювання реальності, формування нового світогляду дозволяє глибше осмислювати можливості і труднощі процесу національної ідентифікації та протистояння зовнішнім впливам. Слід пам'ятати, що за допомогою ідеології символічними засобами задаються певні установки, ідеологеми, способи поведінки, формування відповідних оціночних суджень. При цьому ідеологія за відсутності плюралізму не залишає людині простору для власних ідей та аргументації, розділяє людей на «своїх» і «чужих». До маніпулятивних засобів, пов'язаних із символами, слід віднести міфологізацію, ідеологізацію, ритуалізацію. Масована символізація, що здійснюється через символічне управління, дозволяє спотворювати свідомість мас. Підтвердженням цього слугує підтримка російським населенням злочинної війни проти України. У відповідності з цим українська символіка, що відображає особливості минулої і сучасної історії українського народу, здатна слугувати потужною зброєю, що наближає перемогу України в російсько-українській війні.

Бібліографічний список:

1. Бурлачук В. Символ и власть: Роль символических структур в построении картины социального мира. Киев: Институт социологии НАН Украины, 2002. 266 с.
2. Євсєєв К. Символічна політика в Україні. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Випуск 6 (62). С. 310 – 322.
3. Балан С. Символічна політика. *Українська правда*. 30 травня 2012. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2012/05/30/6965594/> (дата звернення: 03.01.2023).
4. Мамонтова Е. Символічний комплекс атрибутів державного суверенітету. *Політичний менеджмент*. 2011. № 1. С. 17 – 24.
5. Політичні механізми формування громадянської ідентичності в сучасному українському суспільстві / Колективна монографія. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 296 с.
6. Ярошенко В. Становлення інституту демократичної громадянськості в Україні з урахуванням впливу символічної складової. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. Випуск 5. Житомир-Київ-Краків: ФОП Євенок О. О., 2015. С. 122 – 133.
7. Карпов В. В. Українська звитяга у символах. Київ: Видавець Олег Філюк, 2016. 421 с.
8. Слободянюк М. В. Національно-патріотичні мотиви у символіці Сухопутних військ Збройних Сил України. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2016. № 4. С. 52 – 56.
9. Кречетова Д. Від «Привида» до «Азовстали». 7 символів незламності України під час війни. *«Українська правда. Життя»*. 23 серпня 2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/08/23/250117/> (дата звернення 14.02.2023).
10. Пахолок В. М. Декомунізація топонімів у стратегії формування політичних цінностей та зміцненні гуманітарної безпеки України. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Випуск 87 / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2020. С. 233 – 243.
11. Гаврилова Л. Українські топоніми: альтернативи немає – треба повертати своє. 29.10.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3603635-toponimi-j-pamatniki-storicna-imperska-ipso-dobigae-kinca.html> (дата звернення: 19.02.2023).
12. Теревєрко О. Дерусифікація топонімів в Україні: на розгляд Верховної Ради внесли відповідний законопроект. 08 квітня 2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/04/08/derusyifikacziya-toponimiv-v-ukrayini-na-rozglyad-verhovnoyi-rady-vnesly-vidpovidnyj-zakonoprojekt/> (дата звернення: 19.02.2023).
13. Барсукова О. Скільки українців "за" перейменування топонімів, пов'язаних з Росією чи СРСР? Опитування. *«Українська правда. Життя»*. 21 січня 2023. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/01/21/252460/> (дата звернення: 19.02.2023).

References:

1. Burlachuk V. Symbol y vlast: Rol symvolicheskykh struktur v postroenyyu kartiny sotsyalnoho mira. Kyev: Ynstytut sotsyolohyy NAN Ukrainy, 2002. 266 s.
2. Ievsieiev K. Symvolichna polityka v Ukraini. *Naukovi zapysky IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*. Vypusk 6 (62). S. 310 – 322.
3. Balan S. Symvolichna polityka. *Ukrainska pravda*. 30 travnia 2012. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2012/05/30/6965594/> (data zvernennia: 03.01.2023).
4. Mamontova E. Symvolichniy kompleks atrybutsii derzhavnoho suverenitetu. *Politychnyi menedzhment*. 2011. № 1. S. 17 – 24.
5. Politychni mekhanizmy formuvannia hromadianskoi identychnosti v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi / Kolektyvna monohrafiia. Kyiv: IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2014. 296 s.
6. Iaroshenko V. Stanovlennia instytutu demokratychnoi hromadianskosti v Ukraini z urakhuvanniam vplyvu symvolichnoi skladovoi. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. Vypusk 5. Zhytomyr-Kyiv-Krakiv: FOP Yevenok O. O., 2015. S. 122 – 133.
7. Karpov V. V. Ukrainska zvytiaha u symvolakh. Kyiv: Vydavets Oleh Filiuk, 2016. 421 s.
8. Slobodianiuk M. V. Natsionalno-patriotychni motyvy u symvolitsi Sukhoputnykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*. 2016. № 4. S. 52 – 56.
9. Krechetova D. Vid «Pryvyda» do «Azovstali». 7 symvoliv nezlamnosti Ukrainy pid chas viiny. *«Ukrainska pravda. Zhyttia»*. 23 serpnia 2022. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/08/23/250117/> (data zvernennia 14.02.2023).
10. Pakholok V. M. Dekomunizatsiia toponimiv u stratehii formuvannia politychnykh tsinnosteii ta zmitsnenni humanitarnoi bezpeky Ukrainy. *Derzhava i pravo: Zbirnyk naukovykh prats. Yurydychni i politychni nauky*. Vypusk 87 / In-t derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv: Vyd-vo «Iurydychna dumka», 2020. S. 233 – 243.
11. Havrylova L. Ukrainski toponimy: alternatyvy nemaie – treba povertaty svoje. 29.10.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3603635-toponimi-j-pamatniki-storicna-imperska-ipso-dobigae-kinca.html> (data zvernennia: 19.02.2023).

12. Tereverko O. Derusyfikatsiia toponimiv v Ukraini: na rozghliad Verkhovnoi Rady vnesly vidpovidnyi zakonoproekt. 08 kvitnia 2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/04/08/derusyfikacziya-toponimiv-v-ukrayini-na-rozglyad-verhovnoyi-rady-vnesly-vidpovidnyj-zakonoprojekt/> (data zvernennia: 19.02.2023).

13. Barsukova O. Skilky ukraintziv "za" pereimenuvannia toponimiv, poviazanykh z Rosiieiu chy SRSR? Opytuvannia. «Ukrainska pravda. Zhyttia». 21 sichnia 2023. URL: <https://life.ppravda.com.ua/society/2023/01/21/252460/> (data zvernennia: 19.02.2023).

Goldenstein K. O. The main directions and specifics of the use of political symbols in modern Ukraine

The proposed article examines the main directions and specifics of the use of symbols in modern Ukraine. The essence and features of the use of state symbols are considered. The process of formation of national identity by symbolic means is characterized. The systematic development of military symbols as a factor in resisting external aggression is clarified. The process of affirming the symbols of the indomitability of the Ukrainian nation in the conditions of the Russian-Ukrainian war is meaningful. The specificity of the formation of toponymy, adequate to the needs of ensuring state sovereignty and national development, has been revealed.

On the basis of the study of the current symbolic reality in Ukraine, it was found that its study allows in modern conditions to reveal the ability to interpret and emotionally perceive political phenomena and processes, to deeply learn the true essence of a certain political order. Delineation of symbolic ways of implementing political activity, transformation of existing reality, construction of reality, formation of a new worldview allows a deeper understanding of the possibilities and difficulties of the process of national identification and resistance to external influences. Ideology, in the absence of pluralism, does not leave a person space for his own ideas and arguments, divides people into "own" and "strangers". Mass symbolization, carried out through symbolic control, allows to distort the consciousness of the masses. This is confirmed by the Russian population's support for the criminal war against Ukraine. In accordance with this, Ukrainian symbolism, which reflects the peculiarities of the past and present history of the Ukrainian people, is capable of serving as a powerful weapon that brings Ukraine closer to victory in the Russian-Ukrainian war.

Keywords: *symbolic reality, political symbolism, state symbolism, national-state symbols, military symbolism, symbols of the indomitability of the Ukrainian nation, national toponymy.*

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-3281-6138

Шайгородський Ю. Ж., Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

ЕЛЕКТОРАЛЬНА АКТИВНІСТЬ ЯК ІНДИКАТОР СУСПІЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ

Статтю присвячено аналізу рівня електоральної активності громадян України під час загальнонаціональних виборів протягом років незалежності. Здійснений статистичний аналіз участі виборців в президентських, парламентських виборах, у виборах органів місцевого самоврядування та в загальнонаціональних референдумах, які відбулися протягом останніх десятиліть, засвідчив суттєві розбіжності в показниках електоральної активності. Виявлено залежність рівня показників цієї активності від гостроти суспільно-політичної ситуації на час виборів. Показано, що ключовими чинниками підвищення рівня електоральної активності є усвідомлення виборцями викликів та загроз процесам державотворення, а також – прагнення вплинути на вектори цивілізаційного розвитку країни, на вибір шляхів та форм реалізації державної політики.

Обґрунтовано тезу про детермінованість рівня електоральної активності під час загальнонаціональних виборів суспільним запитом на корегування внутрішньо- та зовнішньополітичних напрямів подальшого розвитку. Показано, що низький рівень електоральної активності під час виборів органів місцевого самоврядування є свідченням усвідомлення пріоритетності реформування владних відносин на центральному рівні та демонстрацією залежності від них місцевих органів влади. Наголошено на необхідності посилення реформи децентралізації, а також – розвитку потенційно ефективних форм прямої демократії – загальнонаціональних та місцевих референдумів як ефективних інструментів вивчення та урахування громадської думки, задоволення потреб та інтересів громадян. Ключовим аспектом виборчої активності громадян визначено мобілізаційний – як форму суспільної реакції на загострення політичної ситуації в країні. Показано, що рівень електоральної активності значною мірою залежить від мотиваційно-смыслових передумов – сукупності мотивів, цінностей, переконань, ставлень, інтересів та інших факторів, що впливають на електоральну поведінку громадян.

Суттєве збільшення рівня електоральної активності, на тлі загроз демократичному розвитку та процесам державотворення, свідчить про укорінення в масовій свідомості демократичних цінностей, установку на реалізацію не лише особистісних чи групових, але й суспільно значущих інтересів. Аргументовано, що рівень суспільної консолідації зростає в умовах викликів демократичному поступу країни, виникнення загроз її незалежності чи посилення зовнішньополітичних впливів. Доведено, що саме в такі ключові періоди державотворення електоральна активність стає свідченням суспільної консолідації, своєрідним її індикатором.

Ключові слова: політичні вибори, електоральна активність, політична культура, суспільна консолідація, політичні цінності, виклики та загрози державотворенню.

Постановка та дослідженість проблеми. Сьогочасність увійде в суспільно-політичну історію України як період кардинальної переоцінки цінностей, національного єднання та переконаності у правильності й незворотності європейського вибору. Повномасштабне воєнне вторгнення російських військ в Україну, трагічні події останнього часу, попри смерті й руйнування, попри вимушене переселення мільйонів українських громадян, попри постійні загрози повітряних обстрілів, – консолідувало українське суспільство. Ця консолідація стала можливою й завдяки усвідомленню цінності держави, її суверенітету і територіальної цілісності, укоріненню у свідомості українських громадян загальнолюдських, демократичних цінностей і готовності їх захищати.

Історія суспільного розвитку свідчить, що рівень національної єдності зростає, коли виникають реальні загрози ціннісним основам суспільства, у часи екзистенційних викликів. Такими були й

загальнонаціональний референдум 1 грудня 1991 року, коли громадяни України висловились на підтримку її незалежності, й президентські вибори 2004 року, які передували Помаранчевій революції, й вибори Президента України 2015 року на тлі протистояння російській агресії. А ще – 24 лютого 2022 року, коли зі зброєю в руках українські громадяни стали на захист своєї країни, на захист її цивілізаційного вибору.

Електоральна активність є особливою формою конвенційної політичної участі й поведінки громадян з огляду на її соціальну й політичну спрямованість, а також – на значущість виборів як одного з інститутів народовладдя та способу реалізації політичної правосуб'єктності. Вага цього політичного інституту посилюється через усвідомлення того, що політика як цілеспрямована діяльність з управління суспільними процесами, організації соціальної комунікації, взаємодії між людьми та їх групами, як система інститутів, як символічна реальність, як сукупність засобів та методів реалізації стратегічних інтересів задля досягнення визначених цілей існує тільки завдяки людям, їх здатності створювати, відтворювати й змінювати форми політичного життя через безпосередню участь у ньому.

Розвиваючи класичні теорії (моделі) електоральної поведінки: соціологічну (Б. Берельсон, А. Зігфрід, С. Ліпсет, П. Лазерсфельд, С. Роккан та ін.), провідним фактором електорального вибору у межах якої визначається «групова ідентичність» виборця, належність до певної соціальної групи, а серед головних факторів, що впливають на електоральну поведінку, – вплив ЗМІ та референтних груп; соціально-психологічну (Е. Кембелл, В. Міллер, Е. Стокс та ін.), яка ґрунтується на партійній ідентифікації виборців й пояснюється, зокрема, стабільністю ідеологічних орієнтацій; теорію раціонального вибору (Е. Даунсон, Й. Шумпетер, Х. Хіммельвейт та ін.), мотивами якого, на думку її прихильників, є досягнення власних цілей у сув'язності з оцінкою стану економіки у міжвиборчий період тощо, вітчизняні науковці досліджують різні чинники електоральної активності, аналізуючи результати загальнонаціональних та місцевих виборів. Здебільшого дослідницька увага фокусується на соціологічних аспектах електоральної активності (О. Балакірева [1], О. Вишняк [2], Д. Дмитрук), поведінкових та соціально-психологічних складових процесу (В. Бунь [3], В. Кривошеїн, Ю. Поліщук, М. Розік [4], О. Шинкаренко), його регіональних особливостей (М. Дністрянський, А. Кузишин [5], Ю. Остапеч [6], Н. Ротар [7]) тощо.

Дослідницька увага концентрується з одного боку, на аналізі результатів, отриманих тією чи іншою політичною партією, або ж кандидатом на виборах і трактується здебільшого як підтримка партійної позиції, або ж – політичної програми кандидата, з другої, – на дослідженні окремих чинників цієї підтримки: соціальних, економічних, ідеологічних, релігійних, соціокультурних, регіональних тощо, детально аналізуються її комунікативні, технологічні, організаційні та інші складові. Серед основних спонук до участі в виборах, як правило, виокремлюються соціально-психологічні аспекти, які ґрунтуються на ідеологічних та партійних ідентифікаціях, на прагненні підтримки тих чи тих загальнонаціональних політичних партій, політичних сил та лідерів. Такий підхід є безумовно виправданим і обґрунтованим. Разом з тим, наявність чималої кількості чинників, що впливають на процес вибору та визначають рівень електоральної активності, присутність в цьому процесі суперечливих, іноді – різновекторних впливів, потребують узагальнення й інтеграції цих чинників, розроблення цілісної моделі електоральної поведінки з урахуванням багатоаспектності її проявів.

Метою та завданнями статті є аналіз електоральної активності українських виборців та визначення залежності її рівня від мотиваційно-сміслових передумов; виокремлення консолідаційних складових електоральної активності як форми політичної участі, визначення їх впливу на вектори цивілізаційного розвитку та шляхи реалізації державної політики. Дослідження виконано з оперттям на **методи** загальнонаукового, філософського, системного, історико-логічного, статистичного, структурно-функціонального та політико-психологічного аналізу. Використання цих методів уможливило аналіз результатів вітчизняних політичних виборів в контексті їх впливу на суспільно-політичний розвиток країни, визначення основних чинників, які вплинули на рівень електоральної активності, дослідження політичної участі як сукупності смислів, мотивів, установок, ціннісних орієнтацій, комплексу стримувань і спонукань соціальної дії.

Виклад основного матеріалу. Долученість громадян до участі в суспільно-політичних процесах базується передусім на суб'єктивній оцінці тих чи тих подій, явищ, фактів, їх співвіднесенні з системою суспільних цінностей та власних ціннісних орієнтацій, визначенні особистісної, групової, суспільної значущості для задоволення потреб чи інтересів. Тож мотивація будь-якої активності ґрунтується на осмисленні потреб, інтересів, цінностей та передуює обранню відповідних поведінкових

моделей. Мотивація вибору тієї чи іншої форми політичної поведінки є прихованою від зовнішнього спостереження, й лише дії чи бездіяльність слугують об'єктивними показниками активності.

Серед показників політичної активності – участь у загальнонаціональних та місцевих електоральних кампаніях. Варто зауважити, що в емпіричному вимірі показники політичної та громадської активності під час виборів є об'єктивними, беззаперечними й переконливими. Водночас їх аналіз передбачає виокремлення політико-психологічних чинників, які впливають на мотиви та рівень цієї активності. В контексті нашого дослідження, ключовим аспектом аналізу виборчої активності виступає мобілізаційний – зумовлений значущістю політичної ситуації в країні та суспільною потребою визначення шляхів та напрямів розвитку.

За роки незалежності в Україні відбулось 22 загальнонаціональні виборчі кампанії: сім президентських (з яких одна була достроковою, одна – позачергова), вісім – парламентських (з яких 4 були достроковими) та сім кампаній з виборів місцевих органів влади. З урахуванням повторних турів виборів Президента України, виборці 28 разів мали змогу взяти участь в загальнонаціональних голосуваннях (див. табл. 1). Наведені в таблиці дані свідчать про суттєві розбіжності в показниках кількості тих, хто брав участь в голосуваннях. Водночас аналіз електоральної активності виборців, зокрема під час загальнонаціональних виборів, виявив певну залежність її рівня від гостроти політичної ситуації та суспільної реакції на неї.

В 1991 році вибори Президента України відбувалися одночасно зі Всеукраїнським референдумом щодо проголошення незалежності України. Мобілізація виборців (в голосуванні взяли 84,3% виборців) була зумовлена передусім прагненням людей висловити своє ставлення до цього доленосного для України питання шляхом участі у загальнонаціональному опитуванні. Високий показник (76,1%) участі в дострокових парламентських виборах 1994 року став наслідком загострення соціально-економічної ситуації в країні після оголошення на Донбасі безстрокового страйку шахтарів з вимогою проведення референдуму про недовіру Президенту України. Оголошення Верховною Радою України й дострокових парламентських, і дострокових президентських виборів 1994 року стали реакцією на громадську думку й компромісним кроком задля розв'язання кризової соціально-політичної ситуації.

Реакцією (у формі масових протестів, мітингів, пікетів, страйків, інших актів громадянської непокорності) на масові фальсифікації при підрахунку результатів виборів, стали високі показники явки виборців на другий (80,4%) та повторний другий тур (77,2%) президентських виборів 2004 року. Помаранчевий майдан не лише мобілізував електоральний потенціал громадян, але й об'єднав їх у вимогах зміни панівної еліти України, переорієнтації внутрішнього й зовнішньополітичного курсу країни.

Помітне зменшення електоральної активності під час парламентських виборів 2006 року та позачергових парламентських виборів 2007 року (з показниками електоральної активності відповідно 67,6% та 62,0%) стало виявом певного розчарування поточними результатами діяльності «помаранчевої» влади, її нездатністю врахувати громадську думку, проявом абсентеїзму, що став реакцією на негативні тенденції суспільного розвитку.

Порівняно низькою (59,5%) була явка на позачергових президентських виборах 2014 року. Зумовлено це було передусім неможливістю організувати вибори на територіях тимчасово окупованих Російською Федерацією в результаті воєнної агресії. Жоден з 12 територіальних виборчих округів на тимчасово окупованій території АР Крим не зміг розпочати роботу. З 34 виборчих округів Донецької та Луганської областей лише в 9 вдалося провести вибори Президента України. Загалом, вибори відбулися лише в 189 територіальних виборчих округах із 225. Попри це, висока мобілізація виборців дозволила обрати (за наявності 21 кандидата) Президента України в першому ж турі.

Своєрідним підтвердженням тези про вплив на рівень активності виборців актуальних політичних подій та прагнення участі в розв'язанні загальнонаціональних проблем є участь громадян України у виборах органів місцевого самоврядування. Досить високі показники електоральної активності на місцевих виборах 1994 та 1998 років були досить високими передусім завдяки їх проведенню одночасно із загальнонаціональними голосуваннями. В червні 1994 року місцеві вибори проходили одночасно з першим туром дострокових президентських виборів і завдяки цьому активність виборців на виборах органів місцевого самоврядування досягла 75,6%. Місцеві вибори в березні 1998 року (з показником явки 70,8%) проводилися одночасно з виборами народних депутатів України. Близькими до попередніх були показники участі у місцевих виборах 2002 та 2006 років (відповідно – 69,3% та 67,6%).

Таблиця 1

**Активність виборців на загальнонаціональних виборах
(1991–2020) ***

<i>Рік</i>	<i>Вибори Президента України (число, місяць)</i>	<i>Вибори народних депутатів України (число, місяць)</i>	<i>Загально-національні референдуми (число, місяць)</i>	<i>Місцеві вибори (число, місяць)</i>	<i>Виборці, які взяли участь у голосуванні (%)</i>
1991	01.12.				84,3
1991			01.12		84,3
1994		27.03. (достр.)			76,1
1994	26.06. (дострок., I тур)				70,6
1994				26.06	75,6
1994	10.07. (дострок., II тур)				71,7
1998		29.03.			71,2
1998				29.03	70,8
1999	31.10. (I тур)				70,2
1999	14.11. (II тур)				74,9
2000			16.04		81,1
2002		31.03			69,4
2002				31.03	69,3
2004	31.10. (I тур)				74,6
2004	21.11 (II тур)				80,4
2004	26.12. (перегол. II туру)				77,2
2006		26.03.			67,6
2006				26.03.	67,6
2007		30.09. (позачергові)			62,0
2010	17.01. (I тур)				66,5
2010	07.02. (II тур)				68,8
2010				31.10	48,7
2012		28.10.			57,5
2014	25.05. (позачерг.)				59,5
2014		26.10. (позачергові)			51,9
2015				25.10	46,6
2019	31.03. (I тур)				63,5
2019	21.04 (II тур)				62,1
2019		21.07. (позачергові)			49,8
2020				25.10	36,9

* Складено за: [8–14].

Голосування з виборів до місцевих органів влади відбувалося одночасно з черговими парламентськими виборами. Суттєво нижчими були показники електоральної активності на місцевих виборах, які не були суміщені із загальнонаціональними – у 2010 році – 48,7%, у 2015 році – 46,6%. Практично лише кожний третій виборець (явка склала 36,9%) із внесених до виборчих списків на місцевих виборах в жовтні 2020 року взяв участь у голосуванні.

Означена тенденція засвідчила наявність щонайменше трьох проблем. По-перше, більшість виборців вважала, що розв'язання будь-яких, зокрема й місцевого рівня, проблем залежить від центральної влади (а в умовах централізації управління така оцінка ваги й пріоритетності центральної влади була обґрунтованою). По-друге, реформа децентралізації, як перерозподілу повноважень, функцій і бюджетів шляхом передачі їх значної частини від центрального до місцевого управління, потребує удосконалення, оптимізації форм та методів та підвищення ефективності їх упровадження. Й по-третє. Громадяни поки що мало проінформовані про принципи й мету децентралізації. Підвищення громадської участі у процесі реформування владних відносин потребує широкої роз'яснювальної роботи, висвітлення перспектив та соціально-політичної значущості реалізації реформи децентралізації, її спрямованості на урахування громадської думки, задоволення потреб та інтересів громадян.

Потенційно ефективною формою політичної та громадської участі, спрямованої на визначення шляхів та напрямів суспільного розвитку мали б стати загальнонаціональні референдуми. На жаль, досвід застосування цього інструменту урахування громадської думки, залучення громадян до політичного управління, ухвалення рішень загальнодержавного, регіонального чи місцевого рівня, засвідчив його низьку ефективність. На нашу думку, відбулося це з кількох причин. По-перше, – наявність законодавчої невизначеності стосовно організації й застосування референдумів як форми виявлення та врахування громадської думки, волевиявлення громадян. По-друге, це – відсутність досвіду, й передусім – позитивного досвіду, участі в референдумах. Адже успішним і результативним з точки зору врахування громадської думки був, поки що, лише Всеукраїнський референдум щодо проголошення незалежності України 1 грудня 1991 року.

Перший, ще «перебудовчих» часів, загальносоюзний референдум (17 березня 1991 року) з питань «збереження Союзу Радянських Соціалістичних Республік як оновленої федерації рівноправних суверенних республік», у якому брали участь мешканці республіки, настільки не відповідав домінантам громадської думки, рівню розвитку національної самосвідомості та розкладу політичних сил в Україні (а усвідомлення спрямованості референдуму на утримання власної влади тодішнім союзним керівництвом – настільки очевидною), що (попри високу явку – 83,5% виборців) його результати не позначилися на перебігу суспільно-політичних процесів в Україні. Результатами ж Всеукраїнського референдуму 1 грудня того ж року (за участі 84,2% українських виборців), підсумки всесоюзного опитування сутнісно були дезавузовані.

Згодом тема проведення референдумів набула форми своєрідного політичного шантажу й меншою мірою була зорієнтована на виявлення громадської думки та залучення громадян до політичної участі. У 1993 році Верховна Рада України ініціювала всеукраїнський референдум про довіру (недовіру) Президентові України Л. Кравчуку та Верховній Раді України. «Погроза» його проведенням завершилася оголошенням Верховною Радою України дострокових парламентських та дострокових президентських виборів у 1994 році.

До теми референдуму у 1996 році звернувся Президент України Л. Кучма у зв'язку з довготривалим протистоянням законодавчої та виконавчої гілок влади навколо прийняття нової Конституції України. Указом Президента України від 26 червня 1996 року проведення всеукраїнського референдуму з питання нової Конституції України було призначено на 25 вересня 1996 року. Та вже за два дні після підписання Указу Президентом України – 28 червня 1996 року Верховна Рада ухвалила Конституцію України, а 1 липня 1996 року президент підписав Указ, згідно з яким проведення всеукраїнського референдуму скасовується.

У 1999–2000 рр. український істеблішмент знову спробував розв'язати питання владних відносин шляхом референдуму. Всеукраїнський референдум 2000 року був ініційований Президентом України Л. Кучмою, а його проведення організовано Центральною виборчою комісією на основі «народної ініціативи». 7 грудня 1999 року збори громадян м. Житомира створили ініціативну групу з проведення всеукраїнського референдуму. Ініціатива містила питання, які стосувалися конституційних змін. Після низки суперечливих рішень Центральної виборчої комісії та судового оскарження цих рішень в Печерському районному суді міста Києва житомирську ініціативну групу було зареєстровано, а референдум отримав статус консультативного (консультативно-дорадчого опитування).

Попри застереження Конституційного Суду України, протести опозиційних політичних сил, стурбованість щодо передумов та можливих наслідків референдуму Парламентської Асамблеї Ради Європи, застережливі висновки Венеціанської комісії, представників дипломатичного корпусу низки західних країн, всеукраїнський референдум за народною ініціативою відбувся 16 квітня 2000 року.

На референдум виносилися питання стосовно надання додаткових важелів Президентіві України з достроково припинити повноваження Верховної Ради України, щодо необхідності обмеження депутатської недоторканності народних депутатів України, доцільності зменшення загальної кількості народних депутатів України з 450 до 300, а також – про необхідність формування двопалатного парламенту в Україні.

Результати референдуму імplementовані не були. Й не тільки тому, що чинний Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» не містить механізмів, що забезпечують імplementацію результатів референдуму, але й тому, що референдум проводився в період загострення політичного протистояння між Главою держави та парламентом України. Цілком очевидним було те, що референдум 2000 року був пов'язаний не з вивченням громадської думки, а з використанням владного та інформаційного ресурсу для забезпечення потрібного панівній еліті політичного результату. Високі ж, офіційно оприлюднені, показники участі в референдумі громадян України (81,1%) викликали сумніви опозиції та критичні заяви окремих політиків.

Тож, як свідчить політична практика, можливості інституту референдуму в Україні поки що переважно використовується не для виявлення громадської думки, вираження ставлення громадян до суспільно значущих подій, а передусім – для розв'язання проблем владного протистояння в інтересах окремих груп та досягнення прихованої, мало пов'язаної з інтересами громадян, мети.

Висновки. Суттєвим аспектом аналізу електоральної активності, спонукальних та стримувальних чинників політичної та громадської участі є, на наш погляд, виокремлення її мотиваційних, смислових та ціннісних аспектів. Традиційно і науковці, і експерти, і аналітики зосереджуються на, безумовно об'єктивних, але, як свідчить практика, – неповних даних. Йдеться про те, що предметом аналізу є передусім зміст політичних програм загальнонаціональних партій, лідерів, рівень їх підтримки, регіональні та етнонаціональні особливості участі у виборах громадян, технологічні та організаційні складові виборчих процесів тощо. Статистичні дані та методики соціологічних досліджень також зорієнтовані на збір та узагальнення придатної для аналізу інформації. Такий підхід є безумовно обґрунтованим і доцільним, а результат здебільшого – інформативним. Разом з тим, в «українському вимірі» електоральна активність, крім усього іншого, детермінується рівнем соціально-політичної напруги, викликів та загроз державотворенню, суспільним запитом на розв'язання кардинальних ситуацій «вибору» напрямів, шляхів, форм суспільного розвитку. Саме в такі періоди державотворення електоральна активність стає свідченням суспільної консолідації, своєрідним її індикатором.

Означена тенденція зростання показників електоральної активності є підтвердженням того, що політика, як одна з головних публічних сфер життєдіяльності, завжди мала ціннісно-смисловий вимір, а політична участь громадян, залучення соціальних груп в політику зумовлюються їх прагненням до реалізації не лише особистісних чи групових, але й суспільно значущих інтересів, суспільного поступу, цивілізаційного вибору, побудови справедливого устрою й готовності протистояння загрозам українській державності.

Бібліографічний список:

1. Балакірева О. М., Дмитрук Д. А. Динаміка інституційної довіри та електоральна активність. *Український соціум*. 2015. № 4. С. 128–142.
2. Вишняк О. І. Електоральна соціологія: історія, теорії, методи : автореф. дис. ... д-ра соціолог. наук : 22.00.01 – теорія та історія соціології. Київ, 2001. 24 с.
3. Бунь В. Формування електоральних пререференцій виборців в Україні: вплив інституційного дизайну та ефектів виборчих систем. *Гілея: науковий вісник* : зб. наук. праць. 2019. Вип. 144 (5). С. 22–27.
4. Розік М. В. Мобілізаційні чинники електоральної участі громадян України на парламентських виборах 1998–2019 рр. : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Луцьк. 2020. 247 с.
5. Кузишин А. В. Ретроспективний аналіз територіальної організації місцевих виборів на прикладі Тернопільської області. *Вісник Тернопільського відділу Українського географічного товариства*. Тернопіль. 2020. № 4. С. 26–30.
6. Остапеч Ю. О. Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та регіональний вимір : автореф. дис. ... докт. політ. наук : 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Львів, 2016. 42 с.
7. Ротар Н. Електоральна/партійна ідентифікація чернівецької громади на парламентських виборах 2002–2014 рр. у вимірі одномандатного виборчого округу. *Панорама політологічних студій*. 2015. Вип. 13. С. 104–115.
8. *Вибори–98: документи, статистичні дані, аналіз / за ред. Ю. Шайгородського*. Харків : Форт, 1998. 736 с.

9. Вибори Президента України 1999 : Інформ.–аналіт. вид. / Центральна виборча комісія; Редкол.: М. М. Рябець (голова) та ін. Київ : Центральна виборча комісія, 2000. 396 с.
10. Верховна Рада України IV скликання : Передвиборні програми / автор-упоряд. Ю. Шайгородський. Київ : Укр. центр політ. менеджменту, 2002. 600 с.
11. Вибори до Верховної Ради України : Інформ.-довід. вид. / Редкол.: М. М. Рябець (голова) та ін. Київ : Центральна виборча комісія, 2002. 676 с.
12. Політичні партії в Україні в 3 т. / уклад., вступна стаття, Ю. Шайгородський. Київ : Укр. центр політ. менеджменту, 2005. Т. 1. 876 с.
13. Корж І. Вибори в незалежній Україні. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2012. № 3 (24). С. 74–77.
14. Центральна виборча комісія. *Офіційний вебсайт*. URL: <https://cvk.gov.ua/> (дата звернення: 03.03.2023).

References:

1. Balakirieva O. M., Dmytruk D. A. Dynamika instytutitsiinoi doviry ta elektoralna aktyvnist (Dynamics of institutional trust and electoral activity). *Ukrainskyi sotsium*. 2015. № 4. S. 128–142.
2. Vyshniak O. I. Elektoralna sotsiologhiia: istoriia, teorii, metody (Electoral Sociology: history, theory, methods) : avtoref. dys. ... d-ra sotsiolog. nauk : 22.00.01 – teoriia ta istoriia sotsiologhii. Kyiv, 2001. 24 s.
3. Bun V. Formuvannia elektoralnykh preferentsii vybortsiv v Ukraini: vplyv instytutitsiinoho dyzainu ta efektyv vyborchykh system (The formation of electoral preferences of voters in Ukraine: the influence of institutional design and the effects of electoral systems). *Hileia: naukovyi visnyk* : zb. nauk. prats. 2019. Vyp. 144 (5). S. 22–27.
4. Rozik M. V. Mobilizatsiini chynnyky elektoralnoi uchasti hromadian Ukrainy na parlamentskykh vyborakh 1998–2019 rr. (Mobilization factors of electoral participation of the citizens of Ukraine in parliamentary elections in 1998–2019) : dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.02 – politychni instytuty ta protsesy. Lutsk. 2020. 247 s.
5. Kuzyshyn A. V. Retrospektyvnyi analiz terytorialnoi orhanizatsii mistsevykh vyboriv na prykladi Ternopil'skoi oblasti (Retrospective analysis of the territorial organization of local elections on the example of the Ternopil region). *Visnyk Ternopil'skoho viddilu Ukrainskoho heohrafichnoho tovarystva*. Ternopil. 2020. № 4. S. 26–30.
6. Ostapets Yu. O. Elektoralni protsesy v Ukraini: zahalnonatsionalnyi ta rehionalnyi vymir (Electoral processes in Ukraine: national and regional dimensions) : avtoref. dys. ... dokt. polit. nauk : 23.00.02 – politychni instytuty ta protsesy. Lviv, 2016. 42 s.
7. Rotar N. Elektoralna/partiina identyfikatsiia chernivetskoi hromady na parlamentskykh vyborakh 2002–2014 rr. u vymiri odnomandatoho vyborchoho okruhu (Electoral/party identification of the Chernivtsi community in the parliamentary elections of 2002–2014 in terms of the single-mandate electoral district). *Panorama politolohichnykh studii*. 2015. Vyp. 13. S. 104–115.
8. Vybyry–98: dokumenty, statystychni dani, analiz (Elections–98: documents, statistical data, analysis) / za red. Yu. Shaihorodskoho. Kharkiv : Fort, 1998. 736 s.
9. Vybyry Prezydenta Ukrainy 1999 (Elections of the President of Ukraine 1999) : Inform.–analit. vyd. / Tsentralna vyborcha komisiia; Redkol.: M. M. Riabets (holova) ta in. Kyiv : Tsentralna vyborcha komisiia, 2000. 396 s.
10. Verkhovna Rada Ukrainy IV sklykannia : Peredvyborni prohramy (Verkhovna Rada of Ukraine IV convocation: Pre-election programs) / avtor-uporiad. Yu. Shaihorodskiy. Kyiv : Ukr. tsentr polit. menedzhmentu, 2002. 600 s.
11. Vybyry do Verkhovnoi Rady Ukrainy (Elections to the Verkhovna Rada of Ukraine) : Inform.-dovid. vyd. / Redkol.: M. M. Riabets (holova) ta in. Kyiv : Tsentralna vyborcha komisiia, 2002. 676 s.
12. Politychni partii v Ukraini (Political parties in Ukraine) v 3 t. / uklad., vstupna stattia, Yu. Shaihorodskiy. Kyiv : Ukr. tsentr polit. menedzhmentu, 2005. T. 1. 876 s.
13. Korzh I. Vybyry v nezalezhnii Ukraini (Elections in independent Ukraine). *Visnyk Tsentralnoi vyborchoi komisii*. 2012. № 3 (24). S. 74–77.
14. Tsentralna vyborcha komisiia (The Central election commission of Ukraine). *Ofitsiinyi vebsait*. URL: <https://cvk.gov.ua/> (Access date: 03.03.2023).

Shaihorodskiy Yu. J. Electoral activity as an indicator of social consolidation

The article is devoted to the analysis of the level of electoral activity of Ukrainian citizens in the national elections during the years of independence. A statistical analysis of voter participation in presidential, parliamentary elections, local self-government elections, and nationwide referenda held over the past decades has shown significant differences in the indicators of electoral activity. The dependence of the level of indicators of this activity on the urgency of the socio-political situation at the time of the elections was revealed. It is shown that the key factors in increasing the level of electoral activity are voters' awareness of challenges and threats to the processes of state formation, as well as the desire to influence the vectors of the country's civilizational development, the choice of ways and forms of state policy implementation.

The thesis about the determinism of the level of electoral activity during the national elections by the public demand for the correction of the domestic and foreign political directions of further development is

substantiated. It is shown that the low level of electoral activity during local self-government elections is an evidence of awareness of the priority of reforming power relations at the central level and a demonstration of the dependence of local authorities on them. The need to strengthen the decentralization reform, as well as the development of potentially effective forms of direct democracy – nationwide and local referendums as effective tools for studying and taking into account public opinion, fulfilling the needs and interests of citizens, is emphasized. Mobilization is defined as a key aspect of citizens' electoral activity – as a form of public reaction to the aggravation of political situation in the country. It is shown that the level of electoral activity largely depends on motivational and meaningful prerequisites – a set of motives, values, beliefs, attitudes, interests and other factors that influence the electoral behavior of citizens.

A significant increase in the level of electoral activity against the background of threats to democratic development and state-building processes indicates the rooting of democratic values in the mass consciousness, the attitude to the realization of not only personal or group, but also socially significant interests. It is argued that the level of social consolidation increases in the conditions of challenges to the democratic progress of the country, the emergence of threats to its independence or the strengthening of foreign political influences. It has been proven that precisely in such key periods of state formation, electoral activity becomes an evidence of social consolidation, a peculiar indicator of it.

Keywords: *political elections, electoral activism, political culture, social consolidation, political values, challenges and threats to state formation.*

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

DOI 10.31558/2519-2949.2023.1.7

UDC 327(474+438+477).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2206-4289>

Blyzniak O. A., National University of Ostroh Academy (Ukraine, Ostroh)

«LUBLIN TRIANGLE» – A NEW TREND IN REGIONAL INTEGRATION PROCESSES

The article attempts to investigate the regional association of the «Lublin Triangle». It has been proven that the «Lublin Triangle» is an example of a new trend in modern regional cooperation when interested neighbouring countries demonstrate the will to integrate for joint coordination of actions in priority areas of domestic and foreign policy. The formation of a tripartite format of cooperation between Ukraine, Poland and Lithuania was traced. Common challenges and threats are emphasised, especially taking into account the ongoing russian aggression in Ukraine.

The main tasks and goals of the «Lublin Triangle» were analysed, including the coordination of the actions of the three states to effectively counter current challenges and threats to common security. It was noted that the priority task in cooperation is joint counteraction to hybrid threats from russia, primarily in the fight against disinformation, helping Ukraine to approach EU and NATO standards with the aim of faster Euro-Atlantic integration. It was noted that the parties expressed their intention to actively develop trade and investments, ensure better access to regional infrastructure and improve its quality by activating ambitious projects that promote cohesion in the region.

The institutional basis of the «Lublin Triangle» was analyzed and it was determined that cooperation within this association was established at the level of presidents, heads of government, foreign ministers and national coordinators. The primary documents that the parties adopted within the framework of the «Lublin Triangle» and joint tripartite projects were studied. It was noted that with the beginning of the full-scale war in Ukraine, the cooperation between Poland, Lithuania and Ukraine significantly intensified, primarily in the military-technical, humanitarian, diplomatic, and political spheres. Warsaw and Vilnius have shown themselves to be true friends of Ukraine and have demonstrated their friendship, support, concern and loyalty through their actions. The multifaceted assistance provided to official Kyiv by Poland and Lithuania was analyzed. It is noted that Ukraine, Poland and Lithuania play a significant role in the processes of forming modern political, cultural and social realities in the region of Central Europe and are aware of the benefits of further strengthening political, economic, infrastructural, security, defence and cultural ties between their countries in the modern world. It has been established that the «Lublin triangle» is an ambitious tripartite format for cooperation that demonstrates unity, a common vision of prospects, threats and ways of developing a qualitatively new regional integration.

Keywords: «Lublin Triangle», tripartite cooperation, regional integration, Ukraine, Poland, Lithuania.

Formulation of the problem. The russian-Ukrainian war brought to the surface a lot of problems regarding the effectiveness of some respectable international organizations and integration associations, and in some places, it proved their complete amorphousness and incapacity. It forced a new look at the practical significance of such subjects as international relations and pushed for a review of the existing «integration traditions». It has become obvious that it is increasingly difficult for major alliances to maintain international peace and security as a result of russia's aggressive actions. Instead, new opportunities have opened up for young, ambitious participants in regional interactions who know «their» problems and band together to solve them together. Considering this, flexible regional formats, such as the Lublin triangle, which is a vivid example of a new trend in international policy to create regional alliances and reveal the potential of three countries, will help bring Ukraine, Poland, and Lithuania against the background of growing challenges in the region.

Analysis of recent research and publications. Various aspects of Ukraine's bilateral cooperation with neighboring states, multilateral formats of cooperation with unions of states, and international and regional organizations have repeatedly become the subject of scientific interest for a wide range of domestic and foreign researchers. However, not too much attention has been paid to the functioning of such a regional entity as the «Lublin Triangle». Given this, the author faced a scientific task: to investigate the essence, main goals, institutional basis, and main achievements of the tripartite format of the «Lublin Triangle».

Presenting the main material. The Ministers of Foreign Affairs of Ukraine, Dmytro Kuleba, Jacek Czaputowicz of Poland, and Linas Linkevicius of Lithuania signed a joint declaration on the establishment of the «Lublin Triangle» on July 28, 2020, in Lublin, in the presence of guests of honor. About the importance of this tripartite format of cooperation, the head of the Ukrainian Foreign Ministry, D. Kuleba, noted that this is not just an association that Ukraine sought to join; it is an organization in which our state is a co-founder. «Ukraine demonstrated the ability not only to follow someone but also to lead, and this is fundamental...» [15; 4].

In the joint declaration, which the parties adopted during the inaugural meeting, it is noted that Ukraine, Poland, and Lithuania are playing an increasingly important role in the processes of forming modern political, cultural, and social realities in the Central European region and are aware of the benefits of further strengthening political, economic, infrastructural, security, defense, and cultural ties between their countries in the modern world [16]. The ministers emphasized common challenges and threats for their countries, especially taking into account the ongoing russian aggression in Ukraine. The words of Vasyl Bodnar, national coordinator of the «Lublin Triangle», testify to the importance of joint efforts to counter common threats and challenges: «we are united not only by common values and interests but also by a common responsibility for the future of our countries and the region in which we live, which in recent years has been at the center of events in global politics» [10; 11; 14]. Therefore, the ministers expressed their readiness to coordinate their activities to ensure compliance with international law, both at the level of tripartite cooperation and within the framework of international organizations (NATO, the European Union, UN, the Council of Europe and the OSCE) [16].

The text of the joint declaration clearly shows the position of the Republics of Poland and Lithuania regarding the russian-Ukrainian war. The ministers reaffirmed their unwavering support for the independence, sovereignty, and territorial integrity of Ukraine within internationally recognized borders, strongly condemned russia's actions in Ukraine, and called on the russian federation to stop aggression and withdraw its troops from those parts of Donetsk and Luhansk regions where they are illegally stationed [16]. The parties confirmed their strong support for Ukraine's European and Euro-Atlantic aspirations, welcomed its European choice, and supported the effective implementation of political and economic reforms in Ukraine. Polish and Lithuanian diplomats emphasized that the experience of their states, as well as the best practices of implementing reforms that were developed in cooperation with other European countries, would be extremely relevant and useful for Ukraine.

The ministers welcomed Ukraine's status as NATO's enhanced partner, supported Ukraine's aspirations for membership in this organization, and emphasized that providing Kyiv with the Action Plan would be an important step in this direction. Among other things, the parties undertook to strengthen people-to-people contacts and cooperation between civil societies, in particular among scientific and expert circles, and confirmed their unwavering commitment to the development of the Eastern Partnership by expanding and deepening cooperation and defining its ambitious and strategic long-term goals. The ministers expressed their willingness to take active actions to develop trade and investments, ensure better access to regional infrastructure, and improve its quality by activating ambitious projects that promote cohesion in the region [16].

It was decided that the parties would hold regular meetings at the level of foreign ministers in the fields of multilateral activities and with the participation of selected partners. In the institutional context, the parties agreed that they would organize consultations at the level of the leadership of the foreign ministries of their countries and create in the ministries of foreign affairs the positions of representatives on issues of cooperation within the framework of the «Lublin Triangle» [16]. The Deputy Heads of Foreign Policy Departments, Vasyl Bodnar (Ukraine), Marcin Przydacz (Poland), and Dalyus Cekuolis (Lithuania), were appointed National Coordinators.

The first meeting in the format of the «Lublin Triangle» had to be held in the format of a video conference due to the COVID-19 pandemic. The event was held by the national coordinators of the «Lublin Triangle» on September 17, 2020. The parties discussed the preparation of the next meeting at the level of heads

of foreign affairs, which was to be held in Kyiv at the initiative of D. Kuleba. The national coordinators identified the main areas of activity of the «Lublin Triangle» and agreed to ensure sustainable interaction of the format at various working levels. During the meeting, the main principles of the regional association's activities were agreed upon, and plans for cooperation were soon outlined [11]. In particular, the parties agreed that one of the main tasks of the «Lublin Triangle» should be the coordination of the actions of the three states to effectively counter current challenges and threats to common security, including countering hybrid threats from Russia, primarily in the fight against disinformation.

The first meeting of the «Lublin Triangle» at the level of MFA ministers was held online on January 29, 2021, and it was rather a platform for discussions on many political issues because no formal documents were adopted as a result of these negotiations. At the event, in addition to the ministers of foreign affairs from the founding countries, the leader of the Belarusian opposition, Svitlana Tykhanovska, was present and was invited to jointly discuss the situation in Belarus. Ukraine initiated such an invitation in order to hear and understand the position of the Belarusian opposition [2]. At the briefing, D. Kuleba noted that without Belarus, the Lublin triangle «is a little incomplete» and «we would like democratic Belarus to join and turn the Lublin triangle into a Lublin square. But the time for this has not yet come» [23; 9]. The joint position of Lithuania, Poland, and Ukraine on the openness and readiness of the tripartite format for cooperation with pro-Russian action is that «from the very beginning of the crisis in Belarus, the Lublin triangle offered its services of voluntary assistance to the settled regime. No one is closed to anyone» [23].

The Road Map of Cooperation between Ukraine, the Republic of Lithuania, and the Republic of Poland within the framework of the «Lublin Triangle» was signed on July 7, 2021, in Vilnius. According to this document, nine priority areas of cooperation were identified:

- Development of dialogue within international organizations and with partners;
- Cooperation in the field of security and defence;
- Cooperation on energy security issues;
- Cooperation in the field of cyber security;
- Cooperation on countering the COVID-19 pandemic;
- Cultural and humanitarian cooperation;
- Cooperation in the field of economy and infrastructure;
- Cooperation in the field of strategic communication and countering hybrid threats [6].

Each branch of cooperation involves the implementation of some detailed, concrete steps that will fully ensure the ambition of the «Lublin Triangle» format. It is worth emphasizing that the Roadmap took into account and refined those points that were not reflected in the joint declaration at the time of the initiative's launch and caused a lot of criticism in the expert environment [8].

An important step in the development of cooperation within the framework of the «Lublin Triangle» was the initiation of the Youth Lublin Triangle, as a union of youth councils in Ukraine, Poland, and Lithuania. The Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, representatives of the national youth councils of Ukraine, Poland, and Lithuania, and the Ukrainian Public Diplomacy Platform signed the Memorandum of Cooperation and institutionally launched the Lublin Youth Triangle on October 27, 2021. Thus, the three national youth councils united a total of 264 youth public organizations and 11,000 young Ukrainians, Poles, and Lithuanians. The creation of such a format fully corresponded to today's demands and needs, since new generations of Ukrainians, Poles, and Lithuanians want and will live together in a single European space [5].

The first talks between the presidents of Ukraine, Poland, and Lithuania within the framework of the «Lublin Triangle» took place on December 20, 2021. The meeting took place in Ukraine at the state residence of «Syniohor» in Huta, Ivano-Frankivsk region. The result of the negotiations was the signing of a joint statement in which V. Zelenskiy, A. Duda, and G. Nauseda confirmed their commitment to the further development of the strategic partnership between Ukraine, Lithuania, and Poland based on common values and interests and demonstrated a clear commitment to the further expansion of cooperation between the three countries on a wide range of issues, such as defense, economy, energy, and others, including within the framework of the Lublin triangle. For their part, Lithuania and Poland confirmed their full support for Ukraine's membership in the EU and NATO and their commitment to its sovereignty, independence, and territorial integrity within internationally recognized borders, including territorial waters [21]. On this occasion, A. Duda noted that «we must take a strong position and not accept blackmail» [7].

During the meeting, the participants discussed the topic of strengthening European energy security and, in this regard, expressed deep concern about the Nord Stream 2 project, which is a challenge for the security of the European region. The parties expressed their readiness to work together to counter the monopolization of the European gas market by Russia, which uses energy as a geopolitical tool.

The presidents discussed the migration problem on the Lithuanian and Polish borders from the side of Belarus, which was artificially created and organized by Minsk and is part of the great hybrid war of the Russian Federation [20]. The parties called on the international community to strengthen sanctions against the Russian Federation due to its aggression against Ukraine and once again appealed to the Kremlin to stop escalating the situation and move toward de-escalation by withdrawing its troops from the borders of Ukraine and from its temporarily occupied territories [21; 18].

The common problematic issues of the three countries within the framework of the «Lublin Triangle» were the subject of discussions during the meetings of the national coordinators, which took place on November 17 (online) and December 11, 2021 (Lutsk, Ukraine) [21]. D. Kuleba, the head of the Ukrainian Foreign Ministry, noted that in just one year, nine meetings were held in the Lublin triangle: three meetings of foreign ministers, one meeting of national coordinators of the Lublin triangle, two meetings of heads of national security departments, and three meetings of parliamentarians. He reported that during the year, the ministers of the Lublin Triangle signed four documents: the Lublin Declaration, the Road Map of Cooperation, the Joint Plan to Combat Disinformation, and the Declaration on Common European Heritage and Values [3].

A day before the tragic day for Ukraine, when the Russian Federation cynically launched the so-called military special operation, the presidents of Poland and Lithuania arrived in Kyiv and met with V. Zelenskiy on February 23, 2022. The presidents discussed the consequences of the actions of the Russian Federation for European and regional security and coordinated efforts to counter Russian aggression. V. Zelenskiy stated that the personal presence of true friends of Ukraine, A. Duda and G. Nauseda in Kyiv at this difficult time is very important and valuable [24]. For his part, the President of Poland stated «that today, before our eyes, the security architecture in Europe, which guaranteed peace in recent decades, is collapsing. Current events are a test of the unity of the EU and NATO, so it is necessary to demonstrate unity in order to ensure peace and security. A. Duda also called on the leadership of Russia to refrain from armed aggression against Ukraine [24].

The President of Lithuania, G. Nauseda added that Lithuania does not recognize any attempt to undermine the territorial integrity of Ukraine. He welcomed the reaction of the EU and other states regarding Russia's actions related to the recognition of the ORDLO. We cannot allow military force or threat to become the deciding factor [24].

Cooperation between Poland, Lithuania, and Ukraine intensified primarily in the military-technical, humanitarian, diplomatic, and political spheres with the beginning of the full-scale war in Ukraine [11; 12; 13; 22]. Warsaw and Vilnius showed their genuine, true essence and proved their friendship, support, concern, and loyalty with clear actions.

Following the meeting of the heads of government of Ukraine, Poland, and Lithuania, the countries participating in the Lublin Triangle adopted a joint declaration condemning Russia's unprecedented, brutal, and unprovoked military invasion of Ukraine and demanding the cessation of all hostilities and the liberation of the territory of Ukraine from troops and military equipment on March 14, 2022. In a joint declaration, the prime ministers paid tribute to all victims of the war, recognized the extraordinary efforts and achievements of the Ukrainian military and people, condemned the indiscriminate use of Russian military force against the civilian population and civilian infrastructure, and denounced the reckless and extremely dangerous attacks by Russian troops on nuclear power plants and nuclear facilities in Ukraine. According to the participants of the event, such attacks are unprecedented in world history and put the world on the brink of a nuclear catastrophe.

The parties condemned Belarus involvement in aggression against Ukraine and called on Minsk to adhere to its international obligations. Separately, the participants of the meeting appealed to the Russian and Belarusian people to speak out decisively and demand from their governments to stop gross military aggression against the neighboring state [17].

The heads of governments of the countries participating in the «Lublin Triangle» called on international organizations, in particular the IAEA and the UN, to respond to Ukraine's demands and ensure the safety of nuclear facilities in Ukraine, as well as the protection of humanitarian corridors for the evacuation of the civilian population. The parties emphasized the urgent need for the EU's independence from energy resources imported from the Russian Federation as soon as possible. Warsaw and Vilnius emphasized that Ukraine should immediately receive the status of a candidate country in the EU and become a member of the EU under an accelerated procedure. Among other things, government officials expressed their readiness to continue providing support to Ukraine, its government, and its people in this existential struggle in all possible ways, including economically, and by providing military equipment and humanitarian aid [17].

The meeting at the level of the Ministers of Foreign Affairs of Ukraine, Poland, and Lithuania, timed to the second anniversary of the establishment of the «Lublin Triangle», was held on July 28, 2022. The joint statement clearly shows the important role of the «Lublin Triangle» as a regional format of cooperation in Central Europe and the firm intention to further expand cooperation in the fields of security, defense, energy, infrastructure, scientific, cultural, and youth cooperation [19].

The parties welcomed the high intensity of military-technical cooperation and expressed the desire to expand cooperation between the armed forces of the three states, both on a bilateral and trilateral level, which will include, among other things, conducting exercises in training centers in Poland and Lithuania and treating and rehabilitating servicemen of the Armed Forces of Ukraine. The statement clearly states the confirmation of the firm intention to work on the further implementation of restrictive measures against Russia until the full restoration of Ukraine's sovereignty and territorial integrity [19].

The partners called on the international community to implement a full oil and gas embargo, expand individual restrictions against Russian elites and state-owned enterprises, and completely disconnect Russia from the Western banking system. In addition, the parties emphasized the importance of countering attempts by the Russian side to circumvent sanctions, introducing restrictive measures against countries that help it in this, and called for the transfer of frozen assets from the Russian side abroad to Ukraine.

The ministers emphasized the unanimity of the position of Ukraine, Poland, and Lithuania regarding the need to hold Russia accountable for committing crimes of aggression, war crimes, crimes against humanity, and genocide on the territory of Ukraine [19]. They also expressed their desire to continue successful and constructive cooperation within the framework of the «Lublin Triangle» in countering disinformation and preventing the influence of Russian propaganda abroad. The ministers also welcomed the decision to grant Ukraine the status of a candidate country in the EU, adopted by the European Council on June 23, 2022, and agreed to coordinate efforts to ensure Ukraine's full membership in the EU [19].

In Brussels, three non-governmental organizations from Lithuania, Poland, and Ukraine, namely the Citizen Resilience Initiative (CRI), the Kosciuszko Institute, and the Media Detector, presented a comprehensive joint report on December 6, 2022, during the EU-Ukraine Anti-Disinformation Forum, highlighting the challenges related to Russian disinformation and propaganda activities in the countries of the Lublin Triangle. The report contains a list of the targets of Russian propaganda and disinformation in the countries of the Lublin Triangle and presents a number of recommendations addressed to all interested parties, including international organizations and donors, representatives of civil society, and the media [1]. Such reports, which are preceded by complex analytical work, are extremely important in the context of countering the hybrid wars of the Russian Federation, a part of which are information wars.

The presidents of the countries of the «Lublin triangle» met within the framework of the second summit of heads of state in Lviv on January 11, 2023. The summit once again confirmed the readiness of Poland and Lithuania to be together with Ukraine in the extremely difficult times of war and, as long as there is a need for this, to further strengthen defense capabilities, continuing to provide powerful military, defense, political, diplomatic, economic, logistical, and humanitarian assistance. The parties agreed to promote strong political, practical, and material support from NATO and the EU for Ukraine to enhance the ability of the Ukrainian state to effectively defend its territories on land, at sea, and in the air.

The presidents confirmed the need for a transparent process of post-war reconstruction and reconstruction of Ukraine and recognized the crucial role of Poland as a hub for sending the aid necessary for this reconstruction, with the involvement of Polish and Lithuanian investments. The participants of the summit confirmed their intention to interact at the tripartite, European, and international levels regarding the issue of the de-occupation of the territories of Ukraine temporarily occupied by Russia, in particular using the mechanism of the Crimean platform. In addition, the presidents highly appreciated Ukraine's contribution to strengthening global food security and emphasized the importance of expanding the Black Sea Grain Initiative to other seaports in Ukraine [16].

The issue of Ukraine's future membership in the EU and the provision of heavy weapons, in particular Leopard tanks, received a prominent place in the regular meeting. The parties emphasized the exceptional priority given to the status of a candidate for EU membership and confirmed their full commitment to support Ukraine in opening accession negotiations as soon as conditions permit. In no way was such a prospect outlined in the joint final declaration, in the context of the provision of tanks. Instead, immediately after the summit, Poland intensified its efforts to speed up the transfer of necessary military equipment to Ukraine. In particular, Poland has officially submitted a request to Germany for permission to provide Leopard tanks, and official Berlin, which has been hesitating for so long on this matter, has stated that it will provide an answer with the necessary urgency on January 24, 2023. Germany made such a fateful decision

for Ukrainians already on January 25, 2023, and this in turn created opportunities for twelve countries to transfer about one hundred Leopard tanks [11].

Conclusions. The establishment of the «Lublin Triangle» was the beginning of a truly new trend in the integration processes of the 21st century, when preference is given to small, flexible regional associations based on deep friendly relations between participants. The prerequisites for the unification of Ukraine, Poland, and Lithuania are long-standing, strong, good-neighbourly relations based on a strategic partnership, which has not only common historical, cultural, and economic factors but also common challenges, primarily security.

The functioning of the «Lublin Triangle» demonstrates its importance and effectiveness. During its entire two-year existence within the framework of this tripartite format, many really effective meetings were held at the level of presidents, heads of government, heads of foreign affairs, and national coordinators, and a number of important documents of various levels were developed. The parties managed to speak with a common voice on many important issues, especially in the context of Russian aggression. Poland and Lithuania have become those countries that, from the first days of the war, actively, sincerely, and very effectively helped Ukraine in the fight against the aggressor and called on other countries, primarily at the level of the EU and NATO, to do the same and convince those participants in international relations who hesitated to act and refrain from supporting Ukraine. All this inspires great hope that this format has good prospects in the future, because only true friendship, which has passed the test of time and difficulties, has a chance to flourish.

References:

1. Hromadski orhanizatsii Liublinskoho trykutnyka predstavly v Briusseli spilnyi zvit pro rosiisku dezinformatsiiu ta propahandu. URL: <https://mfa.gov.ua/news/gromadski-organizaciyi-lyublinskogo-trikutnika-predstavili-v-bryusseli-spilnij-zvit-pro-rosijsku-dezinformaciyu-ta-propagandu> (data zvernennia: 26.12.2022).
2. Dmytro Kuleba zaprosyv hlavu MZS Biorusi na zustrich ministriv Liublinskoho trykutnyka. URL: <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-zaprosiv-glavu-mzs-biorusi-na-zustrich-minstriv-lyublinskogo-trikutnika> (data zvernennia: 20.12.2022).
3. Dmytro Kuleba: Liublinskyi trykutnyk – odyn z kliuchovykh elementiv novoi bezpekovoii stratehii Ukrainy. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/dmitro-kuleba-lyublinskij-trikutnik-odin-z-klyuchovih-elementiv-novoi-bezpekovoii-strategiyi-ukrayini> (data zvernennia: 26.12.2022).
4. Dmytro Kuleba: Liublinskyi trykutnyk – tse yaskravii pryklad novoho trendu mizhnarodnoi polityky. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/dmitro-kuleba-lyublinskij-trikutnik-ce-yaskravij-priklad-novogo-trendu-mizhnarodnoi-politiki> (data zvernennia: 24.12.2022).
5. Dmytro Kuleba: Molodizhnyi Liublinskyi trykutnyk obiednaie 264 molodizhni orhanizatsii zadlia spilnogo yevropeiskoho maibutnogo. URL: <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-molodizhni-lyublinskij-trikutnik-obyednaie-264-molodizhni-organizaciyi-zadlya-spilnogo-yevropeiskoho-majbutnogo> (data zvernennia: 24.12.2022).
6. Dorozhnia karta spivrobitnytstva mizh Ukrainoiu, Lytovskoiu Respublikoiu ta Respublikoiu Polshcha v ramkakh «Liublinskoho trykutnyka». URL: <https://mfa.gov.ua/news/dorozhnia-karta-spivrobitnytstva-mizh-ukrayinoyu-litovskoyu-respublikoyu-ta-respublikoyu-polshcha-v-ramkah-lyublinskogo-trikutnika> (data zvernennia: 24.12.2022).
7. Zustrich prezydentiv Liublinskoho trykutnyka. Lytva-Polshcha-Ukraina: spilna istoriia, spilna borotba proty ahresii Rosii. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zustrich-prezidynty-lyublinskyy-trykutnyk/31618003.html> (data zvernennia: 26.12.2022).
8. Liublinska dekoratsiia: choho ne vystachaie u zaiavi hlav MZS Ukrainy, Polshchi ta Lytvy. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2020/07/28/7112621/> (data zvernennia: 23.12.2022).
9. Liublinskyi trykutnyk mav buty kvadratom iz Biorussiu – MZS Polshchi. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3097629-lyublinskij-trikutnik-mav-buti-kvadratom-iz-biorussiu-mzs-polsi.html> (data zvernennia: 21.12.2022).
10. Ministry zakordonnykh sprav Ukrainy, Polshchi i Lytvy zustrinutsia v Kyievi v ramkakh formatu Liublinskoho trykutnyka. URL: <https://mfa.gov.ua/news/ministri-zakordonnykh-sprav-ukrayini-polshchi-i-litvi-zustrinutsia-v-kyievi-v-ramkah-formatu-lyublinskogo-trikutnika> (data zvernennia: 22.12.2022).
11. Na «Ramshtaini» 12 krain domovylys peredaty Ukraini blyzko 100 Leopard 2 – ZMI. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/01/24/7154774/> (data zvernennia: 24.01.2023).
12. Polshcha anonsuvala novyi paket dopomohy Ukraini: shcho vidomo. URL: <https://rubryka.com/2023/01/19/polshha-anonsuvala-novyj-paket-dopomogy-ukrayini-shho-vidomo/> (data zvernennia: 24.01.2023).
13. Polshcha zminyala pravyla perebuvannia ta nadannia dopomohy bizhentsiam z Ukrainy. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3634479-polsa-zminyala-pravila-perebuvanna-ta-nadanna-dopomogi-bizencam-z-ukraini.html> (data zvernennia: 24.01.2023).

14. Potriinyi udar po Kremliu! Ukraina, Lytva i Polshcha ob'iednalyisia u Liublinskyi trykutnyk.
URL: https://www.youtube.com/watch?v=6sQ5JKV9b6g&ab_channel=OmTVUA (data zvernennia: 20.12.2022).
15. Spilna deklaratsiia ministriv zakordonnykh sprav Ukrainy, Respubliky Polshcha ta Lytovskoi Respubliky shchodo zasnuvannia «Liublinskoho trykutnyka».
URL: <https://archive.ph/20200804172645/https://www.kmu.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-ministriv-zakordonnih-sprav-ukrayini-respubliki-polshcha-ta-litovskoyi-respubliki-shchodo-zasnuvannya-lyublinskogo-trikutnika#selection-3495.0-3495.140> (data zvernennia: 25.12.2022).
16. Spilna deklaratsiia Prezydentiv Liublinskoho trykutnyka za rezultatamy druhooho samitu.
URL: <https://armyinform.com.ua/2023/01/11/spilna-deklaraciya-prezydentiv-lyublinskogo-trykutnyka-za-rezultatamy-drugogo-samitu/> (data zvernennia: 11.01.2023).
17. Spilna deklaratsiia Premier-ministriv Ukrainy, Respubliky Polshcha ta Lytovskoi Respubliky.
URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-premyer-ministriv-ukrayini-respubliki-polshcha-ta-litovskoyi-respubliki> (data zvernennia: 26.12.2022).
18. Spilna zaiava ministriv zakordonnykh sprav Liublinskoho trykutnyka – Ukrainy, Lytvy ta Polshchi – prysviachena 77-m rokovynam deportatsii krymskykh tatar z Krymu. URL: <https://mfa.gov.ua/news/spilna-zayava-ministriv-zakordonnih-sprav-lyublinskogo-trikutnika-ukrayini-litvi-ta-polshchi-prisvyachena-77-m-rokovinam-deportaciyi-krimskih-tatar-z-krimu> (data zvernennia: 24.12.2022).
19. Spilna zaiava ministriv zakordonnykh sprav Ukrainy, Respubliky Polshcha ta Lytovskoi Respubliky z nahody druhoi richnytsi z dnia stvorennya Liublinskoho trykutnyka. URL: <https://mfa.gov.ua/news/spilna-zayava-ministriv-zakordonnih-sprav-ukrayini-respubliki-polshcha-ta-litovskoyi-respubliki-z-nagodi-stvorennya-lyublinskogo-trikutnika> (data zvernennia: 26.12.2022).
20. Spilna zaiava Prezydenta Ukrainy, Prezydenta Lytovskoi Respubliky ta Prezydenta Respubliky Polshcha.
URL: <https://web.archive.org/web/20211204011340/https://president.gov.ua/news/spilna-zayava-prezydenta-ukrayini-prezydenta-litovskoyi-resp-71837> (data zvernennia: 26.12.2022).
21. U Lutsku vidbulasia zustrich natsionalnykh koordynatoriv krain Liublinskoho trykutnyka.
URL: <https://voladm.gov.ua/new/u-lucku-vidbulasya-zustrich-nacionalnih-koordinativ-krayin-lyublinskogo-trikutnika/> (data zvernennia 26.12.2022).
22. U Polshchi ozvuchyly obsiah dopomohy Ukraini z pochatku vtorhnennia rf.
URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/08/22/novyna/suspilstvo/polshhi-ozvuchyly-obsyah-dopomohy-ukrayini-pochatku-vtorhnennya-rf> (data zvernennia: 24.01.2023).
23. Ukraina, Lytva i Polshcha hotovi do rozmovy z Lukashenkom za umovy vzaiemnoi povahy.
URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2021/01/29/7119157/> (data zvernennia: 23.12.2022).
24. Ukraina, Polshcha y Lytva yedyni v tomu, shcho maibutnie yevropeiskoi bezpeky zaraz vyrishuietsia v Ukraini – Volodymyr Zelenskyi. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-polsha-j-litva-yedyni-v-tomu-sho-majbutnye-yevropej-73085> (data zvernennia: 26.12.2022).

Бібліографічний список:

1. Громадські організації Люблінського трикутника представили в Брюсселі спільний звіт про російську дезінформацію та пропаганду. URL: <https://mfa.gov.ua/news/gromadski-organizaciyi-lyublinskogo-trikutnika-predstavili-v-bryusseli-spilnij-zvit-pro-rosijsku-dezinformaciyu-ta-propagandu> (дата звернення: 26.12.2022).
2. Дмитро Кулеба запросив главу МЗС Білорусі на зустріч міністрів Люблінського трикутника. URL: <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-zaprosiv-glavu-mzs-bilorusi-na-zustrich-ministriv-lyublinskogo-trikutnika> (дата звернення: 20.12.2022).
3. Дмитро Кулеба: Люблінський трикутник – один з ключових елементів нової безпекової стратегії України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/dmitro-kuleba-lyublinskij-trikutnik-odin-z-klyuchovih-elementiv-novoyi-bezpekovoyi-strategiyi-ukrayini> (дата звернення: 26.12.2022).
4. Дмитро Кулеба: Люблінський трикутник – це яскравий приклад нового тренду міжнародної політики. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/dmitro-kuleba-lyublinskij-trikutnik-ce-yaskravij-priklad-novogo-trendu-mizhnarodnoyi-politiki> (дата звернення: 24.12.2022).
5. Дмитро Кулеба: Молодіжний Люблінський трикутник об'єднає 264 молодіжні організації задля спільного європейського майбутнього. URL: <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-molodizhnij-lyublinskij-trikutnik-obyednae-264-molodizhni-organizaciyi-zadlya-spilnogo-yevropejskogo-majbutnogo> (дата звернення: 24.12.2022).
6. Дорожня карта співробітництва між Україною, Литовською Республікою та Республікою Польща в рамках «Люблінського трикутника». URL: <https://mfa.gov.ua/news/dorozhnya-karta-spivrobotnictva-mizh-ukrayinoyu-litovskoyu-respublikoyu-ta-respublikoyu-polshcha-v-ramkah-lyublinskogo-trikutnika> (дата звернення: 24.12.2022).
7. Зустріч президентів Люблінського трикутника. Литва-Польща-Україна: спільна історія, спільна боротьба проти агресії Росії. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zustrich-prezydenty-lyublinskyy-trykutnyk/31618003.html> (дата звернення 26.12.2022).
8. Люблінська декорація: чого не вистачає у заяві глав МЗС України, Польщі та Литви. URL: <https://www.euointegration.com.ua/experts/2020/07/28/7112621/> (дата звернення: 23.12.2022).

9. Люблінський трикутник мав бути квадратом із Білоруссю – МЗС Польщі.
URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3097629-lublinskij-trikutnik-mav-but-i-kvadratom-iz-bilorussu-mzs-polsi.html>. (дата звернення: 21.12.2022).
10. Міністри закордонних справ України, Польщі і Литви зустрінуться в Києві в рамках формату Люблінського трикутника. URL: <https://mfa.gov.ua/news/ministri-zakordonnih-sprav-ukrayini-polshchi-i-litvi-zustrinutsya-v-kiyevi-v-ramkah-formatu-lyublinskogo-trikutnika> (дата звернення: 22.12.2022).
11. На «Рамштайні» 12 країн домовились передати Україні близько 100 Leopard 2 – ЗМІ.
URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/01/24/7154774/> (дата звернення: 24.01.2023).
12. Польща анонсувала новий пакет допомоги Україні: що відомо.
URL: <https://rubryka.com/2023/01/19/polshha-anonsuvala-novuj-paket-dopomogy-ukrayini-shho-vidomo/> (дата звернення: 24.01.2023).
13. Польща змінила правила перебування та надання допомоги біженцям з України.
URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3634479-polsa-zminila-pravila-perebuvanna-ta-nadanna-dopomogi-bizencam-z-ukraini.html> (дата звернення: 24.01.2023).
14. Потрійний удар по Кремлю! Україна, Литва і Польща об'єдналися у Люблінський трикутник.
URL: https://www.youtube.com/watch?v=6sQ5JKV9b6g&ab_channel=OmTVUA (дата звернення: 20.12.2022).
15. Спільна декларація міністрів закордонних справ України, Республіки Польща та Литовської Республіки щодо заснування «Люблінського трикутника».
URL: <https://archive.ph/20200804172645/https://www.kmu.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-ministriv-zakordonnih-sprav-ukrayini-respubliki-polshcha-ta-litovskoyi-respubliki-shchodo-zasnuvannya-lyublinskogo-trikutnika#selection-3495.0-3495.140> (дата звернення: 25.12.2022).
16. Спільна декларація Президентів Люблінського трикутника за результатами другого саміту.
URL: <https://armyinform.com.ua/2023/01/11/spilna-deklaracziya-prezydentiv-lyublinskogo-trykutnyka-za-rezultatami-drugogo-samitu/> (дата звернення: 11.01.2023).
17. Спільна декларація Прем'єр-міністрів України, Республіки Польща та Литовської Республіки.
URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-premyer-ministriv-ukrayini-respubliki-polshcha-ta-litovskoyi-respubliki> (дата звернення: 26.12.2022).
18. Спільна заява міністрів закордонних справ Люблінського трикутника – України, Литви та Польщі – присвячена 77-м роковинам депортації кримських татар з Криму. URL: <https://mfa.gov.ua/news/spilna-zayava-ministriv-zakordonnih-sprav-lyublinskogo-trikutnika-ukrayini-litvi-ta-polshchi-prisvyachena-77-m-rokovinam-deportaciyi-krimskih-tatar-z-krimu> (дата звернення: 24.12.2022).
19. Спільна заява міністрів закордонних справ України, Республіки Польща та Литовської Республіки з нагоди другої річниці з дня створення Люблінського трикутника. URL: <https://mfa.gov.ua/news/spilna-zayava-ministriv-zakordonnih-sprav-ukrayini-respubliki-polshcha-ta-litovskoyi-respubliki-z-nagodi-stvorennya-lyublinskogo-trikutnika> (дата звернення: 26.12.2022).
20. Спільна заява Президента України, Президента Литовської Республіки та Президента Республіки Польща. URL: <https://web.archive.org/web/20211204011340/https://president.gov.ua/news/spilna-zayava-prezidenta-ukrayini-prezidenta-litovskoyi-resp-71837> (дата звернення: 26.12.2022).
21. У Луцьку відбулася зустріч національних координаторів країн Люблінського трикутника.
URL: <https://voladm.gov.ua/new/u-lucku-vidbulasya-zustrich-nacionalnih-koordinativ-krayin-lyublinskogo-trikutnika/> (дата звернення: 26.12.2022).
22. У Польщі озвучили обсяг допомоги Україні з початку вторгнення рф.
URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/08/22/novyna/suspilstvo/polshhi-ozvuchyly-obsyah-dopomohy-ukrayini-rochatku-vtorhnenntu-uf> (дата звернення: 24.01.2023).
23. Україна, Литва і Польща готові до розмови з Лукашенком за умови взаємної поваги.
URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/01/29/7119157/> (дата звернення: 23.12.2022).
24. Україна, Польща й Литва єдині в тому, що майбутнє європейської безпеки зараз вирішується в Україні – Володимир Зеленський. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-polsha-j-litva-yedini-v-tomu-sho-majbutnye-yevropejskoyi-bezpeki-zaraz-virishuetsya-v-ukrayini> (дата звернення: 26.12.2022).

Близняк О. А. «Люблінський трикутник» – новий тренд у регіональних інтеграційних процесах

У статті зроблено спробу комплексно дослідити регіональне об'єднання «Люблінський трикутник». Доведено, що «Люблінський трикутник» є прикладом нового тренду у сучасній регіональній співпраці коли інтеграційну волю демонструють зацікавлені країни-сусіди задля спільної координації дій у пріоритетних сферах внутрішньої та зовнішньої політики. Простежено становлення тристороннього формату співпраці між Україною, Польщею та Литвою. Наголошено на спільних викликах та загрозах, особливо беручи до уваги російську агресію, що триває в Україні.

Проаналізовано основні завдання та цілі «Люблінського трикутника», серед яких координація дій трьох держав з ефективної протидії актуальним викликам і загрозам спільній безпеці.

Зазначено, що пріоритетним завданням у співпраці є спільна протидія гібридним загрозам з боку Росії передусім у боротьбі з дезінформацією, допомога Україні в наближенні до стандартів ЄС та НАТО з метою швидшої євроатлантичної інтеграції. Зазначено, що сторони висловили намір здійснювати активні дії з розвитку торгівлі та інвестицій, забезпечення кращого доступу до регіональної інфраструктури та підвищення її якості шляхом активізації амбітних проєктів, що сприяють згуртованості в регіоні.

Проаналізовано інституційну основу «Люблінського трикутника» та визначено, що співпрацю у рамках цього об'єднання налагоджено на рівні президентів, очільників урядів, міністрів МЗС та національних координаторів. Вивчено основні документи, які були прийняті сторонами у рамках «Люблінського трикутника» та спільні тристоронні проєкти. Зазначено, що з початком повномасштабної війни в Україні співпраця Польщі, Литви та України суттєво активізувалась передусім у військово-технічній, гуманітарній, дипломатичній, політичній площині. Варшава та Вільнюс показали себе справжніми друзями України та чіткими діями довели свою дружбу, підтримку, стурбованість та відданість. Проаналізовано різнопланову допомогу, що було надано офіційному Києву з боку Польщі та Литви. Зазначено, що Україна, Польща та Литва відіграють суттєву роль у процесах формування сучасних політичних, культурних та соціальних реалій у регіоні Центральної Європи та усвідомлюють переваги подальшого посилення політичних, економічних, інфраструктурних, безпекових, оборонних та культурних зв'язків між своїми країнами у сучасному світі. Встановлено, що «Люблінський трикутник» є амбітним тристороннім форматом для співпраці, що демонструє єдність, спільне бачення перспектив, загроз і шляхів розвитку якісно нової регіональної інтеграції.

Ключові слова: «Люблінський трикутник», тристороння співпраця, регіональна інтеграція, Україна, Польща, Литва.

DOI 10.31558/2519-2949.2023.1.8

УДК 327.56(73)+327.8

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8881-8274>*Дудко І. Д., Навчально-науковий інститут публічного управління і державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ КУРС Д. ТРАМПА В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ НОВОГО СВІТОПОРЯДКУ

У статті авторка здійснила огляд зовнішньої політики Сполучених Штатів за каденції Д. Трампа. Зовнішня політика США у 21 столітті характеризується стратегічною спрямованістю на глобальне лідерство, формування нового світового порядку та активне використання інформаційного простору як зовнішньополітичного інструменту, який сприяє втіленню національних інтересів. Такий підхід спричиняє значні наслідки через підходи президентських адміністрацій щодо розуміння та реакції на глобальні виклики та загрози, які виникають унаслідок політики окремих країн і їхніх регіональних альянсів.

Здійснено спробу проаналізувати зовнішньополітичний курс Д. Трампа упродовж його каденції. Суперечлива риторика в ході передвиборчої кампанії значно відрізняється від зовнішньої політики Трампа на посаді президента США. Серед заяв були обіцянки налагодити відносини з Росією, уникати втягування у конфлікти на Близькому Сході, відмовитися від ідеї поширення демократії у світі, щодо використання збройних сил як інструменту впливу у міжнародних відносинах тощо.

У даній статті увага авторки також прикута до американо-російських та американо-українських відносин, які подекуди були контрверсійними. Розглянуто зовнішньополітичну доктрину Трампа, зміст якої полягав у ескалації заради деескалації. Виявлено та описано випадки використання Трампом публічних заяв як ефективного засобу впливу на інформаційний простір, спрямованого на зміцнення влади президента та зовнішньої політики США. Політика Д. Трампа, його міжнародна політична суб'єктність, свідчать про коливання в межах традиційної американської парадигми інтервенціонізму та ізоляціонізму.

Ключові слова: зовнішня політика США; україно-американські відносини; новий світопорядок; міжнародна політична суб'єктність; інформаційний простір.

Вступ.

Зовнішня політика США у 21 столітті характеризується стратегічною спрямованістю на глобальне лідерство, формування нового світового порядку та активне використання інформаційного простору як зовнішньополітичного інструменту, який сприяє втіленню національних інтересів. Такий підхід спричиняє значні наслідки через підходи президентських адміністрацій щодо розуміння та реакції на глобальні виклики та загрози, які виникають унаслідок політики окремих країн і їхніх регіональних альянсів [Див. 2; 16].

Постановка проблеми. Мета статті полягає у спробах проаналізувати основні напрямки зовнішньої політики Вашингтона за каденції Д. Трампа. Визначена мета передбачає виконання таких завдань: 1) розглянути окремі напрямки зовнішньої політики экс-президента США Д. Трампа; 2) виявити основні аспекти зовнішньополітичної доктрини президента Трампа; 3) з'ясувати як зовнішньополітичні кроки сприяли формуванню світопорядку, започаткованого його попередниками; 4) окреслити особливості американо-українського співробітництва.

Аналіз останніх досліджень. Чимало досліджень науковців, як українських, так і закордонних, присвячено аналізу зовнішньої політики Д. Трампа. Серед українських доробків слід згадати колективну монографію Є.А. Макаренка, І.І. Погорської, М.М. Рижкова “Америка і Європа у сучасних міжнародних трансформаціях” [1]; колективну монографію пам'яті Є. Камінського “США і світ XXI століття” [12]; статтю І.Д. Дудко “Феномен стратегічного партнерства США і України: ретроспектива і сучасність” [7]; статтю І.М. Шамари, Д.Р. Костанді [17]; статтю Т. Струтинської та О. Гушпіт “Європейський напрям зовнішньої політики Дональда Трампа” [10]; статтю О.І. Брусилівської “Гібридна стратегія адміністрації Д. Трампа у контексті реконфігурації світоустрою” [3] тощо.

Серед західних дослідників, привертають увагу праці, серед яких: доповідь комітету міжнародних відносин Конгресу США [23]; стаття М. Люцентіні “Прогноз зовнішньої політики США за каденції Д. Трампа ” [21]; стаття А. Дімітрової “Зовнішня політика Д. Трампа під лозунгом “Америка – передусім” [19] та багато інших.

Основна частина. Із приходом до влади Д. Трампа зовнішня політика Сполучених Штатів зазнала змін, зокрема, у таких сферах як клімат, енергія, коронавірус, контртероризм, кібербезпека і цифрова політика, оборона, дипломатія і зовнішня допомога, економічна політика, імміграція, торгівля. Політика Д. Трампа значною мірою вплинула на відносини з Китаєм, Близьким Сходом, Північною Кореєю, Росією, Венесуелою та Латинською Америкою. Через обмеження у обсязі статті ми торкнемось лише деяких питань зовнішньої політики Д. Трампа.

Історія зовнішньої політики США віддзеркалює генезис доктрин, які трансформувались зі зміною тієї чи іншої політичної партії та очільником держави, тобто президентом. Усі доктрини, взяті на озброєння президентами-попередниками заклали фундамент для чітко визначеного зовнішньополітичного курсу Сполучених Штатів, спрямованого на зміцнення політичного, економічного та культурного впливу Вашингтона. Доктрини, як інструмент та виправдання зовнішньої політики США, перетворили Америку на суперпотугу, яка значною мірою впливає на перебіг подій у світі, формує регіональну та світову політику сучасності. Д. Трамп, який змінив на посаді президента Б. Обаму, попри критику та недоліки у зовнішньополітичній сфері, сприяв формуванню нового світопорядку, який відповідав інтересам Сполучених Штатів.

Передвиборча риторика Трампа була сповнена суперечливих заяв і гучних обіцянок. Проте, обіцянки кандидата та президента Трампа суттєво різняться. У ході кампанії Трамп якось зауважив, що Путін був сильним лідером, якого поважають у власній країні, тому було б непогано порозумітися з Путіним. Виборці сприйняли таку заяву як намір Трампа відновити відносини з РФ. Проте, обійнявши посаду, лідер США не поспішав налагоджувати відносини з Москвою. Про це він заявив в інтерв'ю виданню The New York Times. Трамп, зокрема, розповів про те, що вже поговорив із президентом Володимиром Путіним по телефону, однак не уточнив тему розмови. Трамп наголосив, що було б непогано “ужитися” з Путіним, проте відкинув думку про те, що можливе потепління відносин з РФ буде називатися “перезавантаженням” [5].

У передвиборчій кампанії звучали заяви про те, що США вийдуть з НАТО, якщо союзники не збільшать витрати на оборону, що, в свою чергу ставить питання про майбутнє Північноатлантичного альянсу. Складалося враження, що нова адміністрація дасть Путіну свободу в питаннях конфлікту з Україною та підтримки Сирії. Схоже на те, що Трамп відмовиться від політики поширення демократії в світі, яку підтримував Б. Обама. Проте це була лише риторика, що збурила інформаційний простір. Враховуючи заяви кандидата, ідеологічну еkleктику Д. Трампа, зовнішня політика нової адміністрації буде спрямована в трьох напрямках: 1) посилення американського націоналізму та відмову від глобалізму; 2) війна з ісламським екстремізмом і джихадистським тероризмом; 3) повернення до Realpolitik [18]. Під останньою розуміють політику або дипломатію, яка спирається на владу й реальні умови та можливості. Реальна політика зосереджена на силі та здатності впливати на рішення інших країн, а не на ідеалах, моралі, або принципах. Як показали подальші кроки на світовій арені, Сполучені Штати за каденції Д. Трампа, здійснюють зовнішню політику, яка базується на здатності Вашингтона впливати на рішення інших країн, ігноруючи мораль та ідеали, тобто провадять прагматичну зовнішню політику.

Новообраний американський президент продовжив політику формування нового світового порядку, яка полягала у виборі тих чи інших інструментів впливу на інші держави, в залежності від ситуації та балансу сил. Свідченням зміни підходу у зовнішній політиці стали події 7 квітня 2017 року, коли військові США атакували ракетами “Томагавк” аеродром Шейрат на заході Сирії. Руйнувань зазнали літаки, заправні станції та злітно-посадкові смуги, з яких злітали літаки, які несли на борту хімічну зброю, яку використовували проти місцевих повстанців у провінції Ідліб.

Напередодні атаки, постійний представник США в ООН Ніккі Гейлі на засіданні Ради безпеки заявила, що, коли “Організація Об'єднаних Націй не здатна виконати свій обов'язок і діяти колективно, в житті держав настає час, коли ми змушені діяти самостійно” [11].

Путін назвав американські удари по Сирії “агресією проти суверенної держави під вигаданим приводом”, а дії Трампа “підтримкою міжнародного тероризму”. І хоча Москва вже повідомила, що російські військові продовжать підтримувати сирійську армію, проте не коментувала той факт, що російські комплекси С-300 та С-400, які перебували у Сирії, не захистили путінського союзника.

Попередньо Трамп проінформував конгресменів про свої плани, проте Конгрес контрдуар не затверджував. Незважаючи на це, президент США має право застосувати силу для захисту інтересів Сполучених Штатів. Провідні сенатори після бомбардування висловилися на підтримку дій Трампа. Навіть демократи зауважили, що сирійський режим треба покарати за злочин проти сирійців, який вбив близько сотні людей. “На відміну від попередньої адміністрації, президент Трамп в поворотний для Сирії момент піднявся і діяв. І за це він заслуговує на підтримку американського народу”, – зазначили сенатори [13]. Ракетний удар свідчить про вірність політичній традиції США і різкий розворот у політиці Трампа, який у передвиборчій кампанії виступав проти втягування США в близькосхідні конфлікти. Попри риторичні заяви, дії США віддзеркалюють ставлення Вашингтона до подій на Близькому Сході, до якого, судячи з реакції Москви, Путін не був готовий. У зовнішній політиці Трамп поступово посилює воєнний компонент як інструмент стратегії, зміцнюючи його зовнішньополітичну суб’єктність.

За його каденції було посилено санкції проти Ірану, хоча, з іншого боку, пообіцяв в майбутньому переглянути умови ядерної угоди, досягнутої упродовж тривалих міждержавних перемовин. За каденції Трампа погіршилися відносини з Китаєм. Д. Трамп розпочав торгові війни з КНР, застосовуючи тарифи до китайських товарів, що викликало аналогічні кроки Китаю. Було накладено обмеження на провідні китайські технологічні компанії, що діяли на території США. В 2016 році він став одним із перших президентів США, починаючи з 1979 року, який зустрівся з лідером Тайваню. За його вказівкою було посилено патрулювання ВМС США в Тайванській протоці і збільшено продаж зброї Тайваню.

Окрім Близького Сходу та Китаю, політика США була спрямована на центральну та східну Європу. У серпні 2019 року президент Трамп та очільник Румунії К. Йоганніс обговорили на зустрічі співпрацю в межах Альянсу та збільшення кількості американських військових на румунській території. Клаус Йоганніс заявив, що Румунія хоче мати більше військових в багатонаціональному підрозділі і повітряній поліції. Він також підкреслив, що обговорив з Трампом питання безпеки в Чорному морі і зміцнення східного флангу НАТО [9].

Східноєвропейська політика Вашингтона охоплювала відносини з РФ та Україною. Американо-російські відносини були непростими, хоча з точки зору передвиборчої кампанії Трамп неодноразово висловлювався за зміцнення контактів з Росією. Президент США Дональд Трамп скасував зустріч з президентом Росії Володимиром Путіним через полон українських моряків. Про це він написав у своєму Твіттері: “Виходячи з того, що кораблі та матроси не повернулися в Україну з Росії, я вирішив, що всім зацікавленим сторонам буде краще скасувати заплановану зустріч в Аргентині з президентом Володимиром Путіним”, – йдеться в твіті. “Я з нетерпінням чекаю змістовного саміту знову, як тільки ця ситуація буде вирішена!”, – додав Трамп [14]. Зустріч двох лідерів, Трампа та Путіна, відбулася в червні 2019 року в Осаці, на зустрічі G20. За повідомленням Білого дому, серед тем розмов домінували: Україна, Венесуела, Іран і Сирія. ЗМІ отримали суперечливі звістки від обох сторін, оскільки Трамп відповів журналістам, що не обговорював із Путіним питання захоплених українських моряків. А Путін стверджував, що під час якоїсь із розмов президент США порушував це питання.

Зустріч двох президентів і її результат був прогнозованим, тобто без домовленостей, оскільки їх і не передбачалось. Відомо, що ні попередні розмови Помпео з Лавровим, ні остання зустріч Болтона з Патрушевим в Єрусалимі, ні будь-які інші контакти – не змінили позицію Москви по жодному з ключових питань [6]. Варто зауважити, що Сполучені Штати та Росія дотримуються різних позицій з низки питань, починаючи від агресії Москви проти України, ситуації у Венесуелі, Ірані, Сирії до скорочення озброєнь і невтручання у вибори у Сполучених Штатах, у яких підозрюють Росію. І це не повний перелік питань, які обговорювали упродовж зустрічей у Японії. Як показали наступні події, Росія не звертала увагу на зауваження США, продовжуючи агресивну політику. А запроваджені санкції суттєво не впливали на зовнішньополітичний курс РФ. З точки зору Вашингтона, Трамп, під час зустрічі з Путіним, ставив питання формально, він не надто переймався зовнішньополітичними проблемами у відносинах з РФ, оскільки на першому місці були національні інтереси США. І той факт, що навіть втручання у вибори США послабило його суперників, зіграло йому на користь.

Білий дім також заявив, що президент Трамп мав зустріч із канцлеркою Німеччини Ангелою Меркель, у ході якої торкнулися питання підтримки економічних реформ в Україні. Політики також обговорили активність Ірану, близькосхідні проблеми, зокрема, ситуацію в Лівії. Ангела Меркель,

в свою чергу, раніше заявляла, що обговорить з президентом США низку питань, пов'язаних з торгівлею, інвестиціями, ситуацію в Західній Африці та боротьбу з тероризмом [8].

Зовнішньополітичну доктрину Трампа можна виразити коротко – ескалація заради деескалації. Її зміст полягає в тому, щоб створити напруження у відносинах з певною країною і таким чином змусити її керівництво сісти за стіл перемовин і вирішити давно назрілі питання. Частково можна з цим погодитись, проте ми також дотримуємось думки, що глибоко укорінені політичні традиції здійснюють суттєвий вплив на очільників США, і президент Трамп не є винятком. Зовнішня політика Вашингтона ґрунтується на засадах реалізму, а не ліберального ідеалізму. Згідно з переконанням реалістів, міжнародна спільнота тяжіє до державо-центричної структури, в якій національний суверенітет є вагомішим, ніж урядова інституція. У внутрішній політиці система влади США стоїть на захисті індивідуальних прав і обмеженої урядової влади, проте у зовнішній політиці США захищають право на суверенітет країни і стають на захист тієї або іншої країни у випадку втручання в її внутрішні справи з боку інших країн. Частково такою позицією можна пояснити зовнішньополітичну стратегію Вашингтона як світового актора [20, с 51-70; 22]. У даному випадку слід також брати до уваги національні інтереси США, які охоплюють кілька сфер діяльності одночасно – воєнні, політичні, інформаційні, економічні тощо.

Американо-українські відносини стали продовженням політики Б. Обама, про що свідчить двостороння співпраця у низці сфер, зокрема, у енергетиці, торгівлі тощо. США підтримали економічні реформи, які Україна намагалася втілити попри внутрішні протиріччя. Обидві країни зауважили важливість роботи Українсько-американської ради з торгівлі та інвестицій для нарощування двосторонньої торгівлі та інвестицій шляхом скасування існуючих бар'єрів у торгівлі, покращення регуляторного середовища та ділового клімату. Обидві сторони мали намір продовжувати спільну роботу у напрямі розвитку та реформування енергетичного сектору України для зміцнення української економіки і посилення безпеки. Україна підкреслила намір нарощувати власний видобуток нафти та газу, відокремити функції газотранспортної системи, а також висловила зацікавленість в участі американських компаній у цих зусиллях та у програмах, спрямованих на підвищення енергоефективності. Обидві сторони також підкреслили необхідність продовження транзиту природного газу територією України та зробили особливий наголос на своїй опозиції до енергетичних проєктів, що загрожують енергетичній безпеці та диверсифікації енергопостачання до Європи. Зокрема, Сполучені Штати та Україна наголосили на продовженні координації зусиль, спрямованих на припинення реалізації будівництва російських трубопроводів, які зашкодять економічній та стратегічній стабільності України, таких як "Північний потік – 2" та друга лінія "Турецького потоку" [4].

Компонентом розвитку двосторонніх відносин були візити американських високопосадовців до України. Якщо не рахувати приїзду радника президента США з нацбезпеки Джона Болтона на День незалежності України, візит міністра енергетики США Ріка Перрі став візитом найповажнішого представника американського уряду в Україну у 2018-му році. У цьому є й певний символізм, враховуючи важливість енергетичних питань у двосторонніх відносинах. Сполучені Штати упродовж згаданого періоду досить активно опонували реалізації проєкту "Північний Потік-2". Проте відбувалося це передусім за допомогою заяв або резолюції Палати представників Конгресу США, яка, між тим, має лише рекомендаційний характер.

Делегація України на чолі із заступником секретаря Ради національної безпеки і оборони С. Демедюком узяла участь у 28-му засіданні спільної робочої групи Україна-НАТО з оборонно-технічного співробітництва. В ході засідання сторони розглянули результати співробітництва з НАТО у 2019 році у сфері озброєнь і реформування національного оборонно-промислового комплексу та визначили пріоритетні завдання на 2020 рік. 12 грудня 2019 року, за підсумками засідання, сторони підписали оновлену редакцію дорожньої карти Україна-НАТО з оборонно-технічного співробітництва [15].

Висновки. Зовнішньополітична стратегія Д. Трампа свідчить про тенденцію до утвердження нового світового порядку, започаткованого Дж. Бушем-мол. та Б. Обамою. Зовнішня політика Д. Трампа віддзеркалює ключові засади та політичну традицію Сполучених Штатів. Його зовнішньополітичні кроки суттєво відрізняються від дій його попередників – Дж.В. Буша та Б. Обама. Д. Трамп послуговується риторикою як ефективним інструментом інформаційного простору, спрямованого на зміцнення влади та зовнішньої політики США. Вважаємо, що політика Д. Трампа, його міжнародна політична суб'єктність, відображає коливання в межах традиційної парадигми – коливання між інтервенціонізмом та ізоляціонізмом.

Бібліографічний список:

1. Америка і Європа у сучасних міжнародних трансформаціях: Колективна монографія / Макаренко С. А., Погорська І. І., Рижков М. М. та ін. К. : Центр вільної преси, 2014. 542с.
2. Бжезінський Зб. Вибір: світове панування чи світове лідерство; [пер. з англ. А.Ю. Іщенко]. К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 203 с.
3. Брусилівська О.І. Гібридна стратегія адміністрації Д. Трампа у контексті реконфігурації світоустрою *Міжнародні та політичні дослідження*. 2019. Том 23. Вип. 32. С. 13-26. URL: <https://doi.org/10.18524/2304-1439.2019.32.173834> (дата звернення: 10.09.2021).
4. *В Україні нема більшого друга, ніж США. Про що домовилася Комісія стратегічного партнерства. Новинаря*. 17.11.2018. URL: <https://novynarnia.com/2018/11/17/us-ua-comission/> (дата звернення: 10.10.2021).
5. Дацюк О. Знайти 6 відмінностей: як змінилась риторика Трампа після перемоги на виборах. *Номадске*. 30.11.2016. URL: <https://hromadske.ua/posts/tramp-obitsianku-vybury> (дата звернення: 10.10.2021).
6. Довгопол Я. Зустріч Трамп – Путін: Ця дивна любов до диктаторів. *Укрінформ*. 03.07.2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2732651-zustric-tramprputin-ca-divna-lubov-do-diktatoriv.html> (дата звернення: 10.12.2021).
7. Дудко І. Д. Феномен стратегічного партнерства США і України: ретроспектива і сучасність. *Актуальні проблеми всесвітньої історії: стратегії партнерства і співробітництва в міжнародних відносинах* : зб. наук. пр.; редкол.: С. В. Толстов (заг. ред.) [та ін.]. Київ : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2015. С. 57–67.
8. Кудрик В. Саміт G20: Трамп, Путін, зміна клімату та 39 кілограмів кокаїну. *Номадске*. 29.06.2019. URL: <https://hromadske.ua/posts/samit-g20-tramp-putin-zmina-klimatu-ta-39-kilogramiv-kokayinu> (дата звернення: 10.09.2021).
9. Розпутенко І. Україна – стратегічний союзник США? *Matrix*. 11.09.2019. URL: <https://matrix-info.com/ukrayina-strategichnyj-soyuznyk-ssha/> (дата звернення: 15.12.2021).
10. Струтинська Т., Гушпіт О. Європейський напрям зовнішньої політики Дональда Трампа. *Вісник прикарпатського університету*. Політологія. Том 1 № 13 (2019). С. 179-184.
11. США атакували в Сирії авіабазу сил Асада. *Радіо Свобода*. 07.04.2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28415594.html> (дата звернення: 19.12.2021).
12. США і світ XXI століття / Колективна монографія пам'яті Є. Камінського / [рецензенти : Г.М. Перепелиця, Л.О. Лещенко, В.П. Горбатенко, Б.О. Парохонський] / Монографія. К. : Центр вільної преси, 2012. 658 с.
13. “Томагавки” Трампа. Що кажуть про авіаудар по Сирії у США, Європі та Росії. *ТСН*. 07.04. 2017. URL: <https://tsn.ua/svit/tomagavki-trampa-scho-kazhut-pro-aviaudar-po-sirii-u-ssha-yevropi-ta-rosiyi-910095.html> (дата звернення: 25.12.2021).
14. Трамп скасував зустріч з Путіним через українських моряків. *Українська правда*. 29.11.2018. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/11/29/7199739/> (дата звернення: 04.12.2021).
15. Україна підписала оновлену редакцію Дорожньої карти Україна-НАТО з оборонно-технічного співробітництва. Рада національної безпеки і оборони України. 12.12.2019. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/3439.html> (дата звернення: 29.12.2021).
16. Фридман Дж. США залишаться єдиним глобальним лідером. *Голос Америки*. 28.06.2010. URL: <http://www.voanews.com/russian/news/EM-Feedman-2010-06-28-97343044.html> (дата звернення: 08.12.2021).
17. Шамара І.М., Костанді Д.Р. Сучасні концепції зовнішньої політики США: можливості та реальність. *Вісник ХНУ імені Каразіна*. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. 2019. Вип. 10.
18. Anthony N.C. The Illusive Search for a Trump Doctrine: Implications for U.S. Foreign Policy. *Journal of Political Science and Public Affairs*. 2017. Vol. 5. Issue 1. URL: <https://www.longdom.org/open-access/the-illusive-search-for-a-trump-doctrine-implications-for-us-foreign-policy-36292.html> (дата звернення: 14.12.2021).
19. Dimitrova A. Trump’s “America First” Foreign Policy: The Resurgence of the Jacksonian Tradition? *Dans L’Europe en Formation*. 2017/1. № 382. P. 33-46.
20. Drezner, D. W. The Realist Tradition in American Public Opinion. *Perspectives on Politics*. 2008. Vol. 6/1. P. 51-70. URL: https://www.researchgate.net/publication/231981283_The_Realist_Tradition_in_American_Public_Opinion (дата звернення: 17.12.2021).
21. Lucentini M. The outlook for US foreign policy under President Donald J. Trump. *Rivista di Studi Politici Internazionali*. NUOVA SERIE. 2016. Vol. 83, No. 4 (332). P. 577-588.
22. Moravcsik A. Why is U.S. Human Rights Policy so Unilateralist? *Multilateralism and U.S. Foreign Policy: Ambivalent Engagement*. /Ed. by Stewart Patrick and Shepard Forman. Boulder, CO: Lynne Rienner, 2001. P. 345-376. URL: <https://www.princeton.edu/~amoravcs/library/unilateralism.pdf> (дата звернення: 15.12.2021).
23. The cost of Trump’s foreign policy: Damage and consequences for U.S. and global security. A minority staff report, prepared for the use of the Committee on foreign relations US Senate. One Hundred Sixteenth Congress. Second session. October 21, 2020. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CPRT-116SPRT44275/html/CPRT-116SPRT44275.htm> (дата звернення: 22.12.2021).

References:

1. Ameryka i Yevropa u suchasnykh mizhnarodnykh transformatsiakh: Kolektyvna monohrafiia / Makarenko Ye. A., Pohorska I. I., Ryzhkov M. M. ta in. K. : Tsent vilnoi presy, 2014. 542s.
2. Bzhezynskyi Zb. Vybir: svitove panuvannya chy svitove liderstvo; [per. z anh. A.Iu. Ishchenko]. K. : Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2006. 203 s.
3. Brusylivska O.I. Hibrydna stratehiia administratsii D. Trampa u konteksti rekonfiguratsii svitoustroiu Mizhnarodni ta politychni doslidzhennia. 2019. Tom 23. Vyp. 32. 2019. S. 13-26.
URL: <https://doi.org/10.18524/2304-1439.2019.32.173834>
4. V Ukrainy nema bilshoho druha, nizh SShA. Pro shcho domovylasia Komisiia stratehichnoho partnerstva. Novynarnia. 17.11.2018. URL: <https://novynarnia.com/2018/11/17/us-ua-comission/>
5. Datsiuk O. Znaity 6 vidminnostei: yak zminyala rytoryka Trampa pislia peremohy na vyborakh. Hromadske. 30.11.2016. URL: <https://hromadske.ua/posts/tramp-obitsianky-vybory>
6. Dovhopol Ya. Zustrich Tramp – Putin: Tsia dyvna liubov do dyktatoriv. Ukrinform. 03.07.2019.
URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2732651-zustrich-tramp-putin-ca-divna-liubov-do-diktatoriv.html>
7. Dudko I. D. Fenomen stratehichnoho partnerstva SShA i Ukrainy: retrospektyva i suchasnist. Aktualni problemy vsesvitnoi istorii: stratehii partnerstva i spivrobitnytstva v mizhnarodnykh vidnosynakh : zb. nauk. pr.; redkol.: S. V. Tolstov (zah. red.) [ta in.]. Kyiv : DU «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy», 2015. S. 57–67.
8. Kudryk V. Samit G20: Tramp, Putin, zmina klimatu ta 39 kilogramiv kokajinu. Hromadske. 29.06.2019.
URL: <https://hromadske.ua/posts/samit-g20-tramp-putin-zmina-klimatu-ta-39-kilogramiv-kokajinu>
9. Rozputenko I. Ukraina – stratehichniy soiuznyk SShA? Matrix. 11.09.2019.
URL: <https://matrix-info.com/ukrayina-strategichnyj-soiuznyk-ssha/>
10. Strutyńska T., Hushpit O. Yevropeyskyi napriam zovnishnoi polityky Donalda Trampa. Visnyk prykarpat'skoho universytetu. Politolohiia. Tom 1 № 13 (2019). S. 179-184.
11. SShA atakuvaly v Syrii aviabazu syl Asada. Radio Svoboda. 07.04.2017.
URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28415594.html>
12. SShA i svit KhKhI stolittia / Kolektyvna monohrafiia pamiaty Ye. Kaminskoho / [retsenty: H.M. Perepelytsia, L.O. Leshchenko, V.P. Horbatenko, B.O. Parakhonskyi] / Monohrafiia. K. : Tsent vilnoi presy, 2012. 658 s.
13. “Tomahavky” Trampa. Shcho kazhut pro aviaudar po Syrii u SShA, Yevropi ta Rosii. TSN. 07.04. 2017.
URL: <https://tsn.ua/svit/tomagavki-trampa-scho-kazhut-pro-aviaudar-po-siryi-u-ssha-yevropi-ta-rosiyi-910095.html>
14. Tramp skasuvav zustrich z Putynym cherez ukraïnskykh moriakiv. Ukrainska pravda. 29.11.2018.
URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/11/29/7199739/>
15. Ukraina pidypsala onovlenu redaktsiiu Dorozhnoi karty Ukraina-NATO z oboronno-tekhnicnoho spivrobitnytstva. Rada natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy. 12.12.2019.
URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/3439.html>
16. Frydman Dzh. SShA zalyshtsia yedynym hlobalnym liderom. Holos Ameryky. 28.06.2010.
URL: <http://www.voanews.com/russian/news/EM-Feedman-2010-06-28-97343044.html>
17. Shamara I.M., Kostandi D.R. Suchasni kontseptsii zovnishnoi polityky SShA: mozhlyvosti ta realnist. Visnyk KhNU imeni Karazina. Seriya: Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm. 2019. Vyp. 10.
18. Anthony N.C. The Illusive Search for a Trump Doctrine: Implications for U.S. Foreign Policy. Journal of Political Science and Public Affairs. 2017. Vol. 5. Issue 1. URL: <https://www.longdom.org/open-access/the-illusive-search-for-a-trump-doctrine-implications-for-us-foreign-policy-36292.html>
19. Dimitrova A. Trump's “America First” Foreign Policy: The Resurgence of the Jacksonian Tradition? Dans L'Europe en Formation. 2017/1. № 382. P. 33-46.
20. Drezner, D. W. The Realist Tradition in American Public Opinion. Perspectives on Politics. 2008. Vol. 6/1. P. 51-70.
URL: https://www.researchgate.net/publication/231981283_The_Realist_Tradition_in_American_Public_Opinion
21. Lucentini M. The outlook for US foreign policy under President Donald J. Trump. Rivista di Studi Politici Internazionali. NUOVA SERIE. 2016. Vol. 83, No. 4 (332). P. 577-588.
22. Moravcsik A. Why is U.S. Human Rights Policy so Unilateralist? Multilateralism and U.S. Foreign Policy: Ambivalent Engagement. /Ed. by Stewart Patrick and Shepard Forman. Boulder, CO: Lynne Rienner, 2001. P. 345-376.
URL: <https://www.princeton.edu/~amoravcs/library/unilateralism.pdf>
23. The cost of Trump's foreign policy: Damage and consequences for U.S. and global security. A minority staff report, prepared for the use of the Committee on foreign relations US Senate. One Hundred Sixteenth Congress. Second session. October 21, 2020. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CPRT-116SPRT44275/html/CPRT-116SPRT44275.htm>

Dudko I. D. D. Trump foreign policy course under conditions of the new world order formation

The author made an observation of foreign policy course of the United States of America during D. Trump presidency. The United States foreign policy in the 21st century is strategically oriented to global leadership, forming of the new world order, and active application of information space as a foreign policy instrument that is supposed to implement national interests. Such an approach causes significant

consequences due to presidential administrations activity, their realization and reaction to global challenges and threats that appear as a result of single countries and their alliances policy.

The author of the article has made attempts to analyze D. Trump foreign policy course during his presidency. Controversial rhetoric of the candidate during the election campaign considerably differs from D. Trump foreign policy as a president. Early election campaign includes public statements about renewal of relationships with the Russian Federation, staying apart from being involved in conflicts in the Middle East, refusal to extend idea of democracy in the world, reluctance to use military troops as means of solving problems in international relations.

The article focuses on American-Russian and American-Ukrainian relationships that seemed to be controversial from time to time. D. Trump foreign policy doctrine is identified and described. Its essence is in escalation for de-escalation. The author singled out and described the situations, which demonstrate public statements as effective means used in information space for strengthening of president's power and foreign policy of the United States.

The author came to the conclusion that D. Trump policy course and his international political subjectness reflect unstable policy movement from interventionism to isolationism.

Keywords: *foreign policy of the USA; American-Ukrainian relationships; new world order; international political subjectness; information space.*

DOI 10.31558/2519-2949.2023.1.9

UDC 327.49(262.5).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1543-6988>*Jijeishvili K., Georgian Technical University, Georgia*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7739-7232>*Khevtsuriani A., Georgian Technical University, Georgia*

CONTEMPORARY TRENDS IN GEORGIA-EU RELATIONS AND THE RUSSIAN FACTOR

The presented article provides an analysis of Georgia-EU relations and the impact of Russian military interventions in Georgia and Ukraine in accelerating the process of Georgia's European integration. This topic is a defining issue of Georgia's political agenda at the modern stage, as integration into the main European institutional structure is a political priority for Georgia which has no other alternative, that, accordingly, is reflected not only in the resolution of the Parliament of Georgia and the government program, but it has also become a constitutional obligation.

The paper briefly discusses the dynamics of the development of Georgia – EU relations – starting with agreements on partnership and cooperation and ending with giving Georgia a European perspective, and identifies the factors causing the problems during Georgia's relationship with the European Union;

Difficulties in the process of Georgia's European integration are highlighted and Georgia's efforts are presented to ensure that the European Union pursues an individual policy towards itself.

When the European Union defined priorities in the Transcaucasus, Georgia's self-identification, according to which it culturally and historically belongs to Europe, was not taken into account.

Georgia has always distinguished itself among the states of the South Caucasus with its European aspirations, and since the day of independence, the European idea has never devalued; While the other two states of the South Caucasus – Armenia and Azerbaijan – were very inconsistent in defining their self-identification: Armenia was officially a strategic partner of Russia, and Azerbaijan maintained balanced relations with both Russia and the West. Among the modern challenges of Georgia's integration into the European Union, in addition to the Russian factor, such issues as the absence of a single consensus in the European Union, and the current inefficient format, which needs to be replaced by more flexible mechanisms, are discussed;

The role of Russia's military intervention in Georgia and Ukraine in increasing the degree of "securitization" of foreign policy in the European Union and promoting geopolitical priorities is evaluated;

The prediction of new perspectives on Georgia's European integration related to the Russia-Ukraine war is given, which is linked with the further evolution of the European Union and the possible impact of this evolution on Georgia's EU accession policy.

Keywords: *European integration process; Neighborhood Policy, Association Agreement; military intervention; European perspective.*

The origins of Georgia – EU relations. Formal relations between Georgia and the European Union began in the 90s of the twentieth century, after the collapse of the Soviet Union and Georgia becoming an independent state. In May 1993, trade and transport ministers of the South Caucasus and Central Asian states, together with the leaders of the European Union, adopted the TRACECA declaration on the implementation of the transregional transport corridor development program. It should be noted that the initiator of the adoption of the 'Brussels Declaration', specifically the use of the transit potential of the newly independent post-Soviet countries with joint forces, was Georgia, which needed to make some diplomatic efforts to convince the Europeans and some regional partners that such close cooperation was appropriate. At that time, the European Union did not formally exist yet, since the "Maastricht Treaty" entered into force a few months later, in November.

In 1996, the first step was taken to establish contractual relations between Georgia and the European Union – the Partnership and Cooperation Agreement was signed, which entered into force in 1999. This is

the period when Georgia made strategic choices and took the first modest steps towards the West. However, the partnership and cooperation agreement was aimed more at assisting Georgia in the process of post-Soviet transformation, rather than anything more ambitious. The attitude of donor and recipient continued until 2004. During this period, the European Union has already allocated 450 million EUR in aid to Georgia and was the largest donor along with the USA (Gegeshidze, 2007, 14). In 2004, Georgia's invitation to participate in the European "neighbourhood policy" was largely a result of the „Rose Revolution“. Although the main foreign-political priority of the new government was membership in NATO, institutional integration in the European Union was also clearly on the agenda. The Office of the Minister of State for European and Euro-Atlantic Integration was created, which was called upon to provide inter-departmental coordination in the direction of relations with the European Union.

At the same time, many loud statements were made by top leaders: for example, President Saakashvili directly announced that Georgia would join the European Union within the next presidential term, i.e. in 2009-2013 (Gegeshidze, 2006, 10). The European flag began to wave over all state institutions. It is worth noting that while working on the "Neighborhood Policy" action plan, the Georgian side insisted on indicating the prospect of EU membership in the preamble. Indeed, this did not happen at that time, but later it was written according to the new edition of the Constitution of Georgia in Article 78 of the Eleventh Chapter of the Constitution, "Constitutional bodies shall take all measures within their powers to ensure the full integration of Georgia into the European Union and the North Atlantic Treaty Organization" (<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/30346?publication=36>). This process was nurtured by the established support based on the increased expectations in the society, but despite this, the European Union did not show any special interest in our country, because Europe was more interested in the entire South Caucasus region than Georgia (Kopiters, 2000, 65), which, according to political scientists, can become the main source of world energy after 40-50 years.

For this reason, when the European Union was defining its priorities in Transcaucasia, the organization considered its relations with Georgia only in the context of the South Caucasus for a very long time, not taking into account Georgia's self-identification, according to which it culturally and historically belongs to Europe, it was always distinguished among the South Caucasus states with European aspirations and since the declaration of independence, there has never been a devaluation of the European idea; While the other two states of the South Caucasus region – Armenia and Azerbaijan – were quite inconsistent in defining their self-identification – Armenia was officially a strategic partner of Russia, while Azerbaijan maintained a balanced relationship with both Russia and the West.

Georgia had to go through a long and difficult path for the European Union to conduct an individual policy towards the country. It should be noted that the most outstanding barrier in this process was and still is the Russian factor, which created many obstacles to the detriment of the European integration process of Georgia, although its aggression became one of the most important reasons for the activation of the European Union. As in the case of the Russia-Georgia war in 2008, as well as the Russia-Ukraine war. Russia's military intervention in both cases led to the acceleration of the integration process with the European Union (Imedashvili, 2022).

Based on the risks of Russia, the European Union made certain conclusions, and the level of "securitization" of foreign policy in the European Union (more emphasis on security) was increased, and geopolitical priorities were raised.

Activities carried out by the European Union as a result of the Russia-Georgian war. In response to the August war, the European Union implemented several activities in Georgia: an extraordinary session of the European Council was held on September 1, 2008; By the decision of the European Union Council of September 15, 2008, the European Union Monitoring Mission (EUMM) was established, which has been present in Georgia since October 1, 2008; On September 25, 2008, by the decision of the Council of the European Union, the post of the Special Representative of the European Union for the Crisis in Georgia was created; On October 22, 2008, a donor conference organized by the European Union and the World Bank was held in Brussels, at which the aid allocated to Georgia for 2008-2010 amounted to 4.5 billion dollars (<https://mfa.gov.ge/European-and-Euro-Atlantic-integration/Georgia-European-Union.aspx>). As a result of the 2008 war, we also consider the positive response of the European Union to the Eastern Partnership initiative, which was approved in 2009 and in which an action plan with the countries of the South Caucasus region, as well as Belarus, Moldova and Ukraine, was developed, where the priority directions of cooperation are outlined.

An important fact was also the "European Neighborhood Policy Review" document published by the European Commission on November 18, 2015, in which emphasis is placed on the countries of the Black Sea

basin – Georgia, Moldova and Ukraine; on their gradual integration into the European Union and comprehensive political, economic and social modernization of these countries. On July 1, 2016, the Association Agreement between Georgia and the European Union entered into force, thereby opening qualitatively new economic and political perspectives for Georgia (Namoradze, 2021, 69).

The Russia-Ukraine War and New Perspectives of Georgia-EU Relations. One day after the start of the Russia-Ukraine war, on November 23, 2022, the European Parliament heard the report of the Croatian MEP Tonino Pikula "On the new strategy for the enlargement of the European Union" and adopted the text of the resolution with a large majority of votes. It is a fact that the adoption of this type of resolution was determined by the ongoing war in Ukraine and the consolidated position of the West regarding this war.

There are many moments recorded in the resolution, which even more widely opens the window of opportunities that Russia's aggression in Ukraine has created for Georgia.

On March 3, 2022, Georgia applied to join the European Union in an accelerated manner (as it is known, the Georgian government was planning this for 2024), where it requested to be granted candidate status together with Ukraine and Moldova. A country with the status of a candidate goes into the mode of integration with the European Union, not just cooperation. It receives increased assistance in the form of EU support programs and projects, greater access to financial instruments and full political support from the EU.

The cooperation format of these three countries – "Associated Trio" was created in 2021 and planned to advocate for further integration in the EU institutions in a coordinated manner. They were on the path of integration with the European Union at about the same pace – they signed association agreements at the same time and also received the right to travel without visas to the European Union; But in this case, by the decision of the European Council of June 23, 2022, Ukraine and Moldova were granted the status of candidates for EU membership, and Georgia was granted the European perspective. Although Georgia would not fall behind Ukraine and Moldova in terms of "approximation" (legislative rapprochement), the European Commission noted regarding Ukraine and Moldova that it trusts their governments and finds it easier to cooperate with them, while in the case of Georgia, the European Commission did not express such an attitude (Gogolashvili, 2022). Some conditions were imposed on Georgia, Ukraine and Moldova, and accession negotiations will not begin until they are met. Even though Georgia has not yet received the status of a candidate, the "European perspective" itself means standing on the path of institutional integration in the European Union. A potential candidate enjoys approximately the same privileges (financial package, political dialogue, participation in EU programs) as the candidate state (Gogolashvili, 2022).

Further evolution of the European Union and its possible impact on Georgia's accession perspective. After the Russia-Ukraine war, the European Union also revised its internal policy. If the enlargement process was slowed down for two decades, the EU member states seemed to be overwhelmed and tired of the enlargement process, after the war the organization tried to change within itself the mechanisms that hinder the enlargement of the European Union. These mechanisms are:

1. Decision-making rules. Decisions in the European Council and the Council of the European Union are made by full consensus, which hinders the process of EU enlargement. Even if one country is against the granting of candidate status to a particular country or the initiation of negotiations on granting, no decision will be made. As was the case with North Macedonia, it was denied candidate status for a long time due to Greece's position that North Macedonia had appropriated the name of its province. For the second time, North Macedonia found it difficult to start accession negotiations because of Bulgaria's position, which it disputed on language issues. Bulgaria believes that North Macedonia speaks Bulgarian because there is no Macedonian language, so it requires written confirmation of this fact.

In order to avoid problems related to EU enlargement, the European Union is actively talking about establishing the rule of majority decision-making, when decisions will be made by 65% of the population of the EU countries. This rule does not apply to foreign relations and security issues. If the European Union adopts the rule of simple majority decision-making, it will also benefit Georgia and it will be a kind of insurance against risks, because such problems may arise regarding the country as well. It is not excluded that some countries will turn out to be against Georgia's accession to the European Union.

2. The European Parliament calls on the European structures that in the future regional conflicts do not prevent some countries from obtaining the status of a candidate country and the enlargement of the European Union. To resolve conflicts, it must take part and be intensively involved in this process, because it seems that the European Parliament understood that imposing such a condition makes the process of joining the European Union unfinished. We can cite the example of Serbia, which has been given a condition that until it resolves the conflict with Kosovo, it will not be accepted into the European Union.

Such an approach of the European Parliament will definitely have a great impact on Georgia, because it will be possible to accept Georgia into the European Union without resolving the conflicts, and after that, Georgia will continue to resolve these conflicts together with the European powers.

3. There is a conversation about allocating more aid to countries wishing to join the European Union from specific funds of the European Union (Gogolashvili, 2022).

After the end of the war in Ukraine, the European Union will most likely not stop the enlargement process. On the European continent, non-EU countries will have more opportunities to join the EU. In the case of Georgia, as a result of democratic reforms, it will be able to join the European Union much more easily than before; Otherwise, Georgia, like Azerbaijan, will remain a politically and economically (in the context of the Eurasian transit corridor) important partner country for the European Union, but without the prospect of joining the European Union.

Conclusion

Georgia-EU relations started in the 90s of the twentieth century, although these relations were not characterized by intensity. Because at the beginning of relations, Europe was more interested in the whole South Caucasus region than Georgia; Therefore, when the European Union was defining the priorities in Transcaucasia, they did not take into account the self-identification of Georgia, according to which country culturally and historically belongs itself to Europe, has always been outstanding among the states of the South Caucasus with European aspirations, and since the day of the declaration of independence, the European idea has never been devaluated; While the other two states of the South Caucasus region – Armenia and Azerbaijan – were quite inconsistent in defining their self-identification – Armenia was officially a strategic partner of Russia, while Azerbaijan maintained a balanced relationship with both Russia and the West.

Russia's military intervention in Georgia and Ukraine became the basis for a serious turning point in Georgia-EU relations.

Russia's military intervention in Georgia in August 2008 led to the acceleration of the integration process with the European Union and some extent led to the positive response of the European Union to the Eastern Partnership initiative; Also, in the modern context, the Russia-Ukraine war also conditions the further activation of the European Union, according to which the chances of Georgia's full integration into the European Union are much higher. The beginning has already appeared – new perspectives have emerged in Georgia-EU relations – in the form of Georgia's European perspective; In the organization, the level of "securitization" of foreign policy has increased, geopolitical priorities have been raised, and discussions on the improvement of the mechanisms of the European Union's expansion have begun.

References:

1. Beata W., Mateusz G., Eastern Partnership: Its Origin, Opportunities and Challenges, Polish Institute of International Affairs, No 22, April 30, 2009
2. Gegeshidze A. The role of the European Union in the normalization of Georgia-Russia relations: potential, limitations, expert opinion. Georgian Strategy and International Relations Research Foundation, 2007;
3. Gegeshidze A., 'Georgia in the Wider Europe Context: Bridging Divergent Interpretations', CPC International Fellowship Program, Open Society Institute, 2006;
4. Namoradze, B., EU neighborhood policy and new challenges : dissertation. Tbilisi., 2021.
5. Kopiters B., "Georgia and Europe: the concept of the periphery in international relations", "Society and Politics" magazine, II, Tbilisi, 2000.
6. Tanguy W., Pellon G., The Implications of the European Neighborhood Policy (ENP) on the EU-Russian "Strategic Partnership", *Helsinki Monitor*, No 2, 2006.
7. Varner J. It's been one month since Russia began its invasion of Ukraine, March 28, 2022 <https://thehub.ca/2022-03-28/the-state-of-the-russian-ukrainian-war-one-month-in/>.
8. Constitution of Georgia. Legislative Herald of Georgia. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/30346?publication=36>.
9. Imedashvili, N., What does Russia want from Georgia? 2023/01/09 URL: <https://gfsis.org.ge/ge/blog/view/1538>.

Бібліографічний список:

1. Beata W., Mateusz G., Eastern Partnership: Its Origin, Opportunities and Challenges, Polish Institute of International Affairs, No 22, April 30, 2009
2. Гегешидзе А. Роль Европейского союза в нормализации Грузино-Российских отношений: потенциал, ограничения. Экспертное мнение / Научно-исследовательский центр Грузинской Стратегии и международных отношений, 2007.
3. Gegeshidze, 'Georgia in the Wider Europe Context: Bridging Divergent Interpretations', CPC International Fellowship Program, Open Society Institute, 2006;

4. ნამორაძე, ბ., ევროკავშირის სამეზობლო პოლიტიკა და ახალი გამოწვევები : დისერტაცია. თბ., 2021.
5. კოპიტერსი ბ., „საქართველო და ევროპა: პერიფერიის კონცეფცია საერთაშორისო ურთიერთობებში“, ჟურნალი „საზოგადოება და პოლიტიკა“, II, თბილისი, 2000 წ.
6. Tanguy W., Pellon G., The Implications of the European Neighborhood Policy (ENP) on the EU-Russian "Strategic Partnership", *Helsinki Monitor*, No 2, 2006.
7. Varner J. It's been one month since Russia began its invasion of Ukraine, March 28, 2022 <https://thehub.ca/2022-03-28/the-state-of-the-russian-ukrainian-war-one-month-in/>.
8. საქართველოს კონსტიტუცია. საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/30346?publication=36>.
9. იმედაშვილი, ნ., რა სურს რუსეთს საქართველოსგან? 2023/01/09 <https://gfsis.org.ge/ge/blog/view/1538>.

Джисеишвили К., Хевциуриани А. Сучасні тренди відносин ЄС-Грузія та російський чинник

Представлена стаття містить аналіз відносин Грузія-ЄС та вплив російського військового втручання в Грузію та Україну на прискорення процесу європейської інтеграції Грузії. Ця тема є визначальним питанням політичного порядку денного Грузії на сучасному етапі, оскільки інтеграція в основну європейську інституційну структуру є політичним пріоритетом Грузії, який не має іншої альтернативи.

У статті розглядається динаміка розвитку відносин Грузія – ЄС – починаючи від угод про партнерство та співпрацю і закінчуючи наданням Грузії європейської перспективи, а також визначаються чинники, що викликають проблеми у відносинах Грузії з Європейським Союзом;

Висвітлено труднощі в процесі європейської інтеграції. Обґрунтовано, що коли Євросоюз визначав пріоритети в Закавказзі, не було враховано самоідентифікацію Грузії, згідно з якою вона культурно та історично належить до Європи.

Грузія завжди виділялася серед держав Південного Кавказу своїми європейськими прагненнями, і з дня набуття нею незалежності європейська ідея ніколи не девальвувала; Тоді як дві інші держави Південного Кавказу – Вірменія та Азербайджан – були дуже непослідовними у визначенні своєї самоідентифікації: Вірменія офіційно була стратегічним партнером Росії, а Азербайджан підтримував збалансовані відносини як з Росією, так і із Заходом. Серед сучасних викликів інтеграції Грузії до Європейського Союзу, окрім російського чинника, такі проблеми, як відсутність єдиного консенсусу в Євросоюзі та нинішній неефективний формат, який необхідно замінити більш гнучкими механізмами. обговорено;

Оцінено роль військового втручання Росії в Грузію та Україну в підвищенні ступеня «сек'юритизації» зовнішньої політики в Європейському Союзі та просуванні геополітичних пріоритетів;

Подано прогноз нових перспектив європейської інтеграції Грузії, пов'язаних з російсько-українською війною, що пов'язано з подальшою еволюцією Європейського Союзу та можливим впливом цієї еволюції на політику вступу Грузії до ЄС.

Ключові слова: *євроінтеграційний процес; політика сусідства, Угода про асоціацію; військове втручання; європейська перспектива.*

DOI 10.31558/2519-2949.2023.1.10

УДК 327(73:477).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7716-085X>**Тихоненко І. В., Чорноморський національний університет
імені Петра Могили**

УКРАЇНА У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ США ЗА АДМІНІСТРАЦІЇ ДЖ. БАЙДЕНА: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ВИМІР

У статті здійснено спробу аналізу ролі України у зовнішньополітичній стратегії США за адміністрації Дж. Байдена зважаючи на її концептуальне оформлення. Виявлено, що у зовнішній політиці адміністрації Дж. Байдена простежується першочерговість концепції глобального лідерства США у сучасному світовому порядку. Автором проаналізовано вплив України та російсько-української війни на реалізацію зовнішньополітичної стратегії США за президентства Дж. Байдена зважаючи на такі детермінанти: 1) ідейне (ідеологічне) обґрунтування вагомості «українського» фактору у зовнішній політиці США у поглядах та основних працях З. Бжезінського та Г. Кіссінджера, зокрема і крізь призму російсько-української війни; 2) репрезентація концепції глобального лідерства у документі «Стратегія національної безпеки США» адміністрації Дж. Байдена, та практична її імплементація, акцентуючи увагу на Україні; 3) перспективи формування світового порядку денного у форматі концепції «балансу загроз» та доктрини Байдена крізь призму українського виміру.

Зазначено, що Україна та російсько-українська війна займають одне з провідних місць у зовнішньополітичній стратегії адміністрації Байдена як у документально задекларованому вимірі, так і у практичному. Проте, варто відзначити, що з огляду на концепцію глобального лідерства Америки, Україна не є єдиним лейтмотивом її реалізації. Автор дійшов висновку щодо детермінізму між досягненням глобальної першості Америки та концепцією «балансу загроз» у формуванні світового порядку. Україна, її підтримка зі сторони Вашингтону, стає проявом реалізації концепції «ліберальної» гегемонії Америки у форматі об'єднання держав під егідою США задля протидії спільній загрози демократичному світу, що реалізується у зовнішньополітичній стратегії США за президентства Дж. Байдена та стає основою формування доктрини Байдена.

Ключові слова: зовнішня політика США, українсько-американські відносини, Україна, концепція глобального лідерства, новий світовий порядок.

Постановка проблеми. Американська зовнішньополітична стратегія за адміністрації кожного з президентів привертає свою увагу з огляду на глобальний вплив США на міжнародній арені та безпосередню участь у модернізації світового порядку. Винятком не є адміністрація Дж. Байдена, яка також ставить за мету реалізацію концепції глобального лідерства США, повернення Америки до питань загальносвітового масштабу на відміну від її певної відстороненості за адміністрації Д. Трампа. У свою чергу, Україна займає чільне місце у зовнішньополітичній стратегії Дж. Байдена як у концептуальному, так і практичному вимірі, зважаючи на російсько-українську війну та реакцію офіційного Вашингтону у форматі згуртування світової коаліції на підтримку України. Останнє стає проявом формування та оновлення концептуального підходу США до зовнішньополітичної стратегії за президентства Дж. Байдена з точки зору глобального залучення у світові справи.

Аналізуючи стан наукової розробки проблеми варто зазначити, що низка науковців приділяє увагу дослідженню зовнішньополітичної стратегії США як у теоретичному, так і практичному вимірі. Зокрема, відзначимо дисертаційне дослідження О. О. Голованя [1] щодо концептуального оформлення глобального лідерства у зовнішній політиці Америки, а також дослідження І. Д. Дудко [3] та А. О. Худолія [8] щодо еволюції зовнішньополітичної стратегії США, зокрема, крізь призму «українського» фактору, а В. М. Жигайло [4] аналізує українсько-американську взаємодію за адміністрації Д. Трампа. Д. О. Столяренко, Ю. Т. Теміров [6], М. В. Фесенко [7] аналізують зовнішньополітичні ініціативи США за адміністрації Дж. Байдена та перспективність їх доктринального оформлення.

Ідейною (ідеологічною) основою щодо обґрунтування важливості України у зовнішньополітичному курсі США та його концептуальному оформленні стали праці З. Бжезінського [11] та Г. Кіссінджера [15]. Значну увагу практичній імплементації зовнішньополітичної стратегії США за адміністрації Дж. Байдена з акцентом на Україні та впливу США на світовий порядок і досягнення глобального лідерства приділяють аналітичні матеріали підготовлені Інститут міжнародних і стратегічних відносин (Франція) [13] та Фондом захисту демократії (США) [9].

Незважаючи на здобутки у висвітленні як концептуальних засад зовнішньої політики США, так і певних загальних напрямків політики адміністрації Дж. Байдена, недостатньо дослідженою у вітчизняних наукових розвідках є питання «українського» фактору у реалізації зовнішньополітичної стратегії США за президентства Дж. Байдена та її концептуального виміру, зважаючи на динамічні зміни, що відбуваються у світі. Тому, автором з метою досягнення об'єктивності у проведенні дослідження було проаналізовано «Стратегію національної безпеки США» у редакції 2022 р. [19], а також виступи та публікації Президента США Дж. Байдена [10; 17].

Метою статті є дослідження ролі України у зовнішньополітичній стратегії США за адміністрації Дж. Байдена, апелюючи до концептуального оформлення американського позиціонування на міжнародній арені.

Зовнішньополітична стратегія США має всеохоплюючий характер, розгалужений інструментарій реалізації. Глобальний вимір зовнішньополітичної стратегії Америки, на думку українського науковця О. Голованя, імплементується у трьох концептуальних проявах. По-перше, концепція «жорсткої» гегемонії за якої США розглядаються як держава, що може утримати стабільність у світовому порядку, зокрема, не нехтуючи військовими засобами та тиском на інших акторів міжнародних відносин. По-друге, концепція «ліберальної» гегемонії – виняткова або месіанська роль США у світі та доцільність визнання лідерства США іншими державами, зважаючи на вже існуючу перевагу та першість Америки у світі (насамперед ринкова економіка та демократія американського зразка як інструменти до об'єднання світу). По-третє, ліберально-реалістська концепція, яка майже відкидає ідею єдиного і всеосяжного лідерства США, так як Америка має «вбудуватися в існуючий світовий порядок», зокрема, не порушуючи існуючу ієрархію, будучи складовою багатополярного світу і таким чином не відчувати великих потрясінь від існуючих загроз [1, с. 25-27].

З огляду на ці концепції, можна прослідкувати досить виражений механізм їх імплементації у системі політичної влади США. Зокрема, існуючий елемент конкуренції між Республіканською та Демократичною партією у США досить чітко простежується у прихильності до концепцій глобального лідерства: Республіканська партія схиляється до інструментів та механізмів втілення «жорсткої» гегемонії, а Демократична партія – «ліберальної» гегемонії. Звичайно, це не є постулатом, який повністю дотримується тією чи іншою адміністрацією президентів США у реалізації зовнішньополітичної стратегії, проте, можна помітити певні закономірності – боротьба з тероризмом, вторгнення до Іраку та Афганістану за республіканської адміністрації Дж. Буша-молодшого та поміркована політика без критичного виміру використання концепту військової міці і сили США за адміністрації Б. Обами.

Варто наголосити, що сучасний світовий порядок, трансформація якого стає об'єктом практичної реалізації глобального лідерства США наразі теж переживає певне концептуальне «перезавантаження». Зокрема, чергування, або ж спроби одночасної імплементації концепцій «балансу сил» («balance of power») К. Уолтца та «балансу загроз» («balance of threats») С. Уолта – від балансування між державами, світовими потугами, створення альянсів, щоб «стримати» протилежну сторону – до можливого співробітництва між суб'єктами, які мають конкурентну природу відносин у форматі створення альянсу або союзу для протидії спільній загрозі [20, р. 134].

Наразі, можна стверджувати про тенденцію до детермінізму між концепцією глобального лідерства США та концепцією «балансу загроз» у формуванні нового світового порядку XXI ст., розглядаючи реалізацію американської зовнішньополітичної стратегії за адміністрації Дж. Байдена, каталізатором до чого є російсько-українська війна.

Тож, враховуючи вище зазначену позицію, варто розглянути реалізацію зовнішньополітичної стратегії США у цьому контексті зважаючи на такі детермінанти:

- ідеологічне (ідейне) наповнення/аргументація зовнішньої політики США апелюючи до «українського» фактору;
- практична репрезентація концепції глобального лідерства у Стратегії національної безпеки США адміністрації Дж. Байдена, акцентуючи увагу на Україні.

– перспективи формування світового порядку денного у форматі «балансу загроз» та доктрини Байдена крізь призму українського виміру.

Американській політиці притаманне досить розгалужене ідейне наповнення зовнішньополітичної сфери, яке формує її ідеологічну основу та теоретичне підґрунтя до реалізації. Пропонуємо звернути увагу на одних з найвідоміших представників, ідеологів американського зовнішньополітичного позиціонування у світі, які не оминали, а то й надавали непересічного значення Україні у реалізації політики США – З. Бжезінський та Г. Кіссінджер.

Американський політолог, державний діяч, З. Бжезінський, у низці праць присвячених як геополітиці сучасності, так і ролі США у сучасному світі, акцентував увагу на «українському» факторі як одному із визначальних для успіху США на міжнародній арені. Ідея З. Бжезінського, що «без України Росія перестає бути імперією» [11, р. 46] стала не лише сигналом до обурення Росії, а й констатацією беззаперечної важливості України для американської зовнішньої політики. У свою чергу, «Європа є основним геополітичним плацдармом Америки на євразійському континенті. Без тісних трансатлантичних зв'язків першість США в Євразії може бути втрачена» [11, р. 59]. Дослідник у 2000-х рр. активно виступає за входження України до НАТО, щоб зменшити вплив Росії на Україну, проте, вже у 2014 р. його риторика дещо змінюється у контексті запропонованої ним «фінської формули» нейтралітету України. Разом із тим, З. Бжезінський наголошував, що США мають надати Україні оборонні озброєння, що дозволить припинити відродження імперських амбіцій Росії [2, с. 47]. Наразі, за адміністрації Дж. Байдена, США проявляють неабияку активність у реалізації цієї поради З. Бжезінського.

У статті «Як уникнути нової світової війни?», американський політичний діяч часів «холодної війни», лауреат Нобелівської премії миру, експерт та теоретик у галузі міжнародних відносин, Г. Кіссінджер охарактеризував події в Україні наступним чином: «Україна вперше в новітній історії стала великою державою Центральної Європи. Цей процес порушив первинні питання членства України в НАТО. Україна отримала одну з найбільших і найефективніших сухопутних армій в Європі, оснащену Америкою та її союзниками. Мирний процес має приєднати Україну до НАТО, як би там не було. Альтернатива нейтралітету більше не має сенсу, особливо після приєднання Фінляндії та Швеції до НАТО» [15]. Хоча, на початку військового вторгнення РФ до України, в травні 2022 р., Г. Кіссінджер запропонував припинення вогню, за яким Росія відійде на лінію фронту до лютого вторгнення, але Крим буде предметом «переговорів» [14]. Незважаючи на таку дещо контроверсійність та змінність у поглядах одного з ідеологів та теоретиків американської зовнішньої політики, визначений курс адміністрації Дж. Байдена втілювався відповідно до визначених механізмів імплементації концепції «глобального лідерства» та відповідних акцентів щодо України.

Привертають увагу деякі ідеї висвітлені Президентом Дж. Байденом у його авторському есе на тему «Чому Америка має бути лідером знову?» опублікованому ще до його перемоги на президентських виборах. По-перше, зазначається: «...моя адміністрація стане прикладом для інших і згуртує світ для вирішення наших спільних викликів, з якими жодна нація не може протистояти сама по собі, від зміни клімату до розповсюдження ядерної зброї, від агресії великих держав до транснаціонального тероризму, від кібервійни до масової міграції». По-друге, піднімається питання участі США у довготривалих конфліктах, які характеризуються як такі, що не можна виграти і вони лише заважають Америці керувати іншими проблемами, і зокрема відновити своє лідерство у сучасному світовому порядку [10]. Тобто, концепція глобального лідерства безперечно займає провідну роль у зовнішньополітичному курсі адміністрації Байдена, але і участь Америки під його керівництвом у можливій Третій світовій війні на яку все більше натякають експерти також є під питанням, що обумовлено риторикою Дж. Байдена ще до того як він став Президентом.

Окреслені перспективні напрями та механізми реалізації політики Америки за президентства Дж. Байдена досить лаконічно вписуються у вище зазначену концептуальну риторіку та прихильність Демократичної партії до концепції так званої «ліберальної» гегемонії США, яка не має меті досягнення лідерства суто «жорсткими» або військовими засобами, надаючи перевагу створення колективної більшості під егідою Америки на засадах демократичних цінностей.

Зважаючи на такі проведені паралелі, варто підкреслити, що Дж. Байден ще під час передвиборчої кампанії пообіцяв проводити зовнішню політику, яка базується на відновленій відданості таким цінностям, як демократія, права людини, верховенство права та міжнародній співпраці. Зокрема, повернути Америку до глобального порядку денного міжнародних відносин. Такий всеосяжний мультилатералізм із залученням США до всіх питань світового масштабу все ж

таки покладался на перевірену часом ідею союзництва та розбудови альянсів. Тому, формування певного союзу держав під егідою Америки з метою протидії спільним загрозам сучасному світовому порядку – не відкидається адміністрацією Президента США.

Зазначимо, що на європейському напрямі Америка має перевіреним часом союз – Організацію Північноатлантичного договору (НАТО). Тому, одним із перших завдань Дж. Байдена було розпочати відновлення трансатлантичних відносин. У той час як його перші спроби зміцнити партнерство потерпали від очевидної розбіжності в геополітичних амбіціях, особливо коли йшлося про формулювання колективного підходу до Китаю, вторгнення Росії в Україну стало каталізатором консенсусу та єдності в НАТО, яких не було з часів закінчення «холодної війни». Зокрема, у «Стратегії національної безпеки США» (СНБ-2022), проголошеної у 2022 р., зазначається, що Америка разом із союзниками в Європі – ЄС та НАТО зміцнюють оборону на східному фланзі Альянсу, а також стримують стратегічні галузі економіки Росії: «Ми знову зосереджуємося на зміцненні нашої колективної стійкості проти спільної загрози з боку Росії, в тому числі асиметричних загроз», – йдеться у документі [19, р. 26].

У СНБ-2022 приділено увагу Україні у контексті агресивних військових дій Росії та акцентовано на діях США не лише у підтримці України, а й згуртуванні світової спільноти проти загрози, яку втілює Росія: «Ми ведемо єдину, принципову та рішучу відповідь на вторгнення Росії, і ми це зробили – згуртували світ на підтримку українського народу, який мужньо захищає свою країну. ... Ми будемо продовжувати підтримувати народ України, коли він дає відсіч російській агресії. І ми згуртуємо світ, щоб притягнути Росію до відповідальності за звірства, які вона вчинила щодо України...», – підкреслюється у документі [19, р. 26].

У лютому 2023 р., Президент США Дж. Байден, у щорічному зверненні до Конгресу з промовою «Про стан справ у країні» заявив, що широкомасштабне вторгнення Росії в Україну стало «випробуванням епохи, випробуванням для Америки, випробуванням для світу» [5]. Навіть, у цьому зверненні прослідковується глобалізм американської зовнішньої політики у XXI ст.

У низці експертних матеріалів провідних аналітичних центрів у царині міжнародних відносин простежується досить критична та виважена оцінка політики адміністрації Байдена щодо всеосяжної або надмірної уваги «українському» фактору у реалізації стратегії глобального лідерства США у сучасному світовому порядку денному.

Зокрема, у матеріалі Інститут міжнародних і стратегічних відносин (Франція) зазначається, що звісно, багато пріоритетів американської зовнішньої політики недавнього минулого можуть бути дещо відтерміновані через необхідність врегулювання української кризи. Проте, це не означає, що адміністрація настільки поглинена Україною, що всі інші питання відходять на другий план [13].

У звіті щодо аналізу зовнішньої політики Дж. Байдена, підготовленому дослідницьким інститутом Фонд захисту демократій (м. Вашингтон, США) наголошується, що хоча Білий дім іноді зволював з наданням військової допомоги офіційному Києву, проте, адміністрація Байдена заслуговує на повагу за те, що вона очолила сильну трансатлантичну підтримку України. Адміністрація Президента оприлюднила безпрецедентний рівень розсекречених розвідданих, щоб переконати дещо скептично налаштованих європейських союзників діяти на підтримку України (мова йде про Францію та Німеччину). Важливо, що Вашингтон виконав свої зобов'язання не вирішувати «нічого щодо України без України». Відзначається, що адміністрація Байдена зміцнила позицію американських військ у Європі та створила разом із союзниками вражаючий канал військової допомоги Україні. Не оминається увагою у зазначеному звіті й санкційна політика США та їх союзників щодо Росії [9].

Варто відзначити, що вагомим інструментом у реалізації стратегії глобального лідерства США та об'єднанні світу кризь призму концепції «балансу загроз» є допомога Україні. Проте, існуючий механізм стримування та противаг у апараті державної влади в США – між Президентом та Конгресом – вносить певні корегування у проведення масштабної «проукраїнської» політики адміністрацією Байдена. Мова йде про те, що Президент є демократом, а у Конгресі більшість – республіканці. На початку 2023 р. на порядок денний американської політики вийшли певні суперечності щодо рівня надання підтримки Україні зі сторони США. За даними опитування Дослідницького центру П'ю – проведеного у період 18-24 січня 2023 р. відбувається збільшення частки республіканців, які стверджують, що США надають надто велику підтримку Україні. Сьогодні 40% республіканців дотримуються такої точки зору, порівняно з 32% восени і набагато вище, ніж 9%, які дотримувалися такої точки зору в березні минулого року [12]. Проте, Президент США запевнив світову спільноту і Україну, що Америка продовжить надавати необхідну допомогу і сприяння Україні.

Наразі, з огляду на особливості концептуального наповнення зовнішньополітичної стратегії США за адміністрації Байдена, постає питання про формування доктрини Байдена та її релевантність. Існує низка експертних позицій щодо формування доктринального виміру зовнішньої політики адміністрації Дж. Байдена.

Одним із факторів до виокремлення доктрини Байдена на думку В. Тейлора, американського дипломата, Посла США в Україні (2006-2009 рр.), має стати Україна, російська війна проти України: «Президент України В. Зеленський попросив у Президента США Дж. Байдена дипломатичної допомоги в переговорах із росіянами щодо Донбасу. Він не просив американських військ – він просив ту підтримку, якій, схоже, віддає перевагу нова доктрина Байдена. Якщо Президент Байден серйозно хоче розглянути загрози, які становлять автократії для демократій, якщо він хоче запевнити союзників у своїй відданості їхній безпеці, якщо він хоче продемонструвати цінність партнерства зі Сполученими Штатами, він повинен виконати свої обіцянки» [18].

У свою чергу, Держсекретар США Е. Блінкен називає підхід Дж. Байдена до основних питань зовнішньої політики не стільки «доктриною», скільки прагматичним мисленням: вирішувати проблеми, чітко доносити свої думки до друзів і супротивників та крок за кроком просувати «заснований на правилах порядок» [7, с. 31].

Варто погодитися, що війна в Україні дійсно стане для Дж. Байдена визначальною складовою його зовнішньополітичної спадщини – коли він здійснював протидію агресивній авторитарній владі на захист демократії. На саміті НАТО у Мадриді у 2022 р., Дж. Байден заявив, що «ми [Америка – ред.] будемо триматися України, і весь Альянс триматиметься України стільки, скільки потрібно» [16].

Висновки. На основі вищезгаданих фактів, можна підсумувати наступне.

По-перше, для адміністрації Дж. Байдена у концептуальному вимірі безперечно залишається питання досягнення та утримання глобального лідерства США у сучасному світовому порядку. Виявлено, що базисом до реалізації зазначеної ідеї виступає детермінізм концепції глобального лідерства Америки та концепції «балансу загроз» у підтримці світового порядку.

По-друге, каталізатором до такого взаємопроникнення двох концепцій у зовнішній політиці США стає російсько-українська війна. Зокрема, ідейне (ідеологічне) наповнення зовнішньополітичної стратегії США з огляду на «українськи» фактор підтверджується поглядами З. Бжезінського та Г. Кіссінджера.

По-третє, аналіз «Стратегії національної безпеки» адміністрації Дж. Байдена як документу, так і практичної реалізації щодо вагомості та ролі Україні у ній, дозволяє стверджувати про досить значну вагу «українського» фактору у досягненні лідерства Америки за президенства Байдена, що безперечно стане чинником у формуванні доктрини Байдена. Хоча, варто наголосити, що у розрізі глобального виміру зовнішньополітичної стратегії США, Україна не є єдиним лейтмотивом досягнення концепції глобального лідерства США у протидії Росії, але стає вирішальною детермінантою реалізації концепції «балансу загроз» – формування у новому світовому порядку союзу, об'єднання держав під егідою США задля протидії спільній загрозі для демократичного світу.

Перспективи подальшого дослідження вбачаються у аналізі рівня майбутнього залучення України до зовнішньополітичних ініціатив США та формування доктринальної основи зовнішньої політики адміністрації Байдена.

Бібліографічний список:

1. Головань О. О. Еволюція зовнішньої політики США на початку XXI ст.: дис. канд. політ. н.: 23.00.04 / Національна академія наук України. Державна установа «Інститут всесвітньої історії». Київ, 2015. 202 с.
2. Гончаров Г., Каплін О., Файер О. Збігнев Бжезінський і місце України в його геостратегічній концепції (1940-2017 рр.). *Альманах Грані*. 2021. Т. 24. № 12. С. 43-50.
3. Дудко І. Д. Україна в системі стратегічних орієнтирів США: від ретроспективи до сучасної аналітики. *Міжнародні регіональні процеси та зовнішньополітичні пріоритети України. Монографія* / за заг. ред. професорів С. Шергіна, В. Космини, Л. Чекаленко. Київ: Дипломатична Академія України при МЗС України, 2017. С. 333-350.
4. Жигайло В. М. Український вектор зовнішньої політики США за каденції Д. Трампа. *European Political and Law Discourse*. 2019. Vol. 6. Issue 6. P. 21-28.
5. Кузьмич О. Відновити дух країни: основне із щорічного виступу Байдена в Конгресі. *TCH*. 2023. 8 лютого. URL: <https://tsn.ua/politika/vidnoviti-duh-krayini-osnovne-iz-schorichnogo-vistupu-baydena-v-kongresi-2260318.html> (дата звернення: 17.02.2023).

6. Столяренко Д. О., Теміров Ю. Т. Місце України у доктрині Байдена. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2021. Вип. 13. Т. 2. С. 67-70.
7. Фесенко М. Особливості формування зовнішньої політики США президентства Дж. Байдена. *Зовнішні справи*. 2021. № 3-4. С. 28-33.
8. Худолій А. О. Америка в постбіполярному світі: інерція політичних стереотипів: монографія. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. 128 с.
9. Adesnik D., Hardie J. FDD's Biden Administration Foreign Policy Tracker: The Year in Review. *Foundation for Defense of Democracies*. 2022. December 16. URL: <https://www.fdd.org/analysis/2022/12/16/fdds-biden-administration-foreign-policy-tracker-2022-the-year-in-review/> (дата звернення: 16.02.2023).
10. Biden J. Why America Must Lead Again. Rescuing U.S. Foreign Policy After Trump. *Foreign Affairs*. 2020. January 23. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-01-23/why-america-must-lead-again> (дата звернення: 18.02.2023).
11. Brzezinski Z. *The Grand Chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives*. New York: Basic Books, 1997. 223 p.
12. Dunn A. As Russian invasion nears one-year mark, partisans grow further apart on U.S. support for Ukraine. *Pew Research Center*. 2023. January 31. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2023/01/31/as-russian-invasion-nears-one-year-mark-partisans-grow-further-apart-on-u-s-support-for-ukraine/> (дата звернення: 17.02.2023).
13. Hawkins P. J. Impacts of the Ukraine Crisis on Biden's Foreign Policy. *Institut de relations internationales et stratégiques*. 2022. October 10. URL: <https://www.iris-france.org/170529-impacts-of-the-ukraine-crisis-on-bidens-foreign-policy/> (дата звернення: 16.02.2023).
14. Kissinger Calls for Negotiated Peace in Ukraine, Kyiv Dismisses Proposal. *Reuters*. 2022. December 18. URL: <https://www.voanews.com/a/kissinger-calls-for-negotiated-peace-in-ukraine-kyiv-dismisses-proposal/6881679.html> (дата звернення: 16.02.2023).
15. Kissinger H. How to avoid another world war. *The Spectator*. 2022. December 12. URL: <https://www.spectator.co.uk/article/the-push-for-peace/> (дата звернення: 18.02.2023).
16. Lemire J., Ward A. Biden's foreign policy legacy is on the line in Ukraine. Can he see it through?. *Politico*. 2022. August 8. URL: <https://www.politico.com/news/2022/09/08/biden-foreign-policy-ukraine-00055566> (дата звернення: 19.02.2023).
17. Remarks by President Biden on America's Place in the World. The White House. 2021. February 4. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/02/04/remarks-by-president-biden-on-americas-place-in-the-world/>
18. Taylor W. B. The Biden Doctrine Should Start with Ukraine. *The United States Institute of Peace*. 2021. September 10. URL: <https://www.usip.org/publications/2021/09/biden-doctrine-should-start-ukraine> (дата звернення: 17.02.2023).
19. US National Security Strategy. October 2022. *The White House*. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf> (дата звернення: 16.02.2023).
20. Walt S. Keeping the World "Off-Balance": Self-Restraint and U.S. Foreign Policy. *Belfer Center for Science and International Relations*. URL: https://www.belfercenter.org/sites/default/files/legacy/files/keeping_the_world_off_balance_stephen_walt.pdf (дата звернення: 16.02.2023).

References:

1. Holovan O. O. Evoliutsiia zovnishnoi polityky SShA na pochatku KhKhI st.: dys. kand. polit. n.: 23.00.04 / Natsionalna akademiia nauk Ukrainy. Derzhavna ustanova «Instytut vsesvitnoi istorii». Kyiv, 2015. 202 s.
2. Honcharov H., Kaplin O., Faiier O. Zbihnev Bzhezynskyyi i mistse Ukrainy v yoho heostrategichnii kontseptsii (1940-2017 rr.). *Almanakh Hrani*. 2021. T. 24. № 12. S. 43-50.
3. Dudko I. D. Ukraina v systemi stratehichnykh oriientyriv SShA: vid retrospektyvy do suchasnoi analityky. Mizhnarodni rehionalni protsesy ta zovnishnopolitychni priorytety Ukrainy. Monohrafiia /za zah.red. profesoriv S. Sherhina, V. Kosmyny, L. Chekalenko. Kyiv: Diplomatychna Akademiia Ukrainy pry MZS Ukrainy, 2017. S. 333-350.
4. Zhyhailo V. M. Ukrainyskyi vektor zovnishnoi polityky SShA za kadentsii D. Trampa. *European Political and Law Discourse*. 2019. Vol. 6. Issue 6. P. 21-28.
5. Kuzmych O. Vidnovyty dukh krainy: osnovne iz shchorichnoho vystupu Baidena v Konhresi. TSN. 2023. 8 liutoho. URL: <https://tsn.ua/politika/vidnoviti-duh-krayini-osnovne-iz-schorichnoho-vistupu-baydena-v-kongresi-2260318.html> (data zvernennia: 17.02.2023).
6. Stoliarenko D. O., Temirov Yu. T. Mistse Ukrainy u doktryni Baidena. *Visnyk studentskoho naukovohto tovarystva Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasyliia Stusa*. 2021. Vyp. 13. T. 2. S. 67-70.
7. Fesenko M. Osoblyvosti formuvannia zovnishnoi polityky SShA prezidentstva Dzh. Baidena. *Zovnishni справи*. 2021. № 3-4. S. 28-33.

8. Khudolii A. O. *Ameryka v postbipoliarnomu sviti: inertsia politychnykh stereotypiv: monohrafiia*. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», 2010. 128 s.
9. Adesnik D., Hardie J. FDD's Biden Administration Foreign Policy Tracker: The Year in Review. *Foundation for Defense of Democracies*. 2022. December 16. URL: <https://www.fdd.org/analysis/2022/12/16/fdds-biden-administration-foreign-policy-tracker-2022-the-year-in-review/> (accessed: 16.02.2023).
10. Biden J. Why America Must Lead Again. Rescuing U.S. Foreign Policy After Trump. *Foreign Affairs*. 2020. January 23. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-01-23/why-america-must-lead-again> (accessed: 18.02.2023).
11. Brzezinski Z. *The Grand Chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives*. New York: Basic Books, 1997. 223 p.
12. Dunn A. As Russian invasion nears one-year mark, partisans grow further apart on U.S. support for Ukraine. *Pew Research Center*. 2023. January 31. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2023/01/31/as-russian-invasion-nears-one-year-mark-partisans-grow-further-apart-on-u-s-support-for-ukraine/> (accessed: 17.02.2023).
13. Hawkins P. J. Impacts of the Ukraine Crisis on Biden's Foreign Policy. *Institut de relations internationales et stratégiques*. 2022. October 10. URL: <https://www.iris-france.org/170529-impacts-of-the-ukraine-crisis-on-bidens-foreign-policy/> (accessed: 16.02.2023).
14. Kissinger Calls for Negotiated Peace in Ukraine, Kyiv Dismisses Proposal. *Reuters*. 2022. December 18. URL: <https://www.voanews.com/a/kissinger-calls-for-negotiated-peace-in-ukraine-kyiv-dismisses-proposal/6881679.html> (accessed: 16.02.2023).
15. Kissinger H. How to avoid another world war. *The Spectator*. 2022. December 12. URL: <https://www.spectator.co.uk/article/the-push-for-peace/> (дата звернення: 18.02.2023).
16. Lemire J., Ward A. Biden's foreign policy legacy is on the line in Ukraine. Can he see it through?. *Politico*. 2022. August 8. URL: <https://www.politico.com/news/2022/09/08/biden-foreign-policy-ukraine-00055566> (accessed: 19.02.2023).
17. Remarks by President Biden on America's Place in the World. The White House. 2021. February 4. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/02/04/remarks-by-president-biden-on-americas-place-in-the-world/>
18. Taylor W. B. The Biden Doctrine Should Start with Ukraine. *The United States Institute of Peace*. 2021. September 10. URL: <https://www.usip.org/publications/2021/09/biden-doctrine-should-start-ukraine> (accessed: 17.02.2023).
19. US National Security Strategy. October 2022. *The White House*. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf> (accessed: 16.02.2023).
20. Walt S. Keeping the World "Off-Balance": Self-Restraint and U.S. Foreign Policy. *Belfer Center for Science and International Relations*. URL: https://www.belfercenter.org/sites/default/files/legacy/files/keeping_the_world_off_balance_stephen_walt.pdf (accessed: 16.02.2023).

Tykhonenko I. V. Ukraine in the US foreign policy strategy under the administration of J. Biden: the conceptual dimension

The article attempts to analyze the role of Ukraine in the US foreign policy strategy under the presidency of J. Biden, taking into account its conceptual framework. It was revealed that the foreign policy of the J. Biden administration shows the primacy of the US global leadership concept in the modern world order. The author analyzed the influence of Ukraine and the Russian-Ukrainian war on the implementation of the US foreign policy strategy during the presidency of J. Biden, by the following determinants: 1) the ideas (ideological) framework of the importance of the "Ukrainian" factor in the US foreign policy in the views and main works of Z. Brzezinski and H Kissinger, in particular through the prism of the Russian-Ukrainian war; 2) representation of the concept of global leadership in the document "US National Security Strategy" of the J. Biden administration, and its practical implementation, focusing on Ukraine; 3) the prospects for the formation of the world agenda in the format of the concept of "balance of threats" and the Biden doctrine through the prism of the Ukrainian dimension.

It is noted that Ukraine and the Russian-Ukrainian war occupy one of the leading places in the foreign policy strategy of the Biden administration, as in the documented dimension, as in practical terms. However, it is worth noting that considering the concept of America's global leadership, Ukraine is not the most important object for its implementation. The author came to the conclusion about the determinism between the achievement of global leadership of America and the concept of "balance of threats" in the formation of world order. Ukraine, its support from Washington, becomes a manifestation of the implementation of the concept of "liberal" America's hegemony in the form of a union of states

under the auspices of the United States to counter a common threat to the democratic world that are implemented in the US foreign policy strategy under the presidency of J. Biden and becomes the factor in the Biden doctrine framework.

Keywords. *US foreign policy, Ukrainian-American relations, Ukraine, the concept of global leadership, the new world order.*

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Стаття повинна містити в явному чи неявному вигляді такі елементи, як:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

До публікації в журналі приймаються наукові праці, які раніше не були опубліковані. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редколегія залишає за собою право редагування текстів статей.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються *рецензією* доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію до друку.

Усі статті, які подаються до журналу, піддаються сліпому рецензуванню.

Публікація статей в межах черги надходження та зареєстрованого обсягу журналу є **безкоштовною**. В першу чергу розглядаються з метою публікації статті англійською мовою.

Орієнтовний обсяг статті, включаючи ілюстрації та таблиці – 16-20 тис. друкованих знаків разом із пробілами.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; береги: верхній, нижній – 20 мм, правий – 10 мм, лівий – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами допускається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати).

Важливо звернути увагу на наступне: необхідно використовувати **кутові лапки** «Текст»; розрізняти символи **дефіс і тире** (тире відокремлюється з обох боків пропусками і довше дефіса); виставляти **нерозривні пробіли** між ініціалами та прізвищем, сторінкою і відповідним номером у посиланнях та списку використаних джерел, між датою і роком тощо (напр. В. С. Стуса; с. 22–28; 27 березня 2016 р.; м. Київ); по тексту **уніфікувати скорочення** (напр. зупинитися на одному з варіантів – 2014 р. або 2014 рік); розшифровувати **абрєвіатури** при першому згадуванні і лише відтак вживати надалі; між словами залишати по одному пробілові (прибрати *зайві пробіли*).

Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Схеми, графіки, діаграми, формули і таблиці повинні бути складені безпосередньо в текстовому редакторі і розміщені строго в межах зазначених вище розмірів сторінки. Таблиці формуються в редакторі за допомогою пункту меню «Таблиця». Формат таблиць лише книжковий.

Рукопис статті подається в електронному вигляді, виконаний у текстовому процесорі MS Word for Windows (збережений у форматі doc або rtf), який надсилається на електронну адресу: **politlifejournal@gmail.com** із зазначенням латиницею прізвища автора/авторів (наприклад: Nagornyak).

Перелік літературних джерел розташовується або за алфавітом, або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком «**Бібліографічний список:**» та оформлюється згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 і виконується мовою оригіналу. Бажано, за наявності, надавати DOI-адресу цитованого матеріалу. Джерела в переліку посилань **нумеруються вручну** (без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 5- 6] або [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348]. Якщо в Бібліографічному списку є хоча б одне видання кирилицею, після нього вміщується References – бібліографічний список у «латинізованому» вигляді: в ньому всі кириличні літери транслітеруються латиницею. Для автоматичної транслітерації кирилических джерел можна скористатися сайтами <http://www.translit.ru> – для російськомовних джерел, та <https://slovyuk.ua/translit.php> – для українських джерел.

Структура статті: УДК, ORCID-ідентифікатор автора, прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова українською мовою, текст статті, бібліографічний список, бібліографічний список (References) латиницею; прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою. Обсяг кожної з анотацій – українською та англійською мовою – не менше 1800 знаків, враховуючи ключові слова та пробіли.

Реєстрацію в системі ORCID можна здійснити за адресою: <https://orcid.org/>

Зразок оформлення статті:

УДК

ORCID-ідентифікатор автора

Прізвище та ініціали автора, назва організації

НАЗВА СТАТТІ

Анотація та ключові слова українською мовою (не менше 1800 знаків)

Текст статті

Бібліографічний список:

References:

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова англ. мовою (не менше 1800 знаків)

Приклад оформлення Бібліографічного списку:

1. Аакер Д. Создание сильных брендов. Москва: Издательский дом Гребенникова, 2003. 440 с.
2. Австралия – лучшая для жизни страна. Записки эмигранта. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (дата звернення: 16.07.2018).
3. Агентство Bloomberg представило рейтинг стран мира, жители которых больше всего страдают от стресса и депрессии. URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (дата звернення: 01.12.2018).
4. Адилов В. А. Образ России в Казахстане : опыт проектирования бренда страны во внешней среде : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Москва, 2009. 198 с.
5. Актуальные проблемы мировой политики в XXI веке. Ежегодный альманах. URL: <http://worldpol.ru/index.html> (дата звернення: 24.10.2018).
6. Безуглий П. Г. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 3. С. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Люстрація в Україні як засіб легітимізації нового політичного режиму / Бондаренко С. В., Зайченко І. А., Нагорняк Т. Л. [та ін.]. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 2. С. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2.
8. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання : монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.
9. Потенціал взаємодії Уряду і суспільства потрібно використати для модернізації країни : Інтерв'ю Голови Держінформнауки Володимира Семиноженка. *Міжнародний діловий журнал Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (дата звернення: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (дата звернення: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Приклад оформлення розділу References для поданого вище бібліографічного списку:

1. Aaker D. Sozdanie sil'nyh brendov (Creation of strong brands). Moskva: Izdatel'skij dom Grebennikova, 2003. 440 p.
2. Avstralija – luchshaja dlja zhizni strana. Zapiski emigranta (Australia – the best country for life. Memoirs of emigrant. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (Access date: 16.07.2018).
3. Agentstvo Bloomberg predstavilo rejting stran mira, zhiteli kotoryh bol'she vsego stradajut ot stressa i depressii (Bloomberg Agency ranked countries in the world whose residents are most affected by stress and depression). URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (Access date: 01.12.2018).
4. Adilov V. A. Obraz Rossii v Kazahstane : opyt proektirovanija brenda strany vo vneshnej srede (The image of Russia in Kazakhstan: the experience of designing a country's brand in the external environment) : dis. ... kand. polit. nauk : 23.00.02. Moskva, 2009. 198 p.
5. Aktual'nye problemy mirovoj politiki v XXI veke. Ezhegodnyj al'manah (Actual problems of world politics in the 21st century. Annual almanac). URL: <http://worldpol.ru/index.html> (Access date: 24.10.2018).
6. Bezuglyi P. G. Chynnyky ta naslidky` migracijnogo ruxu v Ukrayini (Factors and effects of migrations in Ukraine). *Politychne zhyttja (Political life)*. Vinnytsya, 2018. # 3. S. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Lyustraciya v Ukrayini yak zasib legitymaciyi novogo politychnogo rezhymu (Lustration in Ukraine as the mean of new political order legitimation) / Bondarenko S. V., Zajchenko I. A., Nagornyak T. L. [ta in.]. *Politychne zhyttja (Political life)*. Vinnytsya, 2018. # 2. P. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2
8. Polovyi M. A. Politychni procesy: teoriya ta prakty`ka modelyuvannya (Political processes: theory and practice) : monograph. Odesa: Feniks, 2011. 288 p.
9. Potencial vzayemodiyi Uryadu i suspilstva potribno vykorystaty dlya modernizaciyi krayiny : Interv'yu Golovy Derzhinformnauky Volody`my`ra Semy`nozhenka (Government-society interaction potential should be used to modernize country: Interview of the Head of the State Agency of Science). *Mizhnarodnyj dilovyj zhurnal Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (Access date: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (Access date: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Стаття обов'язково супроводжується **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); ORCID-ідентифікатора, наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти; назви статті.

Рукописи статей та диски авторам не повертаються.

Тел. для довідок: (098) 68-52-788

E-mail: politlifejournal@gmail.com

politzhyttja@i.ua

Примірники журналу можна придбати в редакції.

Науковий журнал
ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Виходить чотири рази на рік

№ 1, 2023 р.

Свідоцтво КВ 22504-12404ПР від 27.01.2017
Тираж 300 прим. Замовлення №PL-23-1

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к.614.

Тел.: гол. ред.: (0432) 508-779;

відп.секр.: (098) 68-52-788;

e-mail: politlifejournal@gmail.com

polit-period.div@donnu.edu.ua

Адреса видавця:

Донецький національний університет імені Василя Стуса

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21

тел.: +380 432 50 89 37

e-mail: res.pro-rector@donnu.edu.ua

Свідоцтво ДК №5945 від 15.01.2018

Дизайн обкладинки: І. О. Мельничук
Переддрукарська підготовка видання: М. А. Польовий
Технічний редактор: М. А. Польовий

Підписано до друку 06.03.2023. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 7,3. Обл. видавн. арк. 9,1.
